ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

2

TOMUL 33

APRILIE — IUNIE

1982

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

În ţară, revistele se pot procura prin poştă pe bază de abonamente. Preţul unui abonament anual este de 140 lei.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la ILEXIM, departamentul import—export presă, P.O. Box 136—137, telex 11 226, Bucureşti 70 116, str. 13 Decembrie 3, România, sau la reprezentanţii săi în străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa: 71 119, str. I. C. Frimu 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 33 Nr. 2 aprilie — iunie 1982

SUMAR

STUDII

DINU ANTONESCU, Originea sanctuarelor geto-dace 165
VICTOR SPINEI şi PAUL ŞADURSCHI, Două encolpioane bizantine descoperite în Moldova şi cîteva observaţii pe marginea lor 182

DISCUŢII

PETRE ALEXANDRESCU, Al III-lea Colocviu al Secţiei greco-romane cu tema: „Problemele păcii şi războiului în oraşele greco-romane din Dobrogea" 191
GHEORGHE ALEXANDRU NICULESCU, Război şi pace în Grecia antică (secolele VIII—IV î.e.n.). Semnificaţii şi limite. 192
ALEXANDRA ŞTEFAN, Probleme ale strategiei Histriei şi ale organizării teritoriului său rural în epoca preromană 199
MARIA ALEXANDRESCU VIANU, Conceptul de artă militară 209

MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

KENNETH HONEA (S.U.A.), Noi date de radiocarbon: Ripiceni—Izvor şi Ostrovu Corbului 216
SILVIA BARASCHI, Despre ceramica uzuală din veacul al XIII-lea de la Păcuiul lui Soare. 222

NOTE ARHEOLOGICE

VASILE CHIRICĂ, Amuleta-pandantiv de la Mitoc, jud. Botoşani 229
EUGEN COMŞA, Alte secvenţe dendrocronologice din aşezarea neolitică de la Radovanu 232
TUDOR PAPASIMA, Despre sigiliile în alb din cetatea bizantină Păcuiul lui Soare (jud. Constanţa) 236
GABRIEL CUSTUREA, Date noi cu privire la încetarea locuirii în aşezarea de la Păcuiul lui Soare 238

ARHIVA

D. M. PIPPIDI, Primul regulament al Muzeului naţional de antichităţi 240

CRONICA

Colocviul româno-slovac cu tema: „Civilizaţia traco-geto-dacă şi răspîndirea ei în bazinul Dunării Mijlocii" (Mircea Babeş) 246

NECROLOG

Aurelian Petre (Maria Coja) 248

RECENZII

Dumitru Berciu, *Buridava dacică*, Bucureşti, 1981 (Mircea Babeş) 250
Nicolae Stoicescu, *Continuitatea românilor*, Bucureşti, 1980 (Petre Diaconu) 257
Acta Musei Porolissensis, 5, 1981 (C. Preda) 260

ABREVIERI 261

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 33 **N° 2** **avril—juin 1982**

SOMMAIRE

ÉTUDES

DINU ANTONESCU, L'origine des sanctuaires daco-gètes 165
VICTOR SPINEI et PAUL ŞADURSCHI, Deux encolpions byzantins découverts en Moldavie et quelques remarques à leur propos 182

DISCUSSIONS

PETRE ALEXANDRESCU, Le IIIe Colloque de la Section gréco-romaine ayant pour thème « Les problèmes de la paix et de la guerre dans les villes gréco-romaines de la Dobroudja ». 191
GHEORGHE ALEXANDRU NICULESCU, Guerre et paix en Grèce ancienne (VIIIe — IVe siècles av. n. è). Significations et limites 192
ALEXANDRA ŞTEFAN, Problèmes de la stratégie d'Histria et de l'organisation de son territoire rural à l'époque préromaine 199
MARIA ALEXANDRESCU VIANU, Le concept d'art militaire 209

MATÉRIAUX ET RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES

KENNETH HONEA (U.S.A.), New radiocarbon dates : Ripiceni — Izvor and Ostrovu Corbului. 216
SILVIA BARASCHI, La céramique d'usage courant de Păcuiul lui Soare au XIIIe siècle 222

NOTES ARCHÉOLOGIQUES

VASILE CHIRICA, L'amulette-pendentif de Mitoc, dép. de Botoşani 229
EUGEN COMŞA, Autres séquences dendrochronologiques provenant de l'agglomération de l'époque néolithique de Radovanu 232
TUDOR PAPASIMA, Über Ungeprägte Siegel aus der byzantinische Burg Păcuiul lui Soare (Kr. Constanţa) 236
GABRIEL CUSTUREA, New data concerning the habitation in the settlement of Păcuiul lui Soare 238

ARCHIVES

D. M. PIPPIDI, Le premier règlement du Musée national des antiquités 240

CHRONIQUE

Le Colloque roumano-slovaque ayant pour thème « La civilisation thraco-géto-dace et sa diffusion dans le bassin du Moyen Danube » (Mircea Babeş) 246

NÉCROLOGIE

Aurelian Petre (Maria Coja) 248

COMPTES RENDUS

Dumitru Berciu, *Buridava dacică*, Bucureşti, 1981 (Mircea Babeş) 250
Nicolae Stoicescu, *Continuitatea românilor*, Bucureşti, 1980 (Petre Diaconu) 257
Acta Musei Porolissensis, 5, 1981 (C. Preda) 260

ABRÉVIATIONS 261

ORIGINEA SANCTUARELOR GETO-DACE

DE

arh. DINU ANTONESCU

Între domnia lui Burebista, care a reprezentat momentul unităţii geto-dace într-un singur stat centralizat şi cea a lui Decebal care, nu după multă vreme, a preluat procesul de unificare în cuprinsul statului său intracarpatic, arta şi în special arhitectura locurilor îşi cunoaşte apogeul. Astfel, ca o consecinţă firească a profundelor schimbări politico-sociale, apar noi şi ample programe de arhitectură *, fie cu caracter militar, fie de cult, programe necesitate de noua societate geto-dacă, în plină dezvoltare şi consolidare.

În cadrul acestor prefaceri interne şi active legături externe, arhitectura autohtonă a avut, la rîndu-i, fireşti contacte culturale cu lumea din afară, primind influenţe ce desigur cuprindeau un inventar de forme şi tehnici noi. În aceste condiţii s-a ajuns în mod firesc ca cele două medii să se interpătrundă şi în final să se contopească, victoria rămînînd de partea fondului tradiţional, care, reîmprospătat, s-a manifestat printr-o creaţie originală şi viguroasă, diferită de cea a popoarelor învecinate. Faptul îl constatăm astăzi din semnele arheologice ce ne îndeamnă să conchidem că, în afara aspectului urbanistic, adică de organizare a ansamblurilor, cum ar fi cel demonstrat la Grădiştea Muncelului sau Popeşti [1], influenţele externe, în special cele arhitecturale, nu şi-au lăsat amprenta. Acestea au fost modificate şi modelate după noile programe şi fel de a gîndi, rezultat fie din stadiul de dezvoltare al societăţii, fie din puternica prezenţă a tradiţiei, constituită pe un trecut de creaţie, cu o istorie de dincolo de istorie şi bineînţeles favorizată, în acest spaţiu, de condiţiile particulare geografice ce-i înlesneau puritatea şi vitalitatea.

Prezenţa concentrată şi nealterată a tradiţiei trebuie aşadar legată, în mare măsură, de existenţa unui nod intracarpatic, înconjurat — protector — de nesfîrşitul ocean verde al codrilor pînă către Dunăre, Nistru şi Tisa, care se suprapunea şi chiar depăşea teritoriul geto-dac. În fond, oricît ar părea de ciudat, acest constituent geografic este leagănul unei unităţi, care a rezistat străpungerilor şi a impus un ocol frecventelor curente migratorii venite în special din estul asiatic către vestul european. De aceea aria carpatică, greu de pătruns pe atunci, ne explică de ce mai ales în vremea năvălirilor, popoarele „barbare" au exercitat numai o stăpînire nominală asupra acestor locuri, stăpînire circumscrisă la control economic şi contacte culturale; iar centrul lor de greutate s-a aflat permanent în

* Prin „programe de arhitectură" nu vom înţelege dispoziţii statale, ci acţiuni organizate ce-şi au originea în tradiţie şi conjunctură.

[1] D. Antonescu, Arhitectura, 5, 1979, p. 55 şi urm.

afara hotarelor bine zăvorîte de munţi şi păduri, aceste conservatoare de vechi tradiţii şi obiceiuri. Este şi motivul care ne face să credem că nu se poate căuta originea străveche a sanctuarelor circulare dace [2], spre exemplu, în clădiri oarecum concomitente şi similare ca plan, cărora, chiar dacă le spunem „locuinţe" sau „stîne" şi nu sanctuare, nu le putem certifica decît simultaneitatea, dar, în nici un caz originea care, astfel cercetată, rămîne mai departe nedezlegată. Este ca şi cum unei biserici de piatră sau cărămidă i-am căuta astăzi originea în contemporana ei din lemn.

Să nu uităm că, mai mult ca oricare alta, noua unitate politică realizată sub domnia lui Decebal, un secol şi jumătate după cea a lui Burebista, a căutat să desăvîrşească unitatea pînă şi în artă şi în special în arhitectură, menţinînd şi activînd formele tradiţionale ; de aceea, programele de cult ce s-au impus, derivate din noile necesităţi ale societăţii, nu schimbau nici în privinţa sanctuarelor datele de bază şi păstrau dispoziţia tradiţională a planurilor. Aşadar pentru păstrarea unităţii, se tindea, cu insistenţă, către reluarea arhitecturii vechi, evitîndu-se realizări debitoare formelor străine, de împrumut, cu toate că şi acestea, odată preluate, erau modificate de acele forţe locale guvernate de un întreg trecut de realizări. De aceea sanctuarele monumentale aflate în incinta sacră de la Grădiştea Muncelului se asemănau, pînă la suprapunere, cu altele mai modeste şi cu caracter popular, din care probabil şi derivă, ştiut fiind că, de regulă, în arhitectură formele nu evoluează de la complex la simplu, ci invers : astfel, marele sanctuar circular deriva din cele de la Meleia, Feţele Albe, sau altele apropiate ; altarul solar sau micul sanctuar circular, din sanctuarul circular de la Pecica sau Dolinean [3] şi în sfîrşit sanctuarele patrulatere de pe terasa X şi XI, din cele numeroase cuprinse în arcul carpatic sau dincolo de acesta la Bîtca Doamnei sau Barboşi.

Urmărind aceeaşi idee, să notăm că în opoziţie cu frecventele schimbări datorate factorilor economici, modei sau tehnicii noi şi evidenţiate în emisiunile de monede, podoabe sau ceramică, sensibile influenţelor străine, locuinţelor şi în general construcţiile îşi menţin, cu insistenţă, formele tradiţionale ; ele evoluează anevoie, modificările putîndu-se măsura prin secole sau chiar milenii. Aceste modificări nu sînt legate de importuri sau împrumuturi din afară, ci mai curînd de schimbările social-politice interne, care însă nici ele n-au influenţat deosebit planul sau aspectul lor exterior. De aceea, pe parcursul studiului şi în susţinerea tezei propuse, nu trebuie să surprindă dacă ne vom referi la exemple sau vom compara între ele clădiri din diverse zone ale teritoriului geto-dac sau diverse epoci, despărţite prin foarte multe secole, pentru că, în fapt, unde ar putea fi diferenţa de plan şi desigur şi de aspect dintre locuinţa de la Petru Rareş [4], judeţul Giurgiu (fig. 1), aparţinînd mileniului al IV-lea şi deci mai vîrstnică decît piramidele din Egipt, şi cea ridicată în secolul al XVIII-lea e.n. la Straja, judeţul Suceava (fig. 2), ca să nu mai vorbim de diferenţa, greu de surprins în forme arhitectonice, între un bordei din primul mileniu al erei noastre şi chiar mai vechi decît acesta şi unul al secolului al XIX-lea ;

---

[2] I. Glodariu, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 249 şi urm.
[3] G. I. Smirnova, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 309 şi urm.
[4] D. Berciu, Bul. Muz. jud. Vlaşca, „Teohari Antonescu", 2, 1937, p. 4, urm.

sau între urmele unei locuinţe de suprafaţă cu o încăpere, aparţinînd epocii fierului, şi una similară de la începutul secolului nostru! Şi este firesc, pentru că modificări de esenţă nu apar acolo unde materialele de construcţie şi programele rămîn constante.

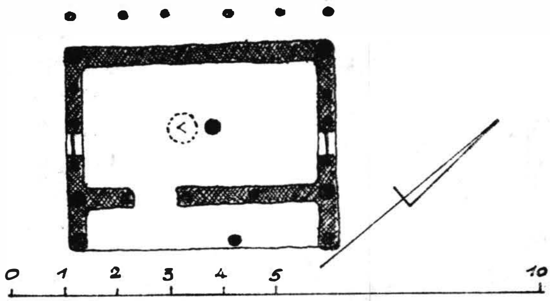

Fig. 1. Locuinţă, Petru Rareş, jud — Giurgiu, plan reconstituit (după D. Berciu).

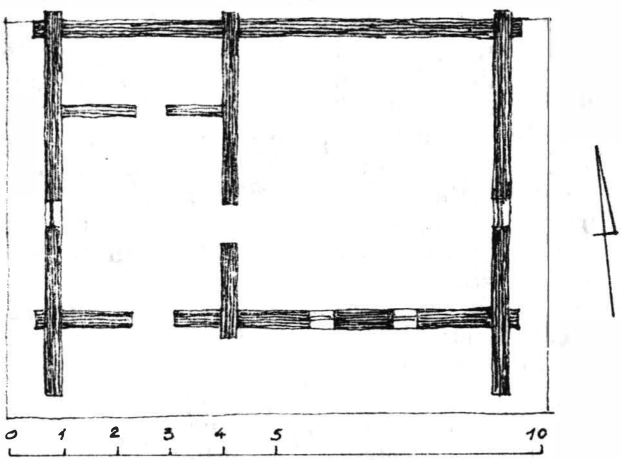

Fig. 2. Locuinţă, Straja, jud. Suceava, plan (Muzeul satului — Bucureşti).

Exemplele menţionate au drept scop să ilustreze cît de greu este să surprindem evoluţia sau involuţia formelor arhitectonice cuprinse între acel început bătrîn ce-l căutăm şi momentul geto-dac de la care pornim cercetarea noastră. Cu valoroasele urme, ivite din munca arheologilor, vom încerca să coborîm în timp, către momentul creaţiei care, practic, precede istoria scrisă.

◆

Trecînd la studiul propriu-zis al originii sanctuarelor vom prezenta, introductiv, un tabel sinoptic din care deducem trei tipuri subîmpărţite în grupe :

Sanctuare geto-dace
- A. liniare absidate
  - cu o încăpere
  - cu mai multe încăperi
- B. patrulatere modulate, cu şiruri variabile de discuri
- C. circulare
  - simple — cu o încăpere
  - complexe — cu trei încăperi concentrice

A. *Sanctuarele liniare absidate* conturează primul tip de clădiri de cult geto-dace, cu plan înscris într-un dreptunghi compus dintr-o încăpere sau mai multe, înşiruite pe lungul unui ax longitudinal orientat constant NV—SE. Este cea mai simplă formă de plan (fig. 3), latura orientată NV fiind absidată (rotundă sau poligonală), iar cea opusă destinată accesului.

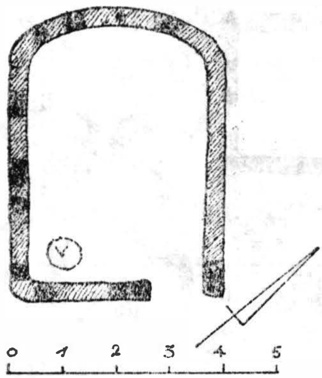

Fig. 3. Sanctuar liniar absidat, Tei, jud. Giurgiu, plan reconstituit (după D. V. Rosetti).

Din tabelul mai sus prezentat reiese că tipul respectiv cuprinde două grupe:

a) sanctuare liniare absidate cu o singură încăpere, cum sînt cele de la Tei [5], Cetăţeni [6] şi Pecica [7];

b) sanctuare liniare absidate cu mai multe încăperi ca acelea de la Popeşti [8], Piatra Roşie [9], Cîrlomăneşti [10] şi Căpîlna [11].

După cum vom arăta, prin asemănarea de plan cu locuinţele arhaice aparţinînd tipului megaron, şi ridicate cu mult înainte pe teritoriul locuit mai apoi de geto-daci, sanctuarele liniare îşi constituie vechimea. Ele reprezintă cea mai modestă clădire de cult închisă care a servit slujirii credinţei ce se exercita la nivelul ritualurilor, superstiţiilor, miturilor sau practicii magice, manifestări în care omul vremurilor îşi putea afla adăpostul şi uşurarea sufletului în speranţa unei viitoare vieţi eterne şi materiale.

Este cazul să reţinem că executarea unor asemenea clădiri nu reprezenta un efort material sau constructiv, fiind, ca şi cel al locuinţelor, cu care se aseamănă, la îndemîna oricui, ceea ce ne face să militām, şi din acest punct de vedere, pentru ideea continuităţii lor. De aceea sanctuarele liniare poartă cu ele mesajul tradiţiei, ceea ce nu a împiedicat totuşi ca, în timp, să suporte oarecare modificări, desigur de detaliu, cerute de necesităţi rituale. În acest sens vom semnala apariţia absidei, probabil către sfîrşitul epocii fierului, deci în Latène, manifestindu-se nu ca o formă necesar constructivă, ci ca una ritualică.

Pentru a fixa originea şi urmări evoluţia sanctuarelor liniare ne vom permite să prezentăm două locuinţe-megaron aparţinînd neoliticului mijlociu, deci mileniului al IV-lea, aflate în diferite puncte ale teritoriului populat ulterior de geto-daci. Ne referim la locuinţele de la Tangîru [12],

[5] D. V. Rosetti, *Aşezări şi locuinţe preistorice în preajma Bucureştilor*, Bucureşti, 1932, p. 12—13, fig. 23.

[6] R. Vulpe, *Aşezări getice din Muntenia*, Bucureşti, 1966, p. 38 şi urm.

[7] I. H. Crişan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 48—49 şi 106—108.

[8] R. Vulpe, Materiale, 6, 1959, p. 307, urm.

[9] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, Bucureşti, 1954, p. 54 şi urm.

[10] M. Babeş, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 340 şi urm.

[11] N. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăţi dacice din sudul Transilvaniei*, Bucureşti, 1966, p. 19 şi pl. I

[12] D. Berciu, Bul. Muz. Jud. Vlaşca „Teohari Antonescu", 1, 1935, p. 8, urm.

judeţul Giurgiu (fig. 4) şi Ariuşd [13], judeţul Covasna (fig. 5) a căror asemănare este evidentă : o încăpere rectangulară precedată de o prispă cuprinsă între ante, tip evoluat semnalat şi la locuinţele dace din munţii Orăştiei [14] şi, în continuare, pînă în zilele noastre (fig. 2).

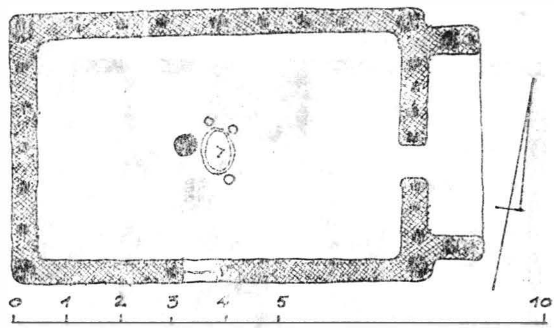

Fig. 4. Locuinţă Tangiru, jud. Giurgiu, plan reconstituit (după D. Berciu).

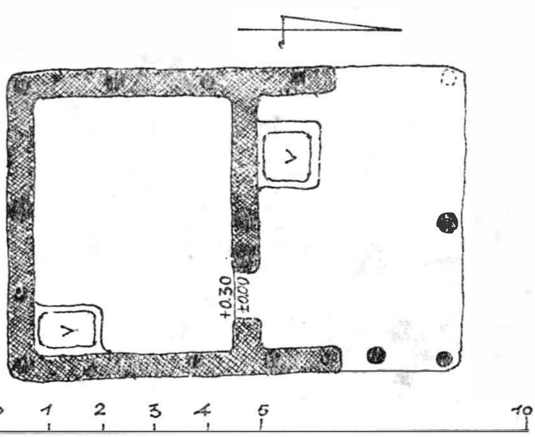

Fig. 5. Locuinţă Ariuşd, jud. Covasna, plan reconstituit (după Fr. László).

Fără îndoială că aceste construcţii nu trebuie considerate unicate, mai ales în zona în care s-au ivit, după cum asemănarea cu megaronul anatolian nu trebuie să ne ducă cu gîndul la diverse influenţe de peste mări şi ţări. Vom rămîne la credinţa că sînt forme tradiţionale pentru că : pe de o parte, le mai aflăm şi astăzi la noi iar, pe de altă parte, arhitectura, în condiţiile noastre geografice, nu putea fi obiect de import. Asemănări fireşte că s-or afla şi în alte multe locuri, chiar mai îndepărtate, pentru că deşi oamenii şi-au făcut începuturile în diferite colţuri pămînteşti, în medii asemănătoare ei au ajuns, cum era şi firesc, la rezultate fie identice, fie apropiate, ceea ce nu înseamnă că neapărat s-au influenţat.

Urmărind evoluţia, vom semnala ca prim tip de sanctuar local cunoscut, aparţinînd epocii bronzului, cultura Otomani, pe acela de la

[13] Fr. László, DolgCluj, 1914, p. 307 şi urm.
[14] D. Antonescu, Arhitectura, 5, 1977, p. 65 şi urm.

Sălacea [15], județul Bihor (fig. 6), al cărui plan evident derivă din cel al locuințelor sus-menționate. Era un împrumut necesar pentru că satisfăcea, cu neînsemnate modificări, nevoile practicilor rituale.

Din plan constatăm că avem de-a face, ca volum, cu o singură încăpere, ca și la locuința megaron, dar care, din nevoi de cult, a fost despăr-

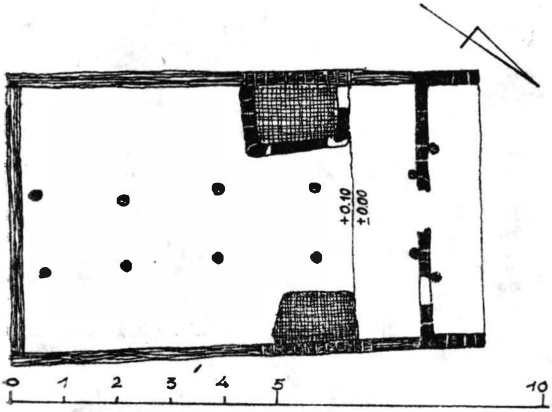

Fig. 6. Sanctuar liniar, Sălacea, jud. Bihor, plan reconstituit (după N. Chidioșan și I. Ordentlich).

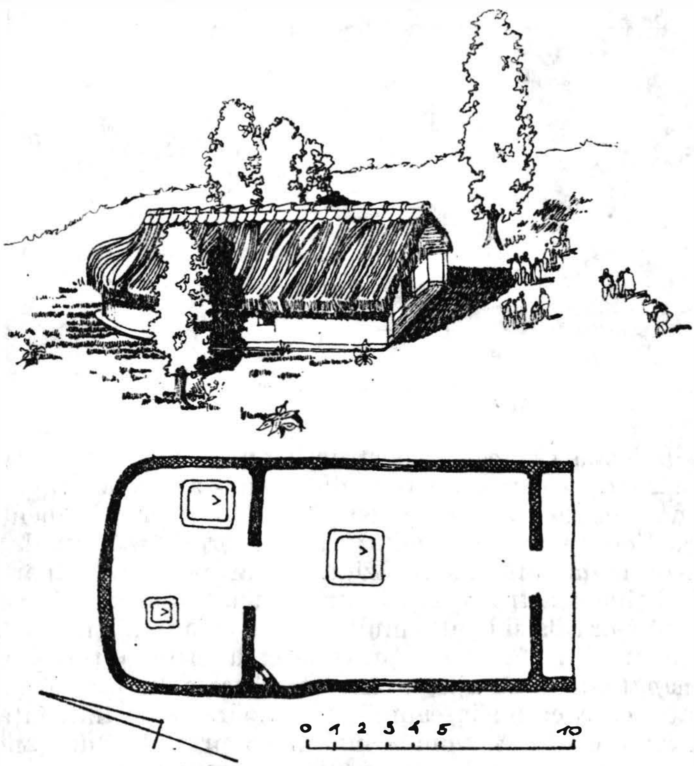

Fig. 7. Sanctuar liniar absidat, Popești, jud. Giurgiu, plan (după R. Vulpe) și perspectivă, propunere de reconstituire.

[15] N. Chidioșan, I. Ordentlich, Crisia, 5, 1975, p. 15 și urm.

ţită în două compartimente prin mobilierul fix al altarului şi o diferenţă de nivel materializată printr-o treaptă. Exteriorul menţine întocmai ideea prispei cuprinse între ante, spaţiu protejat de acoperiş şi destinat procesiunilor ce probabil se desfăşurau în exterior în faţa mulţimii adunate.

Este o primă formă de plan a sanctuarului liniar care, în epoca tîrzie a fierului, în timpul societăţii dace, menţinînd aspectul general, se manifestă prin construirea unui perete despărţitor ce divide spaţiul interior în două compartimente, acuma distincte, din care încăperea opusă intrării îşi rotunjeşte latura orientată NV devenind absidă. Acesta este cazul cunoscutelor sanctuare liniare geto-dace de la Popeşti (fig. 7), Piatra Roşie (fig. 8) sau Cîrlomăneşti [16], ultimul, încă în studiu, asemănîndu-se, ca sistem constructiv, prin prezenţa în interior a două rînduri de stîlpi de lemn susţinători de acoperiş, cu cel de la Sălacea.

Compartimentarea interioară printr-un element fix constructiv şi apariţia în Latène a absidei este o firească evoluţie a formei primordiale, locuinţa-megaron, consecinţă a unor noi şi diversificate cerinţe rituale (fig. 9).

Fireşte, descrierea, numai în cîteva rînduri, a multor zeci de secole necesare evoluţiei sanctuarelor liniare reprezintă, desigur, doar un enunţ supus discuţiilor; fondul problemei urmează a fi reluat în cadrul unui studiu amplificat. Ceea ce trebuie să ne fie evident este că avem de-a face cu forme locale tradiţionale, ce nu au nimic comun cu influenţe sau importuri arhitectonice, fie apropiate, fie depărtate, chiar dacă în unele cazuri constatăm şi fireşti asemănări. Ba mai mult, prin faptul că sanctuarul liniar cu absidă era uşor de realizat şi cuprindea încăperile minime necesare ritualului liturgic (naos şi altar) considerăm că şi-a continuat existenţa, ca lăcaş de închinăciune, şi în vremea de început a creştinismului. Biserica paleocreştină din secolul al IV-lea e.n. de la Slăveni—Olt [17] fiind un exemplu.

B. *Sanctuarele patrulatere* reprezintă al doilea tip de clădiri de cult. Spre deosebire de primul, înscris în lungul unei singure axe direcţionate NV—SE, cele patrulatere se compun pe două axe perpendiculare de valori egale, orientate NV—SE, NE—SV.

Ne sînt cunoscute 20 sanctuare patrulatere dispuse pe teritoriul ţării astfel: opt la Grădiştea Muncelului [18], patru la

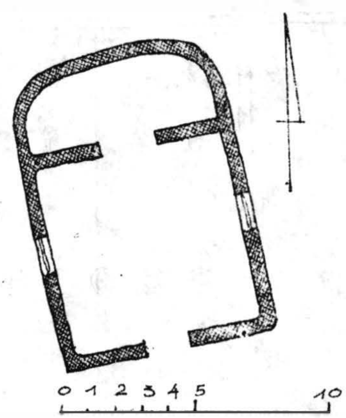

Fig. 8. Sanctuar liniar absidat, Piatra Roşie, Munţii Orăştiei, jud. Hunedoara, plan reconstituit (după C. Daicoviciu).

---

[16] Vezi nota 10.

[17] D. Tudor, SCIVA, 30, 1979, 3, p. 453 şi urm; D. Antonescu, Arhitectura, 3, 1978, p. 53 şi urm.

[18] C. Daicoviciu şi colab., SCIV, 2, 1951, 1, p. 108 şi urm. şi p. 117 şi urm., pl. III c şi III d; idem, SCIV, 3, 1952, 1, p. 287 şi urm. şi p. 292 şi urm.; idem, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 156 şi urm.; idem, Materiale, 5, 1959, p. 395 şi urm.; idem, Materiale, 6, 1959, p. 337 şi urm.; idem, Materiale, 7, 1961, p. 303 şi urm.; St. Ferenczi, Materiale, 10, 1973, p. 63 şi urm.

Costești[19], cîte două la Bîtca Doamnei[20] și Piatra Craivii[21] și cîte unul la Bănița[22], Barboși[23], Blidaru[24] și Piatra Roșie[25]. Dintre acestea, durate din piatră și cu aspect monumental sînt numai unele aflate în grupa

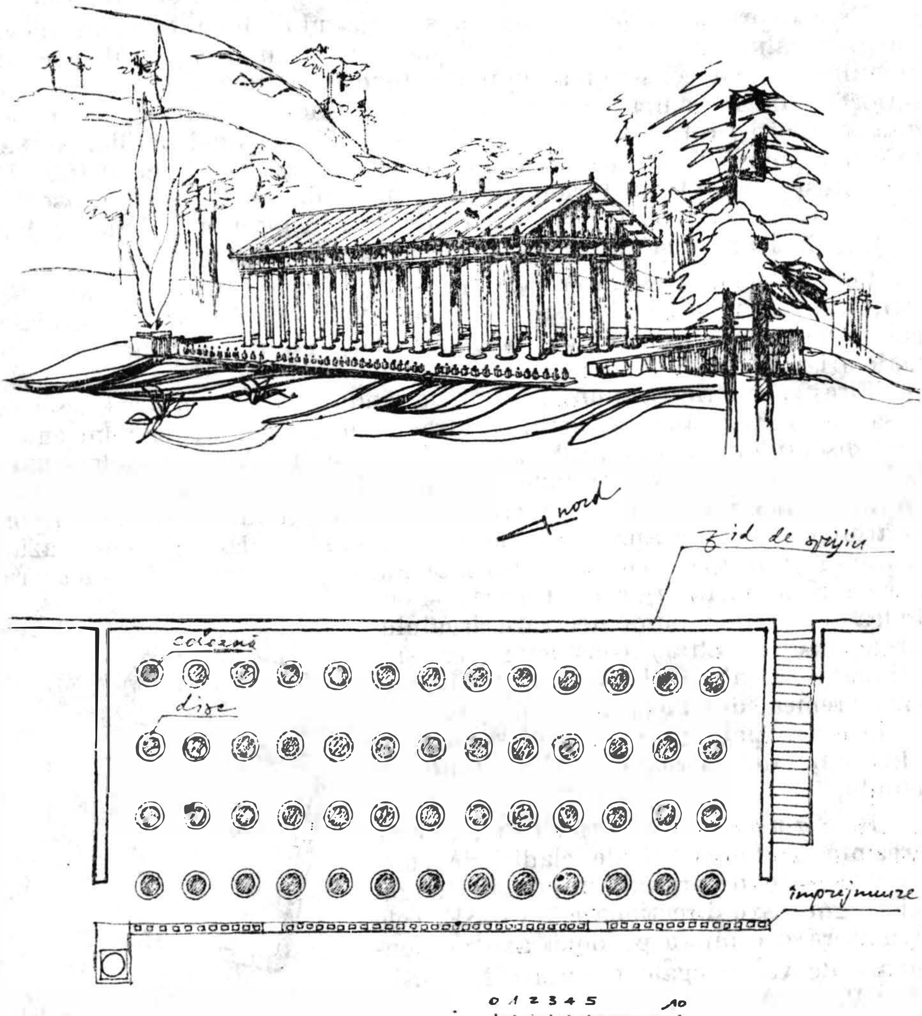

Fig. 9. Sanctuar patrulater, plan și perspectivă, schemă — propunere de reconstituire.

[19] D. M. Teodorescu, ACMIT, 2, 1929, p. 281 și urm.; C. Daicoviciu, SCIV, 2, 1951, 1, p. 110 și urm.; Materiale, 7, 1961, p. 302 și urm.; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 305 și urm.

[20] N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 18 și urm.

[21] N. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *op. cit.*, p. 51.

[22] *Ibidem*, p. 51, pl. III.

[23] N. Gostar, *op. cit.*, p. 33.

[24] C. Daicoviciu, *Așezări dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951, p. 48.

[25] Idem, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, p. 55 și urm., fig. 22.

Grădiştea Muncelului, în timp ce sanctuarul de la Barboşi, executat integral din lemn, pare a purta imaginea prototipului. Nu vom insista asupra originii, funcţiunilor şi arhitecturii; ne-am ocupat de ele într-un studiu anterior [26]. Este totuşi util să reamintim caracteristicile acestor sanctuare patrulatere: plan conceput în caroiaj modulat, colonadă acoperită, deschisă lateral, absenţa din compoziţie a încăperii absidate (fig. 9).

Fireşte, reamintim că lipsa încăperii absidate, destinată în exclusivitate cultului şi slujitorilor săi, ne îndreptăţeşte să presupunem că în aceste lăcaşuri se practica un alt tip de ceremonial. Avînd in vedere şi arhitectura deschisă a sanctuarelor şi în special datorită faptului că se vădeşte constanta lor amplasare în interiorul dar în special în imediata vecinătate a cetăţilor, credem că se conturează practica unor ceremoniale afectate acestora. În acest caz s-ar putea să avem de-a face cu sanctuare cu atribute militare, iar ceremonialul practicat să fi fost cel de iniţiere a viitorilor luptători în scopul transformării tînărului într-un războinic neînfricat, cu educare nu numai către bravură, forţă fizică şi rezistenţă, ci şi spre o modificare structurală a caracterului, apt să înfrunte grele încercări.

În cercetarea originii sanctuarelor patrulatere vom ţine seama de specificul arhitecturii tributare coloanei, dispusă într-un caroiaj-modul, rezultat din repetarea în spaţiu a şirurilor de discuri încrucişate perpendicular pe sol. Vom remarca faptul că această dispoziţie este o formulă nouă, locală, de certă originalitate şi că nu are asemănare nici cu formele elenice, nici cu cele ale sălilor hipostile egiptene sau persane, motiv pentru care începuturile trebuie căutate tot în tradiţie.

Este clar că elementul cheie rezidă în coloană, formă arhitectonică, cu caracter de prefabricat, ce se repetă cu insistenţă la toate sanctuarele patrulatere. Astfel, fără a relua un raţionament cunoscut şi acceptat astăzi fără rezervă de cei ce se ocupă de istoria artelor, trebuie să recunoaştem în coloană o mimare a formelor vegetale; coloana egipteană aminteşte lotusul sau papirusul, în timp ce trunchiul de copac, constituind reazemul clădirilor primitive, a fost cel ce a deschis drumul plastic al coloanei greceşti.

Nu credem că este cazul să presupunem influenţe: este clar că acelaşi drum, cu rezultate similare, s-a parcurs şi în alte zone ale lumii. În ţinuturile noastre, geto-dacii şi desigur străbunii lor, oameni ai munţilor şi pădurilor, moştenitorii unor vremi ce se rătăcesc în noaptea istoriei, au urmat drumul firii, continuînd natura şi înţelegînd coloana ca o răsădire a arborilor înconjurători. Trunchiurile copacilor au fost primele corpuri de coloană, iar dispunerea lor în şiruri organizate deschise, dăruite luminii, sugerează o apropiere sigură de natura înconjurătoare, în special de pădure, al cărei ritm vegetal îl reluau sanctuarele patrulatere, acum însă în forme ordonate şi modulate cerute de tehnica construcţiilor.

Tot acestor timpuri, ca o componentă a capitalului genetic, se datorează şi îngrădirea de piatră din jurul sanctuarelor, îngrădire pe care o vom regăsi mai apoi şi la clădirile de cult circulare.

Urmele sanctuarului patrulater de la Barboşi, ce cuprinde şase tamburi de lemn prelungiţi, desigur, cu coloane cioplite tot din lemn, credem

---

[26] D. Antonescu, RMM—MIA, 1, 1980, p. 54 şi urm.

că reprezintă — făcînd procesul involuţiei arhitecturale a monumentelor respective — imaginea apropiată a formelor primare.

Încheind acest capitol, conchidem că sanctuarele patrulatere poartă, în forme noi, însemnul unui ceremonial străvechi războinic ce, cîndva, ţinea de practica totemismului arboricol.

C. *Sanctuarele circulare* simple sau complexe, adică cu o singură încăpere circulară sau trei concentrice, reprezintă ultimul tip pe care îl studiem. Le vom considera în ansamblu pentru că, după cum se va remarca, o grupă derivă din cealaltă, rădăcinile pornind de la acelaşi fond originar.

Astfel tipul sanctuarelor circulare cuprinde două grupe:

a) sanctuare circulare simple sau cu o singură încăpere, pe care le aflăm la: Feţele Albe [27], Grădiştea Muncelului [28] şi Pecica [29]

b) sanctuare circulare complexe sau cu trei încăperi concentrice ca acelea de la: Feţele Albe [30], Grădiştea Muncelului [31], Meleia [32], Rudele [33] şi Pustiosu [34].

Din prima grupă numai sanctuarul de la Pecica (fig. 10) are platforma circulară îngrădită cu un inel executat din stîlpi de lemn, celelalte

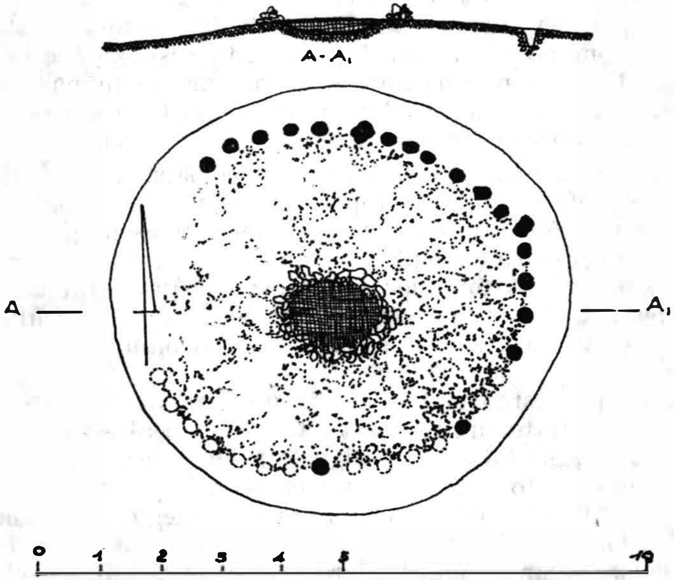

Fig. 10. Sanctuar circular simplu, Pecica, jud. Arad, plan şi secţie (după I. H. Crişan).

[27] H. Daicoviciu, Apulum, 9, 1971, p. 257 şi urm.
[28] C. Daicoviciu, şi colab., SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 153 şi urm.; Materiale, 8, 1962, p. 466 şi urm.; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 215 şi urm.
[29] I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 98 şi urm.
[30] I. Glodariu, *op. cit.*, p. 253 şi fig. 6/11.
[31] C. Daicoviciu şi colab., SCIV, 2, 1951, 1, p. 113 şi urm.; 3, 1952, p. 281 şi urm.
[32] C. Daicoviciu şi colab., Materiale, 6, 1959, p. 346 şi urm.; 7, 1961, p. 311 şi urm.
[33] C. Daicoviciu şi colab., Materiale, 6, 1959, p. 386 şi urm.
[34] C. Daicoviciu şi colab., Materiale, 3, 1957, p. 270 şi urm.

au incinta înconjurată cu stîlpi și lespezi de piatră sau marmură albă dolomitică, cum este cazul altarului circular de andezit de la Grădiștea Muncelului.

În linii generale aceste sanctuare cuprind în centru o vatră destinată ritualului ; de acolo terenul coboară într-o pantă lentă către exterior, pantă necesară evacuării apelor din incintă prin interspațiile stîlpilor de piatră sau lemn aparținînd îngrădirii-inel. Am putea deci deduce că acest tip de sanctuar era deschis, iar ceremonialul se efectua ocazional fără a respecta anumite zile din an. Firește, diametrul de 6 m al incintei sacre de la Pecica și stîlpii de lemn ce o înconjoară, și a căror înălțime evident nu se cunoaște, ar putea conduce și către ipoteza unei clădiri acoperite. Supoziția este infirmată însă de celelalte sanctuare asemănătoare, aparținînd aceleiași grupe, dar cu îngrădire din piatră, a cărei înălțime cunoscută este numai de circa 0,50 m peste nivelul antic. Totuși, s-ar putea pretinde că, indiferent de asemănare, sanctuarul de la Pecica, cu stîlpi de lemn cu diametrul mediu de 0,30 m și adînciți în pămînt cca 0,40—0,50 m, să se fi înălțat la un minimum de 2 m, deci să fi suportat un acoperiș simplu circular. Această ipoteză, pe care o discută și descoperitorul sanctuarului, prof. I. H. Crișan [35], o formulăm și noi, tot sub semnul întrebării, nu numai din motive arătate, dar și pentru că urmele pămîntene ale stîlpilor de lemn, indiferent de diametru și adîncime, nu pot hotărî nici forma și nici înălțimea supraterană ; stîlpii exteriori, o dată ce au depășit nivelul antic ce le poartă amprenta, pot avea secțiune diversă și înălțime variabilă, pot fi placați cu plăci de ceramică (cum este cazul marelui sanctuar circular de la Grădiștea Muncelului), cioplițí în diverse modele geometrice sau figurative, colorați ori retezați parțial la o anumită înălțime convenabilă accesului în incintă etc. Cu alte cuvinte lemnul, față de piatră, suportă diverse transformări, îmbinări, forme și secțiuni diferite, ce cu greu pot fi deduse din infrastructură.

Rezumînd, noi opinăm că înălțimea stîlpilor de lemn de la sanctuarul Pecica era totuși în jur de 0,50 m, probabil mai coborîtă în punctele prevăzute intrării sau intrărilor, așa cum este și împrejmuirea cu stîlpi de piatră a sanctuarelor de la Fețele Albe sau Grădiștea Muncelului (fig. 11).

Un alt sanctuar, aparținînd aceleiași grupe și derivat din cele mai sus menționate, este altarul circular de andezit aflat pe terasa a XI-a de la Grădiștea Muncelului (fig. 12). Incinta rotundă înălțată acum cu circa 0,50 m, pe un soclu de blocuri de piatră, este pavată cu lespezi de andezit a căror dispoziție radială în jurul unui disc central reamintește razele soarelui, de unde și denumirea de „soarele de andezit” și presupunerea de a fi fost închinat vreunei divinități astrale. Remarcăm însă că înălțarea altarului față de nivelul antic face ca îngrădirea cunoscută din jurul incintelor sacre aflate la sol, deci neînălțate, aici să-și piardă sensul. În respectul tradiției, îngrădirea este totuși menținută, dar redusă numai la semne cioplite în marmură dolomitică albă, fixate concentric spre exteriorul pavajului, păstrînd într-o interpretare arhitectonică nouă elementele rituale primordiale.

---

[35] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 98 și urm.

Grupei a doua îi aparţin sanctuarele circulare complexe, adică cu trei încăperi concentrice (din care cea centrală absidată), marele sanctuar circular de la Grădiştea Muncelului fiind construcţia reprezentativă

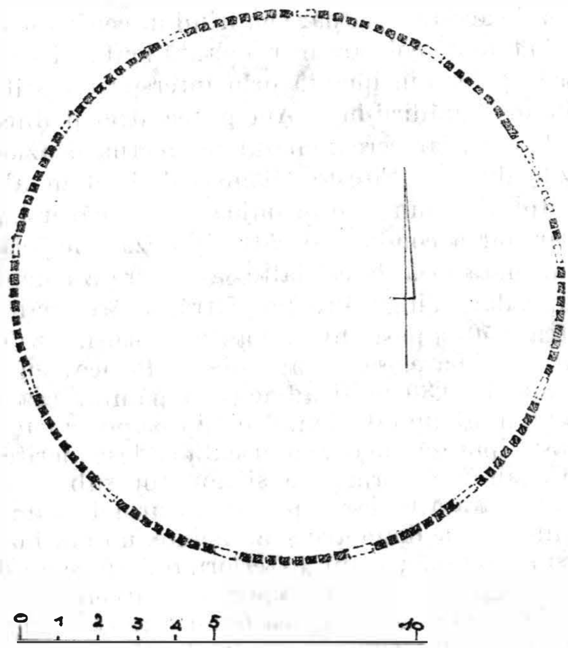

Fig. 11. Sanctuarul mic circular simplu, Grădiștea Muncelului, Munţii Orăştiei, jud. Hunedoara, plan (după C. Daicoviciu).

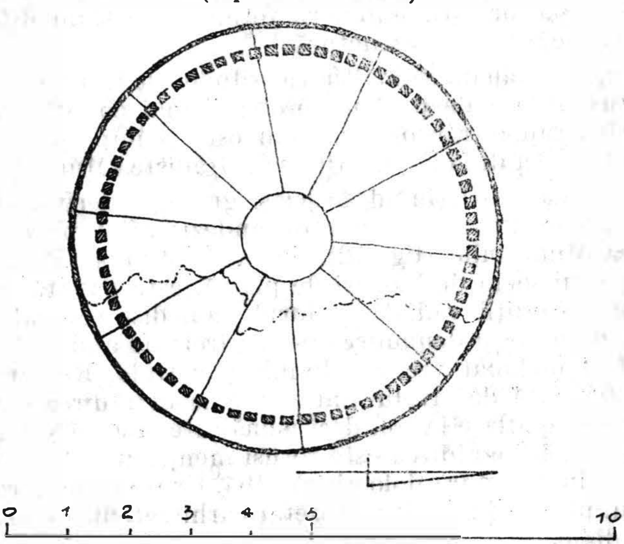

Fig. 12. Sanctuarul circular de andezit, Grădiştea Muncelului, Munţii Orăştiei, jud. Hunedoara, plan (după C. Daicoviciu), propunere de reconstituire.

(fig. 13). Prezenta grupă o considerăm că derivă din cea a sanctuarelor circulare simple în care primul inel, cu funcţie de împrejmuire şi limitare a incintei, corespunde ambelor grupe, iar inelul doi şi trei reprezintă o formă evoluată a vetrei-altar centrale aflată în prima grupă şi întîlnită atît la Feţele Albe şi Pecica (fig. 10), cît şi la Grădiştea Muncelului (fig. 11) (unde presupunem că ar fi trebuit să existe înainte ca sanctuarul să fi fost „ras de pe faţa pămîntului" [36]. Astfel, în cazul sanctuarelor complexe, vatra-altar aparţinînd grupei precedente s-a preschimbat într-o clădire circulară, cuprinzînd o încăpere centrală absidată, destinată ritualului, şi o alta exterioară de închidere. Închiderea şi în special acoperirea încăperii centrale a considerăm necesară atît din motive funcţionale, cît şi constructive. Ultimul considerent îmbracă un aspect tehnic, prin faptul că cei 84 + 34 stîlpi de lemn cu secţiune patrulateră, ce conturează sanctuarul central la Grădiştea Muncelului, aveau feţele „acoperite cu o l i p i t u r ă d e l u t şi îmbrăcate apoi în plăci subţiri de teracotă" [37] material ce n-ar fi rezistat intemperiilor, dacă era neacoperit, pentru că lutul nu poate fi folosit ca liant decît în măsura în care nu este umectat. În alte condiţii cedează, după cum, din lipsa acoperişului, n-ar fi rezistat din cauza umezirii nici pereţii inelului doi şi trei (executaţi tot din lut cu armătură de nuiele), existenţi în compoziţia sanctuarului similar de la Feţele Albe, terasa a X-a [38].

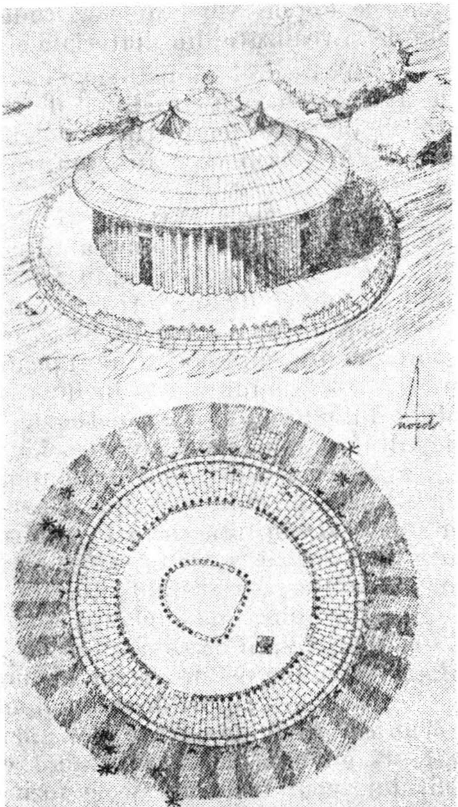

Fig. 13. Sanctuarul mare circular complex, Grădiştea Muncelului, Munţii Orăşitiei, jud. Hunedoara, plan (după C. Daicoviciu) şi perspectivă, propunere de reconstituire.

În acest sens, spre o înţelegere deplină, reamintim considerentele funcţionale şi tehnice ce au stat la baza reconstituirii marelui sanctuar circular de la Grădiştea Muncelului publicate într-un studiu anterior [39].

În cele ce urmează vom căuta să surprindem etapele cuprinse de la origini pînă la acest edificiu, cu aspect monumental, ce pare să fi fost şi ultimul din seria clădirilor de cult circulare.

---

[36] C. Daicoviciu şi colab., SCIV, 4, 1953, 1–2, p. 156.

[37] H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 239.

[38] Vezi nota 30.

[39] D. Antonescu, Arhitectura, 2–3, 1977, p. 90 şi urm.

Spre reconstituirea etapelor e cazul să pornim de la acest ultim tip de sanctuar circular, mai sus semnalat, încercînd să ne îndreptăm treptat spre trecutul cel mai îndepărtat. Vom parcurge deci procesul unei involuţii arhitecturale.

Este limpede că treapta imediat inferioară nu poate cuprinde alte clădiri decît cele cu care el se aseamănă în totul, deci tipul construcţiilor aflate la Feţele Albe, Meleia, Rudele şi Pustiosu. Acestea sînt fireşte mai simple şi realizate din materiale şi cu procedee de construcţie locală.

Nu este greu să distingem că în incinta sacră de la Grădiştea Muncelului avem de-a face cu edificii de cult oficiale, executate, desigur, pe plan statal, în timp ce, pentru celelalte, cu caracter de serie sau populare, fireşte că efortul va fi fost mai restrîns şi local, cu toate că se împlinea un acelaşi program.

Precum am arătat, aceste ultime clădiri, cuprinse în grupa sanctuarelor complexe, derivă din planul sanctuarelor circulare simple, schimbarea dintre ele survenind numai în zona centrală, unde vatra-altar s-a transformat, amplificîndu-se, într-o clădire închisă rezervată promovării noilor însemne religioase. S-ar părea că cele două forme de sanctuare, simplu şi complex, nu s-au înlocuit unul pe altul, ci au evoluat concomitent, dovadă prezenţa lor simultană în incinta sacră cu caracter oficial de la Grădiştea Muncelului : de o parte sanctuarul mic circular şi altarul-soare de andezit, de alta marele sanctuar circular.

Avem deci de-a face cu monumente în compoziţia cărora apare central un element de cult, vatră-altar sau sanctuar închis, cuprins într-o incintă circulară delimitată de o îngrădire-balustradă de lemn sau piatră. Dar această formă este, de fapt, cea cunoscută a monumentelor simple arhaice magico-mitice, aparţinînd tipului t e m e n o s [40]; ea cuprindea un element central înconjurat de o incintă circulară îngrădită. Sînt locuri de cult închinate unei divinităţi, existente în orice organism social al timpului. Le aflăm şi la cei de un neam cu noi tracii [41].

Asemenea tipuri de monumente arhaice se află şi în tradiţia noastră folclorică, fiind descifrate şi astăzi datorită stereotipiei lor şi lipsei, pe parcurs, a inovaţiilor de substanţă. Ca exemplu, şi ca să rămînem în materia cultului, vom reaminti acele forme ale totemismului arboricol păstrate în reminiscenţa folclorică unde, în jurul pomilor bătrîni sau a anumitor scorburi, socotite altare, s-au născut incintele sacre cuprinzînd doar suprafaţa circulară aflată sub coroana arborelui. Aşa se face că şi în zilele noastre astfel de concepţii sacre se numesc curent „bisericuţe dintr-un lemn", lemnul însemnînd, în limba muntenilor şi pădurarilor, arborele din care s-a ridicat sau în scorbura căruia a funcţionat altarul.

Evident, cu cît vom coborî în noaptea istoriei şi ne vom îndrepta către izvorul arhaic, formele iniţiale ajung să se estompeze. Totuşi, toate aceste aspecte de cultură îşi datoresc originea circulară sfîrşitului epocii bronzului şi începutului epocii fierului, interval cînd aria semnelor solare s-a amplificat extinzîndu-se la cerc şi roată. Noile semne, aflate pe obiecte mici şi aparţinînd cultului solar au fost transcrise în forme arhitecturale dezvoltate şi monumentalizate pînă spre începutul secolului al II-lea e.n.

---

[40] *La Grande Encyclopédie*, Paris, 1885—1901, 30, p. 1 056 şi urm.

[41] Macrobius, Franciscus Eyssenhardt, Lipsize, 1893, I, XVIII, 11, p. 105.

cînd, urmare a războaielor cu romanii, au fost distruse. Cu toate că și-au pierdut funcția sacră, formele lor s-au prelungit în timp și se regăsesc astăzi numai sub aspecte inițiale în decorul artei noastre tradiționale. În aceste împrejurări alfabetul semnelor solare, răspîndit pe atunci, și-a pierdut înțelesul care, printre neamurile avînd agricultura ca primă ocupație, desigur nu purta semnul gratuității.

Încercînd o interpretare a formelor, nu greșim afirmînd că în cadrul tuturor sanctuarelor circulare numai inelul exterior este cel ce în chip tradițional purcede din semnele cultului solar. Acesta ar fi și înțelesul pentru care și-a menținut permanența, în timp ce elementul central a evoluat de la vatră la sanctuar, evident în funcție de schimbările ritualice. Firește, în asemenea condițiuni, inelul exterior reprezentînd forma originară păstrează și semnele tradiționale ale alfabetului solar.

Nu credem că este cazul unor noi detalieri pentru stabilirea originii și a unității arhitecturii autohtone. Să constatăm totuși că această originală și puternică unitate locală, dacă se datorează într-o oarecare măsură factorului geografic, e mai cu osebire creațiunea acelor meșteri locali, păstrători de tradiție, între care mai cu seamă geto-dacii, în ale căror mîini de ziditori ai viitorului se află duhul veacurilor trecute [42]. De aceea în

---

[42] Pentru a oferi cititorilor studiului de față posibilități de comparație și deci un cadru mai cuprinzător al problemei, vom prezenta succint și în ordine cronologică diverse păreri enunțate de istorici români care, comentînd arhitectura sanctuarelor daco-getice, o consideră un produs, parțial sau total, al influențelor externe și mai puțin a celor de permanență și tradiție locală. Astfel, în SCIV, 3, 1955, 1, p. 294, C. Daicoviciu, vorbind despre senctuarele patrulatere, afirmă că: „nu vedem ca în acest mediu geto-dac trebuie să ne așteptăm la temple de tip clasic greco-romane". Prof. Radu Vulpe în *Atti del settimo Congresso Internazionale di Archeologia Classica (L'origine dele construsione daciche ad abside nel eta preromane)*, vol. 3, Roma, 1961, p. 103, emite ipoteza că: „elementele esențiale ale monumentelor religioase dacice: absidă, aliniament, incinte rotunde, se regăsesc în elementele specifice ale arhitecturii Samotracice: absidă, colonade, tholos", această ipoteză, continuă autorul, „rămîne să fie verificată de viitoare cercetări arheologice. Totuși, aceste cercetări nu vor putea modifica constatarea că, construcțiile dace sacre apar într-o epocă tîrzie în plină desfășurare a penetrației elenistice în nordul Dunării și în special legate cu elemente de caracter elenistic". În SCIV, 24, 1973, 2, p. 304, K. Horedt scrie: „Ar merita ca un arhitect să facă încadrarea și să reconstituie pe baza planului existent aspectul incintei sacre de la Grădiștea Muncelului cu două tholos-uri, cu clădiri hexastil, tetrastil etc. Un asemenea complex arhitectural în mijlocul Carpaților transilvăneni, asemănător de exemplu cu cele de la Olympia sau la Epidaur, ar fi, probabil, din punct de vedere cultural, un fenomen mai impunător și mai semnificativ decît presupusele construcții calendaristice pentru care nu există analogii în altă parte. Cultura dacică se încadrează în ambianța firească a epocii și trebuie concepută în interdependența ei cu cultura elenistică și cu cea de tip la Tène. Înțeleasă în acest sens ea reprezintă pe plan european și chiar universal, prin formele și realizările ei specifice, o componentă valoroasă și originală a manifestărilor culturale contemporane". În *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj-Napoca, 1972, p. 338, prof. H. Daicoviciu în concluzie scrie: „Dacii nu s-au mulțumit cu preluarea unor elemente de cultură materială de la alte popoare; ei le-au adaptat, le-au transformat și adesea le-au îmbogățit, topindu-le în creațiile lor tradiționale și formînd o civilizație profund originală" prin natura ei cu caracter clasic. În timp ce istoricul M. Babeș în recenzia ce o face cărții mai sus menționată a lui H. Daicoviciu, în SCIVA, 25, 1974, 2, p. 233—234, notează „O mare parte din descoperirile de excepție din Munții Orăștiei reprezintă elemente culturale de origine străină (celtică sau greco-romană) și sînt de explicat fie prin participarea nemijlocită a unor ingineri și meșteșugari străini (liberi sau prizonieri) la materializarea lor, fie prin import, fără ca aceasta să presupună asimilarea deplină și generalizarea lor în cultura indigenă. Cel mai semnificativ exemplu îl reprezintă arhitectura de piatră, în special cea militară, din sud-vestul Transilvaniei, care nu ar fi de conceput fără modelele elenistice ...". În *Burebista și epoca sa*, București, 1977, p. 413, prof. Ion Horațiu Crișan notează următoarele: „Prezența arhitecților și a meșterilor greci la ridicarea

sanctuarele geto-dace, care sînt și prima inițiativă de arhitectură monumentală tradițională, descoperim forme aflate în rînduiala dintotdeauna, forme ce apar tot atît de firești cum ar fi respirația sau bătăile inimii în existența omului.

L'ORIGINE DES SANCTUAIRES DACO-GÈTES

RÉSUMÉ

L'auteur de l'étude distingue trois types de sanctuaires daco-gètes : linéaires, quadrilatères et circulaires (simples ou complexes), en fonction de la composition et du développement de chacun des édifices selon son axe. Ainsi :

A) Les sanctuaires linéaires à abside, comprenant une ou plusieurs pièces à la file, se développent le long d'un seul axe orienté NO—SE (fig. 3,6—8) ;

B) Les sanctuaires quadrilatères, dont le plan résulte de la disposition *in situ* des disques en rangées croisées, se développent sur deux axes perpendiculaires de même valeur, orientés NO—SE et NE—SO (fig. 9) ;

C) Les sanctuaires circulaires, simples ou complexes, ont un nombre illimité d'axes qui s'entrecroisent en un point central occupé par l'élément sacré : le foyer (fig. 10—11) ou la pièce à abside destinée à la célébration du culte ; dans ce dernier cas, il se détache, des multiples axes concourant à la composition du plan, un axe principal, orienté NO—SE, qui résulte de la position de la pièce centrale à abside (fig. 12—13).

En ce qui concerne l'origine des sanctuaires, l'auteur constate que :

A) Les sanctuaires linéaires à abside dérivent de l'habitation antique « megaron », dont le type est attesté sur le territoire de la Dacie depuis le néolithique moyen (fig. 1,4—5) jusqu'à nos jours (fig. 2) ; cette habitation est composée d'une pièce séparée en deux par le mobilier (fig. 6) dès l'âge du bronze (culture d'Otomani), puis, à l'époque Latène, par une paroi, et d'une pièce à abside devenue nécessaire par de nouvelles pratiques culturelles (fig. 7—8).

B) On connaît jusqu'à ce jour, sur le territoire de la Roumanie, 20 sanctuaires quadrilatères, dont aucun n'a été découvert entier. Leurs

---

cetăților din Munții Orăștiei nu poate fi pusă la îndoială. Ea ne este trădată de însuși sistemul zidurilor, la care se adaugă literele grecești săpate pe blocurile mai multor cetăți. Acestora trebuie să le fi cerut dacii să ridice lăcașuri de cult pentru zeii lor sau de la ei vor fi învățat constructorii autohtoni. De aceea templele nu puteau fi astfel decît cele binecunoscute din întreaga lume grecească. Fără îndoială însă că s-au adăugat particularități specifice ca și în cazul altor bunuri preluate de daco-geți din civilizația grecească ori din altă parte". În sfîrșit, prof. D. Berciu, în *De la Burebista la Decebal*, București, 1980, p. 65—66, afirmă următoarele : „Arhitectura religioasă reprezentată printr-o bogată serie de monumente [...] îndreptățesc afirmația că ele se sprijină totuși și pe elemente tradiționale esențiale, deși în construcția sanctuarelor din cetățile dacice s-a putut avea în vedere și tipul templelor elenistice. S-a petrecut și în domeniul arhitecturii religioase același fenomen ca și în alte multe domenii ale vieții materiale și spirituale, anume o înrîurire mediteraneană destul de importantă, dar și păstrarea tradițiilor. Și de data aceasta, geto-dacii au reușit să creeze opere și ansambluri originale, purtînd pecetea gustului lor pentru frumos, a realelor lor posibilități de creație, a propriei lor originalități...".

seuls vestiges sont une série de disques de pierre, disposés dans un carroyage module et représentant les socles de colonnes de pierre ou de bois, surmontées d'un plafond et d'un toit à deux versants (fig. 9). L'auteur considère leur origine comme une transposition de la nature environnante, qui ne peut être que la forêt, dont le rythme végétal marqué par les troncs est repris dans la colonnade du sanctuaire dans les formes ordonnées exigées par la technique de la construction.

Que la colonne est née de l'imitation des formes de la nature, c'est un fait hors de doute. Les premières colonnes égyptiennes rappellent la forme du lotus et les arbres qui formaient le support des constructions primitives ont frayé la voie à la forme plastique de la colonne grecque. Héritiers de ces temps où le mystère de la forêt inspirait les premières croyances, les Daces, hommes des montagnes et des forêts, vivant dans l'état de nature, ont interprété les colonnes comme une transplantation d'arbres. Les troncs des arbres ont été les premiers corps de colonnes, qui avec le temps se sont transformés en pierre. Un exemple typique du fait est le temple de Barboşi, entièrement construit en bois.

C) Enfin, pour les sanctuaires circulaires, simples (fig. 10—12) ou complexes (fig. 13), l'auteur établit leur origine en suivant la voie inverse. L'analyse part des sanctuaires complexes, établissant qu'ils dérivent des sanctuaires simples; quant à ceux-ci, leur forme se retrouve dans les monuments archaïques magico-mythiques du type « temenos », qui comprennent un élément central entouré d'une enceinte circulaire.

C'est un type de construction qui existe aujourd'hui encore dans notre tradition folklorique, de même que la disposition à la file des pièces dans les sanctuaires linéaires à abside (A) est reproduite telle quelle dans les églises chrétiennes, mais avec l'orientation E—O.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Habitation, Petru Rareş (dép. de Giurgiu), plan reconstitué (d'après D. Berciu).
Fig. 2. Habitation, Straja (dép. de Suceava), plan (Musée du Village — Bucarest).
Fig. 3. Sanctuaire linéaire à abside, Tei (dép. de Giurgiu), plan reconstitué (d'après D. V. Rosetti).
Fig. 4. Habitation, Tangiru (dép. de Giurgiu), plan reconstitué (d'après D. Berciu).
Fig. 5. Habitation, Ariuşd (dép. de Covasna), plan reconstitué (d'après Fr. László).
Fig. 6. Sanctuaire linéaire, Sălacea (dép. de Bihor), plan reconstitué (d'après N. Chidioşan et I. Ordentlich).
Fig. 7. Sanctuaire linéaire à abside, Popeşti (dép. de Giurgiu), plan (d'après R. Vulpe) et perspective, proposition de reconstitution.
Fig. 8. Sanctuaire linéaire à abside, Piatra Roşie (Monts d'Orăştie, dép. de Hunedoara), plan reconstitué (d'après C. Daicoviciu).
Fig. 9. Sanctuaire quadrilatère, plan et perspective, schéma — proposition de reconstitution.
Fig. 10. Sanctuaire circulaire simple, Pecica (dép. d'Arad), plan et coupe (d'après I. H. Crişan).
Fig. 11. Petit sanctuaire circulaire simple, Grădiştea Muncelului (Monts d'Orăştie, dép. de Hunedoara), plan (d'après C. Daicoviciu).
Fig. 12 Sanctuaire circulaire en andésite, Grădiştea Muncelului (Monts d'Orăştie, dép. de Hunedoara), plan (d'après C. Daicoviciu), proposition de reconstitution.
Fig. 13. Grand sanctuaire circulaire complexe, Grădiştea Muncelului (Monts d'Orăştie, dép. de Hunedoara), plan (d'après C. Daicoviciu) et perspective, proposition de reconstitution.

DOUĂ ENCOLPIOANE BIZANTINE DESCOPERITE ÎN MOLDOVA ȘI CÎTEVA OBSERVAȚII PE MARGINEA LOR

DE

VICTOR SPINEI și PAUL ȘADURSCHI

În perioada anterioară întemeierii statelor feudale românești de-sine-stătătoare contactele de ordin cultural cu Imperiul bizantin au reprezentat o constantă a istoriei spațiului carpato-dunărean. Revelatoare asupra acestor legături tradiționale sînt descoperirile arheologice din ultimele decenii, printre ele numărîndu-se și encolpioanele de la Lunca și Dănești, la care ne vom referi pe larg în rîndurile de mai jos.

Encolpionul de la Lunca (jud. Botoșani) (fig. 1). Cu prilejul lucrărilor agricole întreprinse în anul 1972, în marginea sudică a satului Lunca a fost descoperită o cruciuliță dublă-relicviar din bronz, păstrată în prezent în colecția Muzeului județean de istorie din Botoșani [1]. Locul descoperirii, denumit de localnici Cobolta, este situat în extremitatea meridională a fostului sat Bîznoasa, alipit prin reforma administrativă din 1968 satului reședință comunală Lunca. Cercetările de teren și sondajul efectuat în zona unde fusese recuperată piesa au dus la identificarea unor urme de locuire din secolul al XVIII-lea, nerevelatoare însă pentru contextul arheologic căruia i-a aparținut encolpionul.

Cruciulița pectorală de la Lunca — „Bîznoasa" este formată din două părți identice ca formă, prinse între ele cu o sîrmuliță introdusă în urechiușele de la extremități. Dimensiunile piesei, cu tot cu urechiușe, sînt următoarele : 9,7 cm în lungime, 6,0 cm în lățime și 1,0 cm (ambele părți) în grosime. Motivele ornamentale care îi acoperă suprafața au fost obținute prin gravare. Inciziile cu grosime mai mare sînt încrustate cu niello pentru a spori efectul decorativ al motivelor, prin contrastul realizat de culoarea neagră a amalgamului și fondul gălbui al suprafeței encolpionului ; pe alocuri incrustația cu niello s-a desprins. Utilizarea acestei tehnici de ornamentare nu a permis redarea cu fidelitate a detaliilor anatomice și vestimentare ale reprezentărilor antropomorfe. Pe una din părțile encolpionului este figurată în mod schematic scena răstignirii, iar pe alta Maica Domnului în atitudine de orantă. În planul central al primei părți se află imaginea lui Iisus Cristos pe cruce, cu nimb în jurul capului, brațele întinse orizontal, picioarele sprijinite pe *suppedaneum*, îmbrăcămintea fiind compusă dintr-un șorț scurt care îi acoperă coapsele. Deasupra capului lui Iisus este figurată o cruce, iar mai sus un cerc și o semilună înfățișînd

[1] Nr. inv. 3 781. Encolpionul, găsit la cetățeanul Petru I. Breșug, a fost donat Școlii primare din Lunca -Bîznoasa, de unde, în urma semnalării făcute de către muzeograful Ionel Bejinaru, a fost transferat la Muzeul din Botoșani. Informațiile privind locul de descoperire a piesei au fost furnizate de învățătorul din localitate Mihai Husanu.

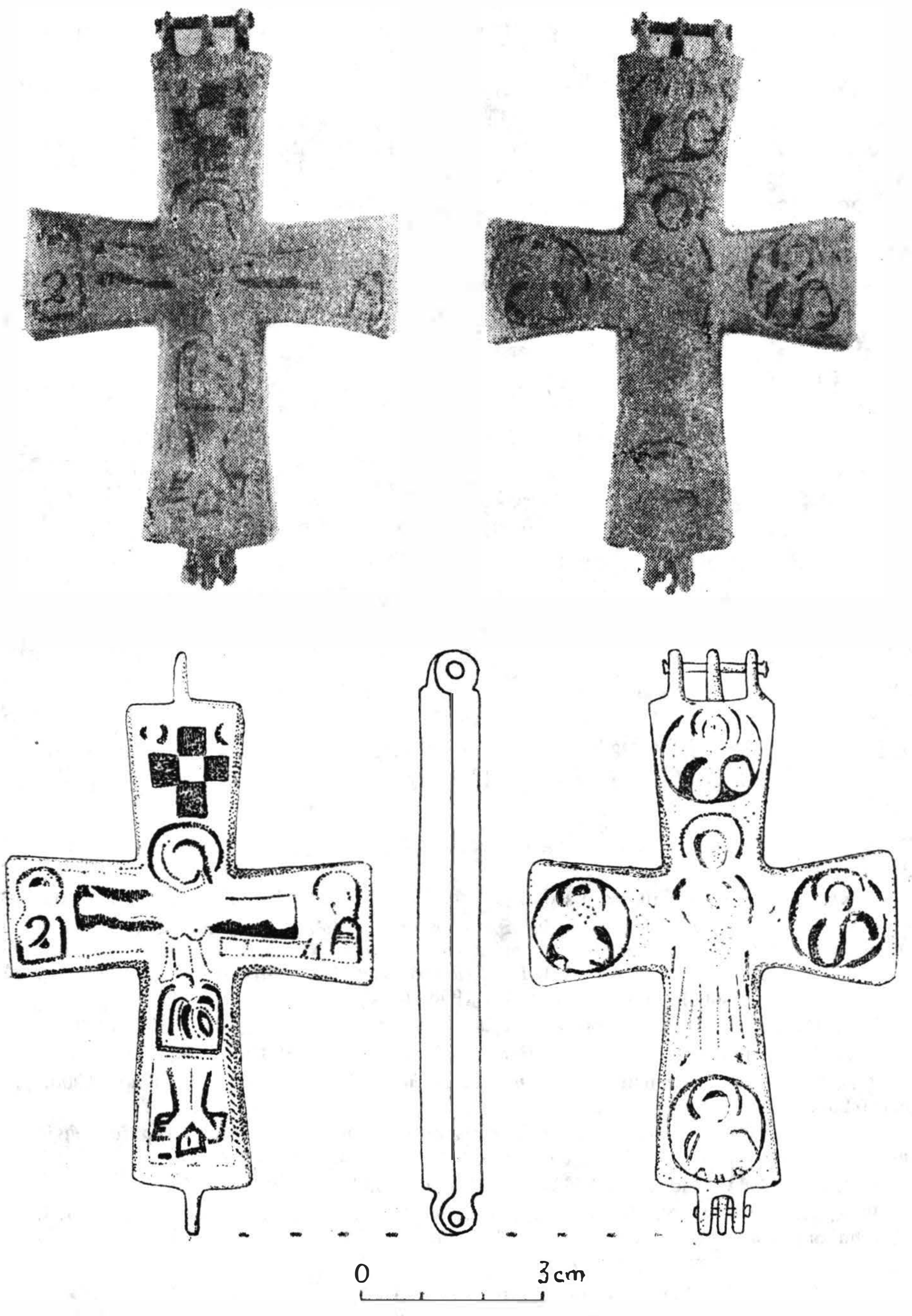

Fig. 1. Encolpionul de la Lunca (jud. Botoșani).

soarele şi luna. La capătul braţelor orizontale ale cruciuliţei, de o parte şi de alta a lui Iisus, sînt reprezentările mai mici ale busturilor Maicii Domnului şi a sfîntului Ioan Teologul (Evanghelistul). Pe cealaltă jumătate a encolpionului este redată imaginea Sf. Maria cu mîinile îndoite din cot şi antebraţele ridicate, îmbrăcămintea constînd dintr-o tunică lungă. Pe fiecare braţ al cruciuliţei este încrustat un medalion oval cu bustul unui sfînt cu nimb. Deşi reprezentările nu sînt însoţite de inscripţii care să specifice cine sînt sfinţii înfăţişaţi, se poate presupune — prin comparaţie cu cruciuliţele relicviar cu trăsături iconografice asemănătoare — că busturile din jurul Sf. Maria *orans* îi redau pe evanghelişti.

Piesa de la Lunca are numeroase analogii printre descoperirile similare din estul şi sud-estul Europei din primul sfert al mileniului al II-lea. Din punct de vedere al formei, dimensiunilor şi al particularităţilor iconografice, jumătatea cu scena răstignirii este în mare parte identică cu unele cruciuliţe relicviar descoperite în Moldova (Bîtca Doamnei-Piatra Neamţ [2]), Bulgaria (localitate necunoscută [3]), Crimeea (Chersones [4], Mangop [5]), Rusia meridională (Berestie-Brest [6], Kanev [7], Kiev sau împrejurimi [8], Kolodeajin [9] şi Hmelnoi [10]), precum şi cu altele păstrate la Muzeul de istorie din Moscova [11] şi din fostele colecţii Khanenko [12] şi Uvarov [13], cu loc de descoperire neprecizat, dar care este aproape sigur că provin tot din Rusia. În colecţia Muzeului de istorie din Moscova se află, de asemenea, o jumătate de encolpion numai cu reprezentarea în tehnica niello a Sf. Maria *orans* şi a celor patru busturi de evanghelişti [14]. O altă jumătate de encolpion, lucrat din argint, cu redarea Maicii Domnului în atitudine de orantă, s-a descoperit la Hansca (raionul Kotovsk, R.S.S. Moldovenească) [15]. În ceea ce priveşte tehnica de realizare a ornamentării, între aceste piese există mici diferenţe.

---

[2] C. Scorpan, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 451 şi fig. 9; V. Spinei, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 234 şi fig. 2/2.

[3] Kr. Mijatcff, Godišnik na Narodnija Muzej za 1921 god, Sofia, 1922, p. 72 şi fig. 46.

[4] N. P. Kondakov, *Russkie klady*, S.-Peterburg, 1896, p. 45, fig. 27; I. Tolstoi şi N. Kondakov, *Russija drevnosti v pamjatnikach iskusstva*, V, S.-Peterburg, 1897, p. 31 şi fig. 22; M. Rosenberg, *Zellenschmelz*, III, *Die Früdenkmäler*, Frankfurt am Main, 1922, fig. 75; G. F. Korzuhina, Vizantijskij vremennik, 14, 1958, pl. 3/3.

[5] O. Dombrovskii, O. Mahneva, *Stolica Feodoritov*, Simferopol, 1973, p. 70.

[6] P. F. Lysenko, *Goroda Turovskoj zemli*, Minsk, 1974, p. 158 şi fig. 50/1.

[7] B. I. şi V. N. Kahnenko, *Drevnosti russkija. Kresty i obrazki*, II, Kiev, 1900, p. 6 şi pl. 19/230.

[8] N. Leopardov, N. Černev, *Sbornik snimkov s predmetov drevnosti nachodjaščichsja v g. Kieve v častnych rukach*, s. I, v. 3—4, Kiev, 1891, p. 2 şi pl. 2/14.

[9] R. I. Iura, ArhPam, 12, 1962, p. 119 şi fig. 33/1.

[10] N. Leopardov, N. Černev, *op. cit.*, s. II, v. 1, 1891, p. 6 şi pl. 1/5; B. I. şi V. N. Khanenko, *op. cit.*, p. 12 şi pl. 23/268—269.

[11] Nr. inv. 17 087 (op. 1 902/2).

[12] B. I. şi V. N. Khanenko, *op. cit.*, p. 4 şi pl. 18/215.

[13] *Katalog sobranija drevnostej grafa Alekseja Sergeeviča Uvarova, Otd. III—VI*, Moscova, 1907, p. 184 şi fig. 6.

[14] Nr. inv. 19 089 (op. 1 938/1).

[15] I. G. Hînцu, în *Archeologičeskie otkrytija 1977 goda*, Moscova, 1978, p. 469—470.

Aria de răspîndire a cruciulițelor duble-relicviar, decorate prin incrustare și avînd caracteristici iconografice comune, cuprinde domeniile bizantine nord-pontice și balcanice, teritoriile românești est-carpatice și cnezatele din jumătatea meridională a Rusiei. Cîteva din aceste piese au fost descoperite în niveluri arheologice a căror datare s-a putut face cu destul de multă precizie. Astfel, encolpionul de la Berestie (Brest) provine dintr-un strat corespunzător secolului al XI-lea, cel de la Kolodeajin dintr-o așezare întărită din secolul al XII-lea și primele patru decenii ale secolului următor, iar cel de la Bîtca Doamnei — Piatra Neamț dintr-o cetățuie de la sfîrșitul secolului al XII-lea și primele patru decenii ale secolului al XIII-lea, distrusă, ca și cea de la Kolodeajin, în timpul marii invazii mongole. Pe baza analogiilor cu obiectele descoperite în așezările menționate mai sus, precum și cu alte piese de cult cu teme iconografice similare din diferite provincii ale Imperiului bizantin, considerăm probabilă datarea encolpionului de la Lunca în limitele secolelor XI—XIII.

Unii cercetători au susținut că encolpioanele cruciforme de acest tip descoperite în cnezatele din Rusia și în Crimeea ar fi fost produse în secolul al XII-lea sau în secolele XII—XIII în atelierele rusești, de unde, pe calea schimbului, ar fi ajuns și în posesiunile bizantine de pe coastele Crimeei [16]. Fără a nega posibilitatea ca unele din cruciulițele duble-relicviar în formă de cruce latină, decorate cu incrustații cu niello, să fi fost imitate în atelierele kieviene sau din alte orașe rusești după prototipuri bizantine, nu credem că toate asemenea piese de cult au fost create de meșteșugari ruși. Dimpotrivă, ele se produceau îndeosebi în centrele bizantine, de unde se exportau în număr mare îndeosebi spre regiunile în care se exercita influența confesională a bisericii constantinopolitane. Un rol dintre cele mai importante în difuzarea produselor grecești în spațiul nord-pontic trebuie să fi jucat cetatea bizantină de la Chersones, capitala themei din Crimeea [17]. Nu poate fi exclusă nici posibilitatea stabilirii unor meșteșugari greci în principalele reședințe cneziale rusești.

Encolpionul de la Dănești (jud. Vaslui) (fig. 2). În urmă cu aproape trei decenii, pe un platou situat la aproximativ 400—500 m de marginea nord-estică a satului Dănești, pe locul denumit Brehnacea, a fost descoperită o jumătate dintr-un encolpion, aflată în prezent în colecția privată a învățătorului C. Buraga. Potrivit tradiției, la Brehnacea s-ar păstra ruinele unui vechi lăcaș de cult [18]. Săpăturile întreprinse în anii 1958 [19] și 1974 [20] la punctul Islaz, precum și cercetările de suprafață efectuate in perimetrul satului, au dus la depistarea, între altele, a numeroase urme de locuire din perioada secolelor IX—XII (culturile Dridu și Răducăneni) [21].

---

[16] G. F. Korzuhina, *op. cit.*, p. 133—135 ; A. A. Medynceva, *O datirovke nekotorych tipov enkolpionov*, în *Archeologičeskij sbornik*, Moscova, 1961, p. 68.

[17] I. Tolstoi, și N. Kondakov, *op. cit.*, p. 32.

[18] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 318—320.

[19] M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, Materiale, 8, 1962, p. 47 și urm.

[20] Săpături efectuate de Victor Spinei și Nicolae Ursulescu.

[21] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 319; Em. Zaharia, C. Buraga, Acta Moldaviae Meridionalis, 1, 1979, p. 245, 247, 249—252.

Cu toate că piesa de la Dănești a mai fost menţionată [22] și chiar reprodusă [23] în lucrări de specialitate apărute în ultimii ani, considerăm necesar să revenim asupra sa, întrucît referirile asupra acestei cruciuliţe pectorale au fost fie extrem de succinte, fie conţin anumite inexactităţi, la fel ca și desenele publicate. Din encolpionul de la Dănești nu s-a păstrat decît una din părţi, cealaltă fiind pierdută din vechime. Lungimea piesei este de 8,0 cm (iniţial a fost probabil de 8,1 cm, dar capătul urechiușei superioare s-a rupt), lăţimea de 4,6 cm, iar grosimea de 0,3—0,4 cm. Pe cruciuliţă este redată prin gravare imaginea Maicii Domnului în atitudine de orantă, după cum ne indică inscripţia *M PΘ* — forma prescurtată de la M(ήτη)P Θ(εοῦ) — plasată pe braţul superior. Sf. Maria poartă nimb în jurul capului și este îmbrăcată într-o tunică lungă, decorată cu linii paralele, zigzaguri și X-uri. Reprezentarea este schematică și naivă, fără înfăţișarea amănuntelor de ordin anatomic și vestimentar. Extremitatea braţului superior a fost găurită pentru ca encolpionul să poată fi purtat atîrnat la gît.

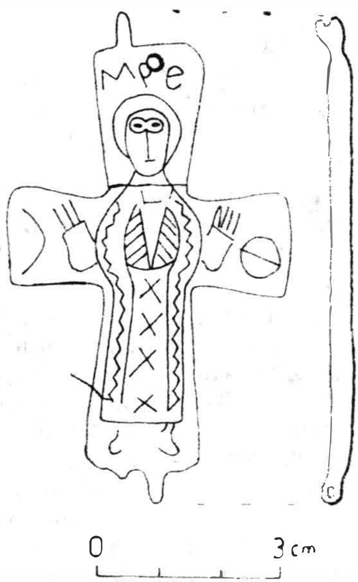

Fig. 2. Encolpionul de la Dănești (jud. Vaslui).

Cruciuliţele pectorale din categoria celei de la Dănești, purtînd imaginea unui sfînt în atitudine de orant, au avut o largă răspîndire în timp și spaţiu. Ele se întîlnesc în aproape toate provinciile bizantine, precum și în regiunile cu populaţie creștină din Europa răsăriteană și centrală, cu contacte mai strînse cu imperiul. În ţinuturile românești nord-dunărene, singurul exemplar asemănător cu cel de la Dănești cunoscut pînă în prezent provine dintr-o descoperire întîmplătoare făcută în urmă cu cîţiva ani la Adjud (jud. Vrancea) [24], în apropiere de confluenţa Trotușului cu Siretul. La sudul Dunării, în Dobrogea, astfel de encolpioane au fost scoase la iveală cu prilejul săpăturilor intreprinse la Enisala [25],

[22] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 319; V. Spinei, *op. cit.*, p. 231 și 233; D. Gh. Teodor, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 51, 1975, 1—2, p. 76—77; E. Popescu, *Inscripţiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 405.

[23] D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978, fig. 40/7 (unde desenul nu reproduce precis inscripţia); G. Coman, Carpica, 11, 1979, fig. 12/1; idem. Acta Moldaviae Meridionalis, 1, 1979, fig. 15/3; idem, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al judeţului Vaslui*, București, 1980, fig. 161/4 (unde desenul este redat inexact),

[24] G. Coman, MemAntiq, 3, 1971, p. 490 și fig. 7/10; idem, Danubius, 5, 1971, p. 80 și fig. 6/4; V. Spinei, *op. cit.*, p. 231 și fig. 2/1; D. Gh. Teodor, *Teritoriul...*, p. 110 și fig. 40/2; I. Mitrea, Carpica, 1972, fig. 22.

[25] I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, fig. 128/3; idem, Pontica, 10, 1977, p. 282 și fig. 5/1; I. T. Dragomir, Danubius, 6—7, 1972—1973, p. 43 și fig. 18/20; 19/17.

Garvăn-Dinogetia [26] şi Păcuiul lui Soare [27]. Tot în dreapta Dunării, în Peninsula Balcanică, cruciuliţe cu reprezentări de sfinţi cu braţele ridicate în poziţie de adorare au fost semnalate la Constantinopol [28], în Bulgaria (Kazanlîk [29], Pirdop [30], Preslav [31], Stara Zagora [32] şi în mai multe localităţi neidentificate [33]) şi Iugoslavia (Demir Kapija [34], Kale-Skopje [35], Kladovo [36], Prilep [37]). În afara zonei Balcanilor, cruciuliţe-encolpioane de tipul discutat au fost semnalate în teritoriile bizantine din Orient (Antiohia, Beirut [38], Smirna [39],) Italia (San Stefano da Fiano Romano [40], Reggio în Calabria [41]) şi Crimeea (Chersones [42]). Mai multe astfel de piese

---

[26] I. Barnea, in *Dinogetia*, I, Bucureşti, 1967, p. 362 şi fig. 192/14 (unde se presupune că imaginea ar reda pe Iisus crucificat. În ceea ce ne priveşte, considerăm că aceasta ar reprezenta mai curind un sfint ornat). Cf. şi SCIV, 3, 1952, 375—377.

[27] P. Diaconu, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 499 şi fig. 8/6; idem, Pontica, 3, 1970, p. 291 şi fig. 4/1; P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare. Aşezarea medievală (secolele XIII—XV)*, II, Bucureşti, 1977, p. 131 şi fig. 100/1; 102/1; I. Barnea, in *Din istoria Dobrogei*, III, fig. 128/2.

[28] O. Wulff, *Altchristliche und mittelalterliche, byzantinische und italienische Bildwerke*, I (*Königliche Museen zu Berlin, Beschreibung der Bildwerke der christlichen Epochen*, III, ed. a 2-a), Berlin, 1909, p. 195 şi pl. 45/919.

[29] L. Getov, G. Tabakova Zanova, *Archäologisches Museum Kansanlak. Alte Kunst*, Sofia, 1967, p. 164 şi fig. 115.

[30] P. Mutafčiev, Izvestija na Bălgarskoto Archeologičesko družestvo, 5, 1915, p. 74 şi fig. 47/4,5.

[31] S. Georgieva, in *Studia in honorem Acad. D. Dečev*, Sofia, 1958, p. 608 şi fig. 3/1,2.

[32] H. Buiukliev, M. Dimitrov, D. Nikolov, *Okrăžen Norodnej muzej Stara Zagora*, Sofia, f.a., p. 159 şi fig. 96.

[33] Kr. Mijateff, *op. cit.*, p. 76 şi urm.; fig. 51, 61, 65, 69—73.

[34] B. Aleksova, *Prosek-Demir Kapija* (Dissertationes, I), Belgrad, 1966, p. 60 şi pl. 21/279.

[35] B. Babik, *Srednovekovno kulturno bogatstvo na SR Makedonija*, Prilep, 1974, p. 64 şi fig. 175.

[36] D. Minić, S. Pavlović, in *Archeološko blago Berdapa*, Belgrad, 1978, p. 92, 252 şi fig. 258, a—b.

[37] M. Corović-Ljubinković, Zbornik (1959—1960) Izdanija na Archeologikiot Muzej-Skopje, 3, 1961, p. 77—78 şi fig. 1.

[38] O. M. Dalton, *Catalogue of Early Christian Antiquities*, Londra, 1901, p. 112—113.

[39] *Ibidem*, p. 113; *British Museum. A Guide to the Early Christian and Byzantine Antiquities in the Department of British and Mediaeval Antiquities*, Oxford, 1903, p. 68 şi fig. 36; O. Wulff, *op. cit.*, p. 195—197 şi pl. 45/918, 920, 922—924, 927, 929, 930; E. S. King, Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia, serie III, Memorie, 2, 1928, p. 200—201 şi pl. 28/14; L. Niederle, *Přispěvky k vývoji byzantských šperku ze IV.—X. stoleti*, Praga, 1930, fig. 49/3; G. F. Korzuhina, *op. cit.*, pl. 1/2; V. Spinei, *op. cit.*, fig. 3/3.

[40] A. Muñoz, *L'art byzantin à l'exposition de Grottaferrata*, Roma, 1906, p. 162 şi fig. 126; E. S. King, *op. cit.*, pl. 29/17; J. Braun, *Die Reliquiare des christlichen Kultes und ihre Entwicklung*, Freiburg im Breisgau, 1940, pl. 141, fig. 538 dreapta; M. v. Bárány-Oberschall, *Byzantinische Pektoralkreuze aus ungarischen Funden*, in *Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie*, II, Baden-Baden, 1953, 218 şi fig. 67 c—d; J. Poulik, PamArch, 48, 1957, 2, p. 312 şi fig. 95/2.

[41] A. Lipinsky, Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata, N.S., 11, 1957, p. 32—33; idem, Cahiers de civilisation médiévale X^{e}—XIIe siècles, 18, 1975, 2, p. 102 şi fig. 1 (unde în mod eronat se arată că encolpionul ar fi din bronz).

[42] *Otčet Imperatorskoj Archeologičeskie Kommissii za 1897 god*, Sanktpeterburg, 1900, p. 24, 102; fig. 83 şi 211—212; *Otčet...za 1903 god*, 1906, p. 25 şi fig. 19; *Otčet...za 1905 god*, 1908, p. 46 şi fig. 45; *Al'bom risunkov pomeščennych v Otčetach Imperatorskoj Archeologičeskoj Kommissii za 1882—1898 godu*, S.-Peterburg, 1906, fig. 756; K. Kosciuszko-Waluzynicz, Izvestija Imperatorskoj Archeologičeskoj Kommissii, 16, 1905, p. 45, 57, 58 şi fig. 4, 14 şi 15.

provin din cîteva așezări din Europa răsăriteană (Gnezdovo [43], Kiev [44], Sarkel-Belaia Veja [45], Staroselskoi Ekonomii [46] și o localitate neidentificată din Rusia [47]) și din Ungaria (Hódmezövásárhely [48], Miskolc [49], Orosháza [50], Szekes-Szentilona [51]), iar altele se păstrează în unele mari muzee europene (Berlin [52], British Museum din Londra [53], Diozäsen-Museum din Köln, Muzeul de istorie din Moscova [54] etc.), fără să se cunoască însă cu precizie locul lor de proveniență. Toate aceste cruciulițe relieviar menționate sînt asemănătoare între ele ca formă, tehnică de ornamentare și motive decorative.

Datarea encolpioanelor cu sfîntul ornat gravat și stabilirea centrului lor de producere a constituit un subiect de controverse între specialiști. Mai multă vreme s-a bucurat de acordul istoricilor opinia că piesele de cult gravate s-ar fi aflat în circulație într-o altă perioadă decît cea în care ar fi fost utilizate piesele cu imagini în relief. Anumite neconcordanțe au apărut și în ceea ce privește primordialitatea folosirii celor două categorii de encolpioane. Cercetările mai noi au dovedit că în mai multe așezări de la sfîrșitul mileniului I și primele trei secole ale mileniului al II-lea ambele categorii de cruciuțile pectorale au coexistat. Între descoperirile care permit această concluzie se numără și cele de la Garvăn-Dinogetia [55] și Păcuiul lui Soare [56]. Problema celor mai vechi encolpioane cruciforme cu imagini gravate rămîne după părerea noastră incomplet elucidată, întrucît exemplarele din provinciile asiatice ale Imperiului bizantin, care par a fi cele mai timpurii — după părerea specialiștilor, din secolele V—VI — nu dispun întotdeauna de datare exactă. În general, se admite ca loc de origine a lor provinciile est-mediteraneene ale Imperiului bizantin, de unde și denumirea de cruciulițe de tip „sirian", „siro-palestinian" sau „de la Locurile Sfinte". Pentru geneza lor în spațiul est-mediteranean, în aria civilizației siriene și copte, pledează tipologia reprezentărilor icono-

---

[43] N. I. Astašova, SAMoscova, 1974, 3, p. 249.

[44] N. I. Petrov. *Al'bom dostoprimečatel'nostej Cerkovno-Archeologičeskago Muzeja pri Imperatorskoj Kievskoj Duchovnoj Akademii*, IV—V. Kiev, 1915, p. 26 și pl. 14/9; M. K. Karger, SAMoscova, 11, 1949, p. 66 și fig. 9 sus; idem, *Archeologičeskie issledovanija drevnego Kieva*, 1951, p. 25 și fig. 15/3—4.

[45] M. I. Artamanov, SAMoscova, 16, 1952, fig. 13 dreapta, sus.

[46] A. Bobrinski, *Kurgany i slučajnja archeologičeskija nachodki bliz mestečka Smely*, S.-Peterburg, 1887, pl. 6/2.

[47] G. F. Korzuhina, *op. cit.*, pl. 1/1; V. Spinei, *op. cit.*, fig. 3/2.

[48] A. Bálint, DolgSzeged, 13, 1937, 1—2, p. 188 și pl. 21/3.

[49] G. Megay, ArchÉrt, 88, 1961, 1, p. 104 și fig. 4/1—2.

[50] M. V. Bárány-Oberschall, *op. cit.*, p. 218 și fig. 67 a; Z. S. Lovag, FoliaArch, 22, 1971, p. 151—152 și fig. 3/1.

[51] M. Széll, Folia Arch, 3—4, 1941, p. 187, pl. 3 A; eadem, DolgSzeged, 18, 1942, p. 131 și pl. 10/6; M.v. Bárány-Oberschall, *op. cit.*, fig. 67 b.

[52] N. P. Kondakov, *Ikonografija Bogomateri*, I, S.-Peterburg, 1914, p. 262 și fig. 163.

[53] O. M. Dalton, *op. cit.*, p. 113. Un alt exemplar, pe care este reprezentat Sf. Mihail, poartă nr. inv. 59741.

[54] Nr. inv. 16634 (op. 1908/1).

[55] I. Barnea în *Dinogetia*, I, p. 357 și urm.

[56] P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, București, 1972, pl. 28—29; P. Diaconu, S. Baraschi, *op. cit.*, p. 125 și urm.

grafice și factura inscripțiilor [57]. Dealtfel, începuturile cultului icoanelor se leagă după toate aparențele tot de Egipt, Palestina și Siria, care au înrîurit puternic arta icoanelor din întreg imperiul [58].

Date mult mai sigure în legătură cu încadrarea cronologică a cruciulițelor duble relicviar cu reprezentări gravate provin din așezările și necropolele din Europa răsăriteană și centrală. Astfel de exemplare au fost descoperite, între altele, într-o locuință de la Chersones datată în secolul al X-lea cu șase monede din vremea lui Roman I (920—944), în așezarea din secolele X—XI de la Gnezdovo, într-un mormînt din secolele X—XI de la Miskolc, în aria unei necropole din secolul al XI-lea de la Szentes-Szentilona, într-o locuință de la Garvăn-Dinogetia din secolul al XI-lea, într-un bordei de la Kiev distrus cu ocazia cuceririi orașului de mongoli în decembrie 1240, în cetatea de la Enisala din secolele XII—XIV. Din nivelul corespunzător secolelor IX—XI erau probabil și cruciulițele descoperite la Preslav și Sarkel-Belaia Veja, din secolele IX—XII un encolpion descoperit într-un mormînt tumular de la Chersones, iar din secolele XIII—XIV două cruciulițe de la Păcuiul lui Soare.

Din enumerarea acestor descoperiri rezultă că în regiunile balcanice, Cîmpia Pannonică și răsăritul Europei encolpioanele de tipul in discuție au circulat în decursul secolelor X—XIII. Exemplare datate cu certitudine într-o perioadă anterioară nu se cunosc pînă în prezent, dar nu ar fi exclusă folosirea lor și mai înainte în Peninsula Balcanică și Crimeea.

În ceea ce privește răspîndirea largă a cruciulițelor duble-relicviar în regiunile estice și centrale ale Europei este improbabil că ar putea fi pusă numai pe seama pelerinilor de la locurile sfinte. Ele erau produse desigur atît în atelierele constantinopolitane, cît și în atelierele bizantine provinciale. Matrițe ale encolpioanelor de tipul de care ne ocupăm nu sînt deocamdată cunoscute, dar faptul că o formă de turnat pentru un alt tip de cruciuliță — cu colțurile extremităților prevăzute cu o proeminență ovală — cu imaginea răstignirii și una pentru o cruciuliță cu ornamente geometrice au fost descoperite la Chersones în Crimeea [59] dovedește că producerea obiectelor de cult se realiza și în centrele bizantine periferice. Dealtfel și pentru unele encolpioane descoperite în Bulgaria s-a presupus că erau produse în ateliere locale [60]. Faptul că piesele de cult se realizau în centrele bizantine provinciale balcanice și nord-pontice este cu atît mai verosimil cu cît în primele secole ale mileniului al II-lea au apărut ateliere care produceau cruciulițe pectorale după prototipuri din Bizanț nu numai în cuprinsul imperiului, ci chiar în Rusia [61], Scandinavia [62] și alte regiuni. Exemplarele recuperate în ținuturile est-carpatice proveneau

---

[57] O. Wulff, *Die Koimesiskirche in Nicäa und ihre Mosaiken*, Strassburg, 1903, p. 255, nota 1; H. P. Kondakov, *Ikonografija...*, I, p. 258—266; II, p. 104—105; Kr. Mijateff, *op. cit.*, p. 29 și urm.; E. S. King, *op. cit.*, p. 198—204; J. Braun, *op. cit.*, p. 458—461, 479; M.v. Bárány-Oberschall, *op. cit.*, p. 222 și urm.; K. Wessel, BZ, 53, 1960, 1, p. 95 și urm.; A. Frolow, Byzantinoslavica, 22, 1961, 2, p. 322 și urm.; idem, *La relique de la Vraie Croix*, Paris, 1961, p. 30—33; Z. S. Lovag, *op. cit.*, p. 143—158.

[58] V. Lazarev, *Istoria picturii bizantine*, I, București, 1980, p. 192—195.

[59] K. Kosciuszko-Waluzynicz, *op. cit.*, p. 45 și fig. 5; A. L. Iakobson, , *Srednevekovyj Krym*, Moscova-Leningrad, 1964, pl. 14 a—b.

[60] S. Georgieva, *op. cit.*, p. 609.

[61] N. F. Korzuhina, *op. cit.*, p. 129 și urm.

[62] B. Salin, Svenska fornminnesföreningens tidskrift, 8, 1891—1892, p. 277—312.

foarte probabil din centrele meşteşugăreşti bizantine sud-dunărene. În absenţa condiţiilor stratigrafice de descoperire a pieselor, datarea lor nu se poate face cu prea mare precizie.

Avînd în vedere tipologia encolpioanelor, analogiile cu exemplarele mai bine încadrate cronologic şi, nu în ultimul rînd, situaţia politică de la nordul Dunării inferioare, înclinăm să credem că piesele de la Dăneşti şi Adjud se datează în secolele XI—XII. În această perioadă, după reinstaurarea graniţelor imperiului la Dunăre prin acţiunile viguroase ale lui Ioan I Tzimiskes şi Vasile al II-lea, regiunile din stînga fluviului intraseră în orbita interesului cercurilor politice, comerciale şi confesionale bizantine. În cursul secolelor amintite s-au activizat simţitor relaţiile economice dintre Bizanţ şi populaţia locală nord-dunăreană, marcate între altele prin utilizarea mai intensă a monedei imperiului în spaţiul carpato-dunărean. Destrămarea Imperiului bizantin sub loviturile aplicate de Cruciada a IV-a în anul 1204 s-a repercutat în mod negativ în privinţa circulaţiei obiectelor de provenienţă grecească în ţinuturile locuite de români.

DEUX ENCOLPIONS DÉCOUVERTS EN MOLDAVIE ET QUELQUES REMARQUES À LEUR PROPOS

RÉSUMÉ

Durant la période antérieure à la formation des États féodaux roumains indépendants les contacts d'ordre culturel avec l'Empire byzantin ont représenté une constante de l'histoire de l'espace carpato-danubien. Sur ces liaisons traditionnelles sont révélatrices les découvertes archéologiques entreprises ces dernières décennies, parmi lesquelles figurent aussi les encolpions de Lunca et de Dăneşti.

La croix reliquaire de Lunca (dép. de Botoşani) se compose de deux pièces, identiques de forme, avec la longueur de 9,7 cm et la largeur de 6,0 cm. Les motifs ornementaux ont été obtenus par incrustation et niello. Sur l'une des parties on a figuré Jésus-Christ crucifié, avec la Vierge et Saint Jean d'une part et de l'autre, tandis que sur la seconde moitié il y a la Vierge *orans*, entourée de quatre médaillons ayant au centre des bustes de saints. De la croix reliquaire de Dăneşti (dép. de Vaslui) on n'a trouvé qu'une partie, sur laquelle on avait incrusté l'image de la Vierge orante. La longueur de la pièce est de 8,0 cm et sa largeur de 4,6 cm.

Ayant en vue les analogies de ces encolpions avec des exemplaires similaires encadrés avec précision du point de vue chronologique, ainsi que la situation politique au nord du Bas Danube, nous sommes d'avis qu'ils peuvent être datés aux XIe—XIIIe siècles.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Encolpion de Lunca (dép. de Botoşani).
Fig. 2. Encolpion de Dăneşti (dép. de Vaslui).

AL III-LEA COLOCVIU AL SECŢIEI GRECO-ROMANE CU TEMA: „PROBLEMELE PĂCII ŞI RĂZBOIULUI ÎN ORAŞELE GRECO-ROMANE DIN DOBROGEA"

DE

PETRE ALEXANDRESCU

În zilele de 23—24 noiembrie 1981, Secţia greco-romană a Institutului de arheologie a organizat la Constanţa, cu concursul Muzeului de istorie naţională şi arheologie din localitate, şi în cadrul manifestărilor cultural-ştiinţifice *Pontica 1981*, cel de al III-lea Colocviu al său, avînd ca temă „Problemele păcii şi ale războiului în oraşele greco-romane din Dobrogea". Dr. Petre Alexandrescu, şeful secţiei, a prezentat pentru început „Cadrul problemei", schiţînd direcţiile de cercetare ale istoriografiei contemporane cu privire la evoluţia tacticii şi a mijloacelor de luptă, a fortificaţiilor şi a ideilor despre starea de război şi de pace începînd de la formarea falangei hoplitice pînă la constituirea armatei romane. Gh. A. Niculescu a prezentat apoi referatul *Război şi pace în Grecia antică (secolele VIII—IV î.e.n.). Semnificaţii şi limite*; Al. Avram şi Gh. Vlad Nistor au vorbit despre *Apărarea teritoriului în cetăţile greceşti şi problemele zonei pontice*; dr. Alexandra Ştefan a discutat cîteva *Probleme ale strategiei Histriei şi ale teritoriului său rural în epoca preromană* (o parte dintre comunicări apar în continuare în acest număr la revistei noastre); dr. Vladimir Iliescu, *Asedii ale oraşelor vest-pontice*, propunînd o tipologie a stărilor de asediu pe baza informaţiilor literare şi epigrafice pentru epoca greacă; dr. C. Preda, directorul Institutului de arheologie, a prezentat *Stadiul cercetărilor privind incintele de la Callatis*, comunicînd rezultatele cercetărilor sale asupra fortificaţiilor elenistice şi romane; dr. Al. Suceveanu, *Date noi privind apărarea litoralului dobrogean în epoca romană*, a repus în discuţie argumentele în favoarea existenţei unei organizări a apărării litoralului marin în vremea imperială; Maria Alexandrescu Vianu *Conceptul de artă militară* (se publică de asemenea în acest număr); Liviu Petculescu, în *Despre cronologia fortificaţiilor de la Barboşi*, a discutat critic unele publicaţii recente (S. Sanie) propunînd o nouă cronologie; Mihai Zahariade şi C. Codiţă, *Societate şi decizie politică în Imperiul roman între anii 325—395*, o încercare de interpretare sociologică a structurii organizării politice şi militare a imperiului; Al. Barnea *Rolul limitaneilor în imperiu* pe baza izvoarelor literare; C. Domăneanţu şi arh. A. Sion *Incinta romană tîrzie de la Histria*. Dezbaterile în jurul referatelor au fost vii, Colocviul reprezentînd un util schimb de idei între specialiştii problemei, reuniţi în cadrul atît de propice creat de direcţia muzeului din Constanţa.

RĂZBOI ŞI PACE ÎN GRECIA ANTICĂ (SECOLELE VIII—IV Î.E.N.). SEMNIFICAŢII ŞI LIMITE

DE

GHEORGHE ALEXANDRU NICULESCU

În contextul relansării studiilor de istoric militară a lumii antice în ultimele două decenii, problemele războiului şi păcii au atras atenţia unui număr relativ restrîns de cercetători, deşi acest subiect cere cu necesitate o abordare modernă, în care investigaţia să poarte, mai mult decît pînă acum, asupra zonei de interferenţă dintre starea de pace şi starea de război. Nu avem pretenţia să umplem această lacună în paginile care urmează, ci doar să punem în discuţie semnificaţiile celor două concepte, relaţia dintre ele, precum şi unele dintre particularităţile limitării activităţii războinice, fie datorită credinţelor şi normelor comune tuturor grecilor, fie datorită înţelegerilor ce interveneau între aceştia.

Mult timp, cercetarea asupra războiului şi păcii în antichitate, cercetare întreprinsă cu scopuri şi din perspective diferite nu numai de către istorici şi filologi, ci şi de către specialişti în drept public internaţional sau de autori preocupaţi de evoluţia morală a umanităţii, a pornit de la dilema anteriorităţii păcii sau a războiului în dezvoltarea istorică a societăţii greceşti. Aceasta ni se pare a fi o falsă problemă, măcar pentru faptul că în epoca începuturilor, în epoca homerică, societatea greacă se afla într-un stadiu prejuridic, stadiu în care opoziţia dintre cei doi termeni, lipsiţi deocamdată de autonomie conceptuală, nu este justificată [1]. În epopeile homerice πόλεμος desemnează atît războiul în general, cît şi duelul dintre Aias şi Hector [2], în timp ce εἰρήνη, pacea, nu este o realitate contractuală, ci o stare [3]. Relaţia dintre război şi pace în epoca homerică, şi chiar mai tîrziu, este analoagă reprezentării sinoptice a celor două cetăţi, una pe timp de pace, cealaltă pe timp de război, pe scutul lui Ahile în Iliada [4]. Această relaţie nu presupune nici anterioritate, nici determinare; războiul şi pacea apar ca două ipostaze ale existenţei societăţii. Codificarea juridică a relaţiilor dintre cetăţile greceşti va face ca această concepţie să se modifice; în epoca clasică, războiul şi pacea sînt concepute ca alternative, iar raportul dintre ele poate fi cauzal. O consecinţă extremă a acestei modificări este apariţia ideii că războiul trebuie

---

[1] Y. Garlan, *La guerre dans l'antiquité*, Paris, 1972, p. 3; cf. p. 9—11.

[2] *Il.*, 1, 61 şi 7, 174.

[3] *Il*, 2, 797; 8,403. Cf. P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris, 1968, vol. 1, s.u. εἰρήνη Termenul folosit în epopeea homerică pentru a desemna acordul prin care se pune capăt ostilităţilor este φιλότης. Cf. Hom., *Il*, 3,73; 3,94; 3,256; 4,16; 4,83; 7,302.

[4] *Il.*, 18,490—540. Pentru un comentariu la v. 497—508 vezi L. Gernet, în *Antropologie de la Grèce antique*, Paris, 1968, p. 218—223.

dus pentru obţinerea păcii. Astfel, în prima carte a istoriei lui Tucidide, reprezentanţii corintienilor îşi îndeamnă aliaţii din liga peloponesiacă: „...votaţi deci războiul şi nu vă temeţi de primejdia de acum, ci năzuiţi către pacea îndelungată ce va decurge din război, căci dacă datorită războiului pacea se întăreşte şi mai mult, renunţarea la război de dragul liniştii (ἀφ 'ἡσυχίας) nu este lipsită de primejdie" [5].

Imaginea unei evoluţii de la o stare primordială de nesiguranţă la un sistem de relaţii internaţionale „civilizate", imagine susţinută de istorici ca G. Busolt şi H. Swoboda [6], este contrazisă şi de ceea ce ştim despre purtarea războiului în epoca homerică, atunci cînd conflictele militare „ne mobilisent pas toutes les ressources humaines et matérielles d'un peuple: elles sont menées, pour ainsi dire, à titre privé, par un de ces princes ou rois qui forment l'ossature de la société homérique, entraînant derrière eux en de telles circonstances une masse fluctuante de compagnons et de serviteurs... Dans ces conditions, un antagonisme de groupes, agissant souvent de leur propre initiative, sans être mandatés par leurs communautés d'origine, n'implique aucunement un véritable état de guerre entre ces communautés; il peut se conjuguer parfaitement, sur d'autres plans, avec le maintien de certaines relations, qui n'auront pas non plus, en contrepartie, la regularité et la stabilité caractéristiques d'un véritable état de paix" [7].

Cea mai mare parte a informaţiilor pe care le avem asupra normelor ce limitau activitatea războinică în Grecia antică se referă la epoca arhaică, epocă de maximă unitate morală a Greciei, chiar prin „le régime des guerres qui participent de l'esprit agonistique, qui ne sont pas encore une institution de droit international et un instrument de domination au service d'États" [8]. Aceste norme sînt, în parte, reminiscenţe ale unor războaie rituale, de iniţiere, care, fie se transformă în competiţii propriu-zise (ἀγῶνες) [9], fie se perpetuează măcar în unele dintre numeroasele războaie repetate dintre cetăţi vecine. Aceste războaie mărunte erau duse de cele mai multe ori pentru adjudecarea unor teritorii exigue din apropi-

---

[5] Thuc., 1,124,2; cf. 1,18,3; 1,120,3; 4,64,3. Am folosit, cu uşoare modificări, traducerea lui N. I. Barbu, Thucydides, *Războiul peloponesiac*, Bucureşti, 1966. Acesta traduce atît εἰρήνη cît şi ἡσυχία prin cuvîntul „pace", făcînd astfel să dispară din textul în limba română o opoziţie interesantă, asupra căreia vom reveni, poate, cu un alt prilej. Cf. N. O. Brown, TAPhA, 89, 1951, p. 1—28.

[6] B. Busolt-H. Swoboda, *Griechische Staatskunde* [3], München, 1926, p. 1 250—1 251: „Die in den alten Zeiten herrschende friedlose Unsichercheit der zwischenstaatlichen Beziehungen wurde allmählich durch das mit den Fortschritten der wirtschaftlichen und politischen Entwicklung sich stärker geltend machende Sichercheitsbedürfnis durch förmliche Friedens—, Feundschafts-und Bündnisverträge beseitigt, zunächts freilich gewöhnlich nur auf eine begrenzte, wenn auch öfter auf eine längere Zeit." Pentru o atitudine critică faţă de această concepţie, vezi H. Bengtson, în *XIIe Congrés International des Sciences Historiques, Rapports*, vol. 4, Viena, 1965, p. 70.

[7] Y. Garlan, *op. cit.*, p. 12.

[8] L. Gernet, *op. cit.*, p. 242.

[9] Desfăşurarea jocurilor panelenice periodice implica încetarea tuturor conflictelor militare dintre greci prin proclamarea unui armistiţiu sacru a cărui încălcare atrăgea după sine aplicarea unei amenzi şi chiar excluderea de la jocuri a cetăţii vinovate. Acest tip de suspendare a ostilităţilor intervenea şi în cazul unor festivităţi religioase cu caracter local, aşa cum erau cele în cinstea lui Apollo Carneios (Hdt., 7,206; Thuc., 5,75). Cf. F. J. Fernandez Nieto, *Los acuerdos belicos en la antigua Grecia*, Santiago de Compostela, 1975, vol. 1, p. 147—184.

erea graniţei comune; rezultatul luptelor nu afecta suveranitatea statelor implicate. Contrastul între războaiele de cucerire şi războaiele cu obiective strict limitate, frecvente între cetăţile vecine apare limpede în discursul beotarhului Pagondas: „... în alte părţi, cetăţile vecine se luptă pentru graniţe în timp ce, în cazul nostru, dacă sîntem învinşi, nu vom mai avea hotar pe care să-l putem contesta; după ce ne vor invada, atenienii vor lua cu forţa ceea ce este al nostru"[10].

Existenţa unor norme de purtare a războiului este atestată în epoca arhaică şi de jurămîntul prestat de cetăţile membre ale amficţioniei delfice, poate încă din secolul al VII-lea[11], jurămînt prin care „cei vechi se obligau să nu distrugă nici o cetate din liga amficţionică, să nu le priveze de apă, nici pe timp de pace, nici pe timp de război, şi, dacă cineva calcă jurămîntul, să se războiască cu el, să-i distrugă cetatea; în sfîrşit, se obligau ca, dacă cineva jefuia comorile zeului sau se făcea complice la o profanare..., să-şi unească forţele pentru a-l pedepsi"[12].

La aceste limite de origine religioasă se adaugă dificultăţile care împiedicau, în general, armatele hoplitice să întreprindă campanii prelungite. Aceste armate sînt alcătuite din cetăţeni, în majoritate agricultori, care nu trăiesc din prada capturată în război, ci din cultivarea pămîntului. Natura armatelor hoplitice explică faptul că, de cele mai multe ori, campaniile lor nu urmăresc cucerirea cetăţilor adverse, ci ocuparea temporară a teritoriului agricol al acestora, în special în perioada recoltei[13]. Regăsim acest tip de atac sau doar ameninţarea cu atacul în acţiunile întreprinse de populaţiile autohtone împotriva coloniilor greceşti; liniştea acestora este asigurată de o succesiune de acţiuni militare şi de învoieli oneroase[14].

---

[10] Thuc., 4,92,4. Un exemplu de conflict intre cetăţi vecine, conflict în care sînt respectate anumite norme, este disputa dintre argieni şi spartani pentru stăpînirea Cynuriei, o regiune de mică întindere la graniţa dintre cele două cetăţi. Argosul şi Sparta au angajat în luptă un număr egal de hopliţi, probabil de mai multe ori în epoca arhaică; victoria unuia sau altuia dintre grupurile de hopliţi urma să decidă asupra disputei (Hdt., 1,82). Acest conflict este amintit şi de Tucidide (5,41) în contextul tratativelor dintre argieni şi spartani din anul 420. Delegaţii argieni propun o pace pe cincizeci de ani, fiecare dintre cele două părţi urmînd să păstreze prin tratat dreptul de a se lupta pentru teritoriul amintit, cu condiţia ca nici Argosul şi nici Sparta să nu fie angajate în alt război sau atinse de vreo epidemie. F. J. Fernandez Nieto, *op. cit.*, p. 37—69, pune în legătură acest conflict cu duelurile cu caracter juridic, cunoscute mai ales în epoca homerică şi cea arhaică.

O limitare de tip diferit apare in timpul îndelungatului şi obscurului război dintre Chalcis şi Eretria, pentru stăpînirea cîmpiei lelantine. Strabo, referindu-se la o inscripţie ce se afla, probabil, în templul Artemidei din Amarynthos, afirmă că în timpul războiului cele două cetăţi nu au rupt relaţiile dintre ele, ci au căzut la învoială asupra modului în care războiul urma să se poarte: stela amintită purta textul unei convenţii care interzicea folosirea armelor proprii luptei de la distanţă (10, 1, 12). Istoricitatea convenţiei a fost pusă la îndoială de W.G. Forrest, Historia, 6, 1957, p. 163. Pentru acest tip de conflicte vezi şi P. Vidal-Naquet, în *Le chasseur noir*, Paris, 1981, p. 151—174.

[11] H. Bengtson, *op. cit.*, p. 70; cf. V. Ehrenberg, *Der Staat der Griechen*, Leipzig, 1961, vol. 1, p. 82—85. M. Guarducci, *Epigrafia greca*, Roma, 1969, vol. 2, p. 357, crede că această convenţie era scrisă.

[12] Aeschn., 2,115; cf. 3,109—110. Imunitatea templelor era una dintre normele admise de toţi grecii şi era de multe ori respectată chiar şi de către barbari; cf. M. Lonis, *Les usages de la guerre entre les grecs et les barbares*, Paris, 1971, p. 72—81. Desigur existenţa acestei norme nu putea scuti templele de lăcomia atacatorilor, chiar dacă aceştia erau greci.

[13] Cf. P. Vidal-Naquet, *op. cit.*, p. 125—149; J. K. Anderson, *Military Theory and Practice in the Age of Xenophon*, Berkeley, 1970, p. 2—7.

[14] Un bun exemplu este decretul în onoarea lui Agathocles; cf. D. M. Pippidi, în *Contribuţii la istoria veche a României*[2], Bucureşti, 1967, p. 186—221.

Scăderea importanţei armatelor de cetăţeni încă din ultima fază a războiului peloponesiac şi dispariţia treptată a acestora în secolul al IV-lea, profesionalizarea crescîndă a armatelor şi a comandanţilor lor, generalizarea utilizării mercenarilor, vor duce la modificări importante în modul grecilor de a purta războiul [15]. Iată cum reacţionează oratorul Demostene la schimbările petrecute în mai puţin de un secol: „Se pare că în acele vremuri (în timpul războiului peloponesiac) lacedemonienii, ca şi toţi ceilalţi greci, nu invadau un teritoriu decît patru sau cinci luni, în anotimpul frumos, şi, după ce-l devastau cu hopliţii, cu armata de cetăţeni, se întorceau acasă... Astăzi,... cînd aflaţi că Filip se mişcă peste tot, după bunul lui plac, el nu conduce o armată de hopliţi, ci trupe uşoare, cavalerie, arcaşi, mercenari; aceasta este armata care-l urmează peste tot... inutil să adaug că el nu face nici o diferenţă între iarnă şi vară şi că nu există pentru el anotimp în care să suspende acţiunile militare" [16].

Un alt tip de limitare a războiului este cel legat de opoziţia dintre greci şi barbari. În reprezentările sale ideologice, din epoca homerică pînă în epoca clasică, războiul între greci îşi păstrează caracterul agonistic, caracterul de competiţie într-un spaţiu geografic, politic şi ideologic comun tuturor rivalilor. Grecul care luptă împotriva altui grec luptă împotriva unui străin, dar împotriva unui străin cu care are ceva în comun, împotriva duşmanului susceptibil de a-i deveni oaspete [17]. După războaiele medice, care au contribuit în mod decisiv la modificarea atitudinii grecilor faţă de barbari [18], aceştia devin străinii cu care grecii nu au nimic în comun, spre deosebire de străinii greci (ξένοι) [19].

Ideea solidarităţii naturale a grecilor devine explicită după primul mare conflict cu barbarii [20] şi mai ales după războiul peloponesiac [21]; ea îl determină pe Platon să susţină necesitatea încetării războaielor dintre greci sau, cel puţin, respectarea unor norme în purtarea acestuia: grecii nu trebuie să-şi ducă „rudele" în sclavie, nu trebuie să distrugă recoltele, ci doar să le captureze pentru a-i determina pe duşmani să cedeze; războiul între greci trebuie dus în perspectiva reconcilierii (ὡς διαλλαγησομένων καὶ οὐκ ἀεὶ πολεμησόντων). Faţă de acest tip ideal de război între greci, conflictele existente sînt considerate de către filozoful atenian στάσεις, deci dezbinări, conflicte interne, războaie civile lipsite de norme, iar războiul cu barbarii devine adevăratul πόλεμος [22]. La Eschil, soluţia

---

[15] P. Vidal-Naquet, *op. cit.*, p. 140 şi urm.

[16] *Phil.*, 3,48–50; cf. Polyb., 13,3.

[17] E. Benveniste, *Vocabulaire des institutions indo-européennes*, Paris, 1969, vol. 1, p. 355.

[18] Despre atitudinea grecilor faţă de barbari vezi H. C. Baldry, *The Unity of Mankind in Greek Thought*, Cambridge, 1965.

[19] N. Loraux, REA, 75, 1973, p. 32; Ph. Gautier, REG, 84, 1971, p. 44.

[20] Hdt., 7,9; 8,144.

[21] În anul 392, retorul Gorgias adresează grecilor aflaţi la Olimpia pentru celebrarea jocurilor îndemnul de a înceta conflictele dintre ei şi îi cheamă la luptă împotriva barbarilor (Philostr., *V. Soph.*, 1,9).

[22] Plat., *Rep.*, 5, 469b–471b. Despre στάσις vezi H. Loraux, *L'oubli dans la cité*, *Le Temps de la Reflexion*, 1, 1981, p. 213–242 şi L. Edmunds, HSCPhil, 79, 1975, p. 73–93.

pentru στάσις este scoaterea conflictului în afara cetății [23]; la Platon soluția este eliminarea conflictelor dintre greci și războiul cu barbarii. Panelenismul oratorilor și filozofilor din secolul al IV-lea se va dezvolta în jurul acestei idei [24]. Totuși, marile congrese de pace din secolul al IV-lea nu condiționează pacea comună, κοινὴ εἰρήνη, de războiul împotriva barbarilor, cel puțin înainte de intervenția în Grecia a regelui Filip al II-lea; dimpotrivă, congresele panelenice abandonează cetățile grecești din Asia Mică perșilor, iar marele rege este numit chiar φύλαξ τῆς εἰρήνης [25].

Terminologia destul de variată a acordurilor prin care se pune capăt conflictelor militare în epoca clasică (συνθήκη, ὁμολογία, σύμβασις, σπονδαί etc.) traduce, măcar în parte, natura diferită a înțelegerilor și a pozițiilor de pe care acestea erau încheiate, dar încercările de tipologie care s-au făcut pînă acum nu au întrunit consensul specialiștilor [26]. De mare importanță ni se par distincțiile pe care anticii înșiși le făceau. Astfel, la numai cîțiva ani după războiul peloponesiac, oratorul atenian Andocide scria: εἰρήνη γὰρ καὶ σπονδαὶ πολὺ διαφέρουσι σφῶν αὐτῶν εἰρήνην μέν γὰρ ἐξ ἴσου ποιοῦνται προς ἀλλήλους ὁμολογήσαντες περὶ ὧν ἄν διαφέρονται· σπονδὰς δέ, ὅταν κρατήσωσιν κατὰ τὸν πόλεμον, οἱ κρείττους τοὶς ἥττοσιν ἐξ ἐπιταγμάτων ποιοῦνται... [27]. Dacă σπονδαί este un termen curent în vocabularul diplomatic din a doua jumătate a secolului al V-lea, εἰρήνη, utilizat pentru a desemna un tratat încheiat între două sau mai multe cetăți, este un termen nou, atestat pentru prima oară în textul alianței dintre Athena și Chios, în pasajul care evocă pacea lui Antalkidas din anul 386 î.e.n. [28] Acest termen se impune cu rapiditate în secolul al IV-lea [29], trădînd astfel dorința grecilor de a transforma pacea dintr-o stare ideală într-o realitate la care se poate ajunge prin consens.

---

[23] *Eum.*, v. 858–866.

[24] Pentru problemele panelenismului vezi A. Momigliano, *Filippo il Macedone*, Florența, 1934, p. 183–199; S. Payrau, REA, 73, 1971, p. 24–79.

[25] Isocr., 4,175 (acesta se referă la pacea lui Antalkidas); cf. H. Bengtson, *Die Staatsverträge des Altertums*, II, München, 1975, nr. 242.

[26] Dintre încercările de tipologie amintim pe aceea a lui Ch. Lecrivain, DA, s.v., „*foedus*" și lucrarea citată a lui F. J. Fernandez Nieto. G. Busolt-H. Swoboda, *op. cit.*, p. 1 262 și H. Bengtson, în *XIIe Congres*... p. 73 consideră că ὁμολογία are sensul precis de „capitulare". J. de Romilly, în *Problèmes de la guerre en Grèce ancienne*, Paris-La Haye, 1968, p. 208–209, referindu-se la termenii συθήκη, ὁμολογία, σπονδαί și ξύμβασις scrie: „... Ils peuvent tous s'appliquer à n'importe quelle sorte d'accord, même les plus précaires; et nous découvrons, du coup, toute une série de conventions, qui ne sont pas la paix-mais sont pourtant étrangement semblables par leur nature: il n'y a qu'une difference de degré, de durée". Dacă σπονδαί se aplică atît armistițiilor, cît și tratatelor de lungă durată, credem că aceasta nu ține atît de natura similară a acestora, cît de faptul că acest termen desemnează în primul rînd libațiile ce se fac cu prilejul încheierii oricărui tip de tratat.

[27] And., 3,11

[28] H. Bengtson, *Die Staatsverträge*... nr. 248; cf. S. Payrau, *op. cit.*, p. 46.

[29] Semnificativă este incidența termenilor εἰρήνη și σπονδαί în opera lui Tucidide, unde εἰρήνη apare de 38 de ori și σπονδαί de 219 ori, și în opera lui Demonstene, unde εἰρήνη apare de 206 ori în timp ce σπονδαί este folosit doar de 7 ori (G. Zampaglione, *L'idea della pace nell'mondo antico*, Roma, 1967, p. 30)

Durata tratatelor încheiate varia foarte mult, de la armistiţiul de cîteva zile pînă la pacea εἰς τὸν ἀεὶ χρόνον [30]; ideea unei evoluţii de la armistiţii pînă la tratatele încheiate pe termen nelimitat, idee ce derivă din concepţia asupra „civilizării" treptate a relaţiilor internaţionale [31], este contrazisă de faptul că primele tratate ale căror texte ni s-au păstrat sînt încheiate pe perioade foarte lungi [32].

Respectarea tratatelor era determinată, probabil, mai mult de circumstanţe decît de ameninţarea cu pedeapsa divină [33] sau de presiunea exercitată de „opinia publică panelenică"; aceşti factori au avut, totuşi, un rol considerabil de vreme ce grecii erau preocupaţi să-şi justifice acţiunile militare, să găsească pretextele care să facă din războiul lor un război drept [34].

În încheierea acestor pagini, ne vom opri puţin asupra unei afirmaţii des reluate de cei care s-au ocupat de problemele războiului şi păcii în antichitate: „Der Frieden ist eine vertragsmässige Unterbrechung des naturgemässen Kriegzustandes, nicht umgekehrt der Krieg eine Unterbrechung des Friedenzustandes" [35]. Această frază ni se pare discutabilă; la obiecţiile aduse faţă de presupusa „stare naturală de război", adăugăm argumentul existenţei, cel puţin din secolul al V-lea, a ceea ce noi numim astăzi „declaraţie de război" şi care era de fapt anunţarea războiului prin κήρυκες sau prin simpli trimişi [36]. Războiul nedeclarat, πόλεμος ἀκήρυκτος sau πόλεμος ἀνεπάγγελτος era pentru greci războiul în afara normelor, războiul implacabil, dus fără cruţare. El este asociat cu alte încălcări ale normelor comune tuturor grecilor, aşa cum se întîmplă în decretul pentru istrianul Hegesagoras [37].

---

[30] Exemple de armistiţii: Thuc., 1,112; 2,71; 4,117; 5,26 etc. (termenii cel mai des folosiţi sînt ἐκεχειρία şi ἀνοχαί); tratate de pace pe 30 de ani au fost încheiate între Sparta şi Argos, în 451/450 (Thuc., 5,28), între Atena şi Sparta în 446/445 (Thuc., 1,115); pe 50 de ani, între Sparta şi Atena în 421 (Thuc., 5,18—20), între Sparta şi Argos în 418 (Thuc., 5,77—78); pe o sută de ani, între acarnanieni, amfilochieni şi ambrakioţi, în anul 426 (Thuc., 3,114); tratate încheiate pe perioade nelimitate, între sibariţi şi σερδαῖοι, în a doua jumătate a secolului al VI-lea (H. Bengtson, *Die Staatsverträge*..., nr. 120), între atenieni şi regele Darius al II-lea, în anul 424/423 (And., 3,28—29).

[31] Cf. p. 2, n. 6.

[32] H. Bengtson, *Die Staatsverträge*..., nr. 111 şi 120 (tratate încheiate în a doua jumătate a secolului al VI-lea).

[33] Ratificarea tratatelor se făcea prin jurăminte însoţite de libaţii; zeii erau de multe ori luaţi ca martori, iar tratatele, gravate în piatră, erau expuse atît în templele cetăţilor contractante, cît şi în templele panelenice. Cf. A. Heuss, Klio, 27, 1934, p. 251.

[34] Această preocupare este evidentă în multe pasaje din istoria lui Tucidide. Amintim aici doar discursul eforului Sthenelaidas, care-i îndeamnă pe lacedemonieni să pornească războiul împotriva celor care fac nedreptăţi, împotriva atenienilor care au încălcat tratatul (1, 86—87).

[35] B. Keil, Berichte über die Verhandlungen der Kgl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig, Philosophisch-historische Klasse, 68, 1916, p. 8.

[36] P. Bierzanek, RHDFÉ, 37, 1960, p. 84; H. Bengtson, Historia, 12, 1963, p. 100—104; F. W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*, vol. 1, Oxford, 1957, p. 131. Cf. Hdt., 7,9,1; Polyb., 4,16,4 şi 13,3,5.

[37] Decretul a fost publicat de D. M. Pippidi şi Em. Popescu, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 235—258. Cf. D. M. Pippidi, *Contribuţii*... [2], p. 229—232.

GUERRE ET PAIX EN GRÈCE ANCIENNE (VIIIe—IVe s. av. n. è.)

RÉSUMÉ

En partant de la signification de quelques-uns des termes propres à désigner la guerre et la paix, nous avons essayé de présenter certaines particularités des limites que les croyances et les normes communes posent à l'activité guerrière des anciens Grecs. Au terme de notre sommaire enquête, nous pouvons affirmer qu'au IVe siècle av.n.è. la guerre entre les Grecs est en train de perdre son caractère agonal, pour devenir plus τέχνη qu' ἀρετή, les stratagèmes reléguant les normes au domaine des prétextes ; en même temps le développement juridique des relations internationales aboutit à la paix contractuelle mais il n'accroît pas leur stabilité.

PROBLEME ALE STRATEGIEI HISTRIEI ŞI ALE ORGANIZĂRII TERITORIULUI SĂU RURAL ÎN EPOCA PREROMANĂ

DE

ALEXANDRA ŞTEFAN

0. Subliniind complexitatea marii expansiuni greceşti din epoca arhaică, istoriografia contemporană insistă în special asupra insuficientei cunoaşteri a marii varietăţi de soluţii generate de confruntarea coloniştilor greci cu diferitele medii social-economice şi politice în mijlocul cărora şi-au întemeiat noile patrii.

Necesitatea de a se acorda atenţie mai mare semnificaţiei divergenţelor dintre apoikii şi metropole decît fenomenelor de identitate [1], evitarea proiectării mecanice în epoca arhaică a situaţiilor cunoscute abia în epoca clasică [2] sau mai tîrziu, imposibilitatea de a rezolva numai prin analogii problema organizării teritoriilor cetăţilor — problemă pentru care cercetările arheologice recente au impus concluzia fermă „no single model will work" [3] — sînt numai cîteva din coordonatele metodologice ale cercetării actuale.

Desigur, ele trebuie avute în vedere şi în abordarea concepţiei strategice a unei colonii, concepţie pe care o vom lua în consideraţie în acest studiu nu numai sub aspectul ei strict militar, ci şi sub aspectul mai larg al strategiei politice.

1.1. Întrucît această concepţie a constituit obiectul unei evoluţii istorice, sîntem obligaţi să încercăm a-i distinge conţinutul în diferite etape. În acelaşi timp, trebuie să recunoaştem că problema dobîndeşte în lumea colonială o complexitate sporită prin multitudinea de factori determinanţi — noi şi variabili — care au intervenit aici faţă de Grecia metropolitană. Astfel, strategia a variat desigur în funcţie de curentele coloniale şi de mediul de plecare al coloniştilor, după cum a variat în funcţie de modul de implantare — paşnic sau violent — a aşezării greceşti şi în funcţie de caracterul economiei sale. În această ordine de idei, trebuie să subliniem că strategia ne apare indisolubil legată de întregul mod de organizare a teritoriului coloniei, incluzînd deci atît spaţiul civic-religios, cît şi pe acela rural, cu necropolele, eventualele fortificaţii şi cu spaţiul cultivabil, astfel încît vom fi obligaţi să insistăm în cele ce urmează asupra diferitelor aspecte legate de acest teritoriu.

1.2. În acelaşi timp, asemenea întregului comportament istoric al noii aşezări, strategia ei a fost influenţată în mod determinant de parti-

---

[1] E. Lepore, în *Problèmes de la terre en Grèce ancienne. Recueil de travaux publié sous la direction de M. I. Finley*, Paris — La Haye, 1973, p. 16.

[2] *Ibidem.*

[3] M. I. Finley, în *Problèmes de la terre...*, p. 12.

cularităţile de dezvoltare social-economică şi politică a comunităţilor locale, de atitudinea lor paşnică sau ostilă, de receptivitatea sau rigiditatea lor în raport cu noul tip de civilizaţie, de inferioritatea sau de superioritatea lor politico-militară, de tendinţele lor de a se lăsa dominate sau de a domina oraşele greceşti.

Acestea sînt problemele principale pe care ne propunem să le urmărim în cadrul studiului asupra concepţiei strategice politice şi militare a Histriei, semnele de întrebare, ipotezele sau răspunsurile formulate fiind condiţionate în mod inevitabil de stadiul actual al informaţiei disponibile.

2. Dacă în anii '50 nivelul documentării a generat opinia că Histria a fost la început un emporium temporar, cercetările ulterioare au evidenţiat faptul că această fază — dacă va fi existat cu adevărat — va fi fost repede depăşită, deoarece încă de la sfîrşitul secolului al VII-lea aşezarea corespunde unei adevărate *polis*, cu o arie urbană de circa 35 de hectare [4], fortificată cel puţin cu începere din al doilea sfert al secolului al VI-lea [5] şi cu un teritoriu rural căruia i-au fost atribuite aşezările nefortificate şi necropolele greco-indigene de la Sinoe, Istria-sat, Istria-pod, Tariverde, Nuntaşi, Vadu, Corbu de Sus şi Corbu de Jos, constituie în al doilea sfert al secolului al VI-lea sau puţin mai tîrziu şi situate la distanţe de 5 pînă la 19 km de Histria [6].

În privinţa relaţiilor cu autohtonii, s-a apreciat că aceştia nu au dezvoltat o civilizaţie maritimă şi deci nu ar fi fost interesaţi în zona litorală, oferind în consecinţă teren liber şi condiţii pacifice pentru instalarea coloniilor greceşti de pe ţărmul vest-pontic [7]. Descoperirea ceramicii indigene chiar în interiorul aşezării greceşti, începînd din cel mai vechi

---

[4] Em. Condurachi, în *Histria*, I, Bucureşti, 1954, p. 17; idem, in *Griechische Städte und einheimische Völker des Schwarzmeergebietes*, Berlin, 1961, p. 5; idem, in *La città e il suo territorio (Atti del VII° Convegno di Studi sulla Magna Grecia*, Taranto, 1967), Napoli, 1968, p. 161—163; Suzana Dimitriu, în *Histria*, I, p. 205—231; Suzana Dimitriu, Maria Coja, Dacia, N.S., 2, 1958, p. 90—91; Suzana Dimitriu, în *Histria*, II, Bucureşti, 1966, p. 37—40; D. M. Pippidi, în *Din istoria Dobrogei*, I, Bucureşti, 1965, p. 159—162; idem, *I Greci nel basso Danubio*, Milano, 1971, p. 45—47; Maria Coja, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 117.

[5] Incinta arhaică: Maria Coja, Materiale, 8, 1962, p. 408—415 (datată atunci „aproximativ la mijlocul secolului al VI-lea", iar după ultimele cercetări în al doilea sfert al secolului al VI-lea — informaţie personală de la Maria Coja). Incinta clasică: Maria Coja, Materiale, 4, 1957, p. 40; 5, 1959, p. 301—302; 6, 1959, p. 283—284; 7, 1961, p. 250—255; 8, 1962, p. 408—415; eadem, SCIV, 15, 3, 1964, p. 383—393; eadem, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 103—108. Incinta elenistică: C. Preda, A. Doicescu, în *Histria*, II, p. 295—334.

[6] Tariverde: D. Popescu, Gh. Cantacuzino, SCIV, 3, 1952, p. 269—272; 4, 1953, 1—2, p. 129—135; R. Vulpe, SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 100—108; 6, 1955, 3—4, p. 543—551; D. Berciu, C. Preda, Materiale, 4, 1957, p. 77—88; 5, 1959, p. 318—323; 7, 1961, p. 273—281; C. Preda, Pontica, 5, 1972, p. 77—88. Corbu: M. Bucovală, M. Irimia, Pontica, 4, 1971, p. 41—56. Nuntaşi: Catrinel Domăneanţu, Materiale şi cercetări arheologice. A XIV-a sesiune anuală de rapoarte, Oradea, 1980, p. 265—266. Pentru ansamblul teritoriului histrian: I. Stoian, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 183—204; idem, *Etudes histriennes* (Collection Latomus, vol. 23), Bruxelles, 1972, p. 7—33; D. Berciu, în *Din istoria Dobrogei*, I, 1965, p. 90—92; Suzana Dimitriu, SCIV, 21, 1970, 2, p. 229—233; Vl. Iliescu, Pontica, 3, 1970, p. 87—97; Emilia Doruţiu-Boilă, Peuce, 2, 1971, p. 37—46; M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 64; idem, Pontica, 8, 1975, p. 90—103.

[7] P. Alexandrescu, în *Atti del II° Congresso internazionale di studi sulla Sicilia antica*. Palermo, 1968, Kokalos, 14—15, 1968—1969, p. 89—90.

strat arhaic şi în proporţii crescînde ulterior [8], prezenţa înmormîntărilor autohtone, începînd din secolul al VI-lea, chiar în necropola de lîngă cetate [9] şi apariţia aşezărilor şi necropolelor greco-indigene abia menţionate au ridicat totuşi problema contactului cu autohtonii încă de la întemeierea Histriei [10] şi au fost interpretate uneori ca rezultat al unei afluenţe a indigenilor atraşi de către centrul grecesc [11].

S-a formulat de asemenea ipoteza potrivit căreia *chora* histriană a fost fructificată cu ajutorul acestei populaţii locale, care ar fi fost redusă la o stare de dependenţă, în mod similar cu unele situaţii reperate atît în Grecia proprie, cît şi în aceea colonială [12]. Cu toate acestea, s-a apreciat că teritoriul rural al Histriei a avut în primele secole doar o existenţă de fapt, constituindu-se din punct de vedere juridic abia în secolul al IV-lea î.e.n., cînd ar fi apărut în zonă pentru prima dată o autoritate politică în măsură să-l recunoască şi să-l garanteze, respectiv fie statul scit condus de Ateas, fie acela macedonean [13].

În sfîrşit, inscripţiile au revelat pentru secolele III—II î.e.n. existenţa unor tratate încheiate de Histria cu conducători ai unor formaţiuni politice locale : tratatul cu Zalmodegikos includea clauze economice majore, fiind garantat prin peste 60 de ostateci greci [14], în timp ce tratatul cu basileul Rhemaxos prevedea din partea Histriei plata unui tribut, iar din partea regelui acordarea unei protecţii militare împotriva altor vrăjmaşi [15]. În aceste condiţii, s-a conchis asupra interesului progresiv al

[8] Suzana Dimitriu, în *Histria*, I, p. 227—231 ; eadem, în *Histria*, II, p. 54—56 ; 127—128 ; Em. Condurachi, în *Histria*, I, p. 12 ; 17 ; Suzana Dimitriu, Maria Coja, Dacia, N.S., 2, 1958, p. 69—92 ; Maria Coja, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 99—117 ; eadem, Pontica, 3, 1970, p. 99—104 ; eadem, în *Actes du Ier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, II, Sofia, 1970, p. 335—351 ; Suzana Dimitriu, SCIV, 21, 1970, 2, p.229 ; P. Alexandrescu, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 212 ; cf. idem, *Histria*, IV, Bucureşti, 1978, p. 127—128.

[9] P. Alexandrescu, Victoria Eftimie, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 143—164 ; P. Alexandrescu, în *Histria*, II, p. 133—294 ; Suzana Dimitriu, SCIV, 21, 1970, 2, p. 230—232.

[10] Em. Condurachi, în *Histria*, I, p. 10—12 ; Suzana Dimitriu, Maria Coja, Dacia, N.S., 2, 1958, p. 89 şi nota 124 ; Suzana Dimitriu, în *Histria*, II, p. 40—41 ; 54—55 ; 127—128 ; D. M. Pippidi, în *Din istoria Dobrogei*, I, p. 154—162 ; idem, *I Greci*..., p. 39—41 ; idem, în *Assimilation et résistence à la culture gréco-romaine dans le monde ancien. Travaux du VIe Congrès International d'Etudes Classiques* (Madrid 1974), Bucureşti — Paris, 1976, p. 445—453.

[11] P. Alexandrescu, *loc. cit.* la nota 7 ; M. Irimia, Pontica, 8, 1975, p. 111.

[12] Em. Condurachi, BulStAcad, 4, 1952, 1—2, p. 64—68 ; idem, în *Histria*, I, p. 43—44 ; D. M. Pippidi, în *Griechische Städte*..., p. 89—105 ; idem, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenistischer und römischer Zeit*, Berlin, 1962, p. 60—74 ; idem, în *Din istoria Dobrogei*, I, p. 195 — 199 ; idem, *Contribuţii la istoria veche a României* [2], Bucureşti, 1967, p. 120—166 ; idem, *I Greci*..., p. 183—212 ; idem, în *Problèmes de la terre*..., p. 63—82 ; idem, *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la mer Noire*, Bucureşti—Amsterdam, 1975, p. 65—80.

[13] Ateas : Em. Condurachi, BulStAcad, 4, 1952, 1—2, p. 59—67 ; idem, în *Histria*, I, p. 42—43. Lysimach : D. M. Pippidi, SCIV, 4, 1953, p. 497 şi studiile indicate mai sus la nota 12. Vl. Iliescu, Pontica, 3, 1970, p. 87—89 distinge între teritoriul rural în sens restrîns — a cărui existenţă o admite chiar de la întemeierea cetăţii — şi teritoriul rural în sensul larg, de „zonă de influenţă" (D. Adameşteanu, Kokalos, 2, 1956, p. 146 şi urm.), a cărui constituire o plasează, ca şi Em. Condurachi, în timpul regelui scit Ateas.

[14] D. M. Pippidi, SCIV, 11, 1960, 1, p. 39—54 ; idem, StCl, 3, 1961, p. 53—66 ; idem, *Epigraphische Beiträge*... p. 75—88 ; idem, *Contribuţii* [2]..., p. 167—185 ; SEG, XVIII, 288 ; L. Moretti, *Iscrizioni storiche ellenistiche*, II, Florenţa, 1976, 125.

[15] S. Lambrino, Revue des Etudes Roumaines, 5—6, 1960 (1962), p. 180—217 ; D. M. Pippidi, StCl, 5, 1963, p. 137—163 ; idem, *Contribuţii* [2]..., p. 186—221 ; idem, *Scythica Minora*, p. 31—55 ; SEG XXIV, 1095 ; L. Moretti, *op. cit.*, 131.

geţilor pentru dominarea economică şi politică a oraşelor vest-pontice, începînd de la Dromichaites şi culminînd prin includerea acestora în regatul lui Burebista [16].

3.1. Întrucît strategia politică şi militară a Histriei s-a definit în raport cu traco-geţii, sîntem obligaţi să precizăm mai întîi cînd şi în ce condiţii s-a produs impactul iniţial dintre cele două populaţii.

Prezenţa tracilor pe teritoriul Dobrogei în prima epocă a fierului este atestată pe măsura dezvoltării cercetărilor arheologice, vestigiile din perioadele mijlocie şi finală ale acestei epoci fiind astăzi relativ puţine faţă de cele atribuite celei de a doua epoci a fierului [17]. Totuşi, faza a treia a culturii Babadag, datată în secolele VIII—VII î.e.n. [18] şi faza contemporană a culturii Basarabi sînt atestate pînă acum în zece puncte de pe Dunăre şi în şase puncte din zona litoralului : Tomis, Histria, Argamum, Enisala, Babadag, Murighiol şi Beştepe [19]. Pentru secolele VI—V î.e.n. descoperirile rămîn puţin numeroase şi în general mai tîrzii în interiorul Dobrogei şi pe Dunăre, fiind însă mai frecvente şi mai timpurii în zona litorală: la Enisala, Sarinasuf, Murighiol, la Histria şi în aşezările şi necropolele din apropiere [20] pe care le-am menţionat mai sus [21].

3.2. Simpla distribuţie geografică a acestor locuiri trace ni se pare de natură să infirme opinia amintită asupra faptului că autohtonii nu ar fi fost interesaţi în zona litoralului în perioada instalării coloniilor greceşti. Pentru aceeaşi concluzie pledează şi aşezarea fortificată de la Babadag — statornic ocupată între secolele XI—VII î.e.n. [22] — cît şi aceea de la Enisala care, situate astăzi pe malul lacului Babadag, par a se fi aflat în antichitate pe ţărmul unei lagune litorale sau chiar al unui golf.

3.3. Pe baza aceleiaşi documentări arheologice care atestă ceramică locală precolonială la Histria [23] şi la Argamum [24], devine posibilă formularea ipotezei implantării acestor două colonii alături de aşezări autohtone. Adăugăm că ni se pare verosimil ca şi Callatis să fi fost întemeiată lîngă o aşezare autohtonă, deoarece ni s-a transmis tradiţia că oraşul purta la început numele *Cerbatis* [25], care este un toponim considerat de origine tracică şi confirmat de o inscripţie descoperită în zona Pazargic [26].

---

[16] D. M. Pippidi, în *Mélanges Carcopino*, Paris, 1966, p. 763—770 ; D. Berciu, în Nouvelles Etudes d'Histoire, VI, 1980, 1, p. 11—21.

[17] P. Alexandrescu, în *Histria*, II, p. 275—276 ; M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 7—71.

[18] S. Morintz, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 117 ; idem, Peuce, 2, 1971, p. 24.

[19] Idem, Peuce, 2, 1971, p. 23 ; Maria Coja, BMI, 41, 1972, 3, p. 33—42 ; eadem, în *Actes du IIe Congrès international des études du sud-est européen* (Athènes, 1970), vol. II, 1972, p. 267—274 ; M. Irimia, Pontica, 7, 1974, p. 75—137 ; 8, 1975, p. 90—92 ; G. Simion, în Thraco-Dacica. 1, 1976, p. 143—144 ; P. Alexandrescu, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 212 ; cf. idem, *Histria*, IV, p. 127—128.

[20] M. Irimia, Pontica, 8, 1975, p. 93—105.

[21] Vezi nota 6.

[22] S. Morintz, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 101—118 ; idem, Peuce, 2, 1971, p. 19—25.

[23] Anterior s-a negat existenţa unui nivel precolonial la Histria, Suzana Dimitriu, în *Histria*, II, p. 40 ; cercetările mai noi au reperat însă ceramică precolonială ; mulţumim colegei Maria Coja pentru informaţia de a fi semnalat acest aspect în 1973, în comunicarea inedită prezentată la Institutul de arheologie : „Elemente autohtone ale Hallstatt-ului mijlociu la Histria", şi în 1976, în comunicarea inedită, prezentată la al II-lea Congres internaţional de tracologie : „La population géto-thrace aux VIIe—IVe siècles av.n.è.".

[24] Maria Coja, studiile citate la nota 19.

[25] Plin. *NH* 4, 11(18), 44 : ...*Callatim, quae antea Cerbatis vocabatur*...

[26] D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 240 *s.v. Cerbatis*.

Acest mod de instalare a noilor aşezări greceşti era de altfel cel mai frecvent întîlnit: studiile asupra coloniilor din bazinul occidental al Mării Mediterane şi, în special, asupra celor din Italia şi din Sicilia au formulat cu peste trei decenii în urmă concluzia că mai mult de jumătate din aceste colonii au fost întemeiate pe locuri ocupate anterior de indigeni [27], iar cercetările arheologice intense din ultima vreme confirmă progresiv această concluzie [28].

Rămîne ca viitoarele cercetări arheologice să precizeze raporturile cronologice — respectiv stratigrafice — şi culturale exacte, de discontinuitate sau de continuitate deplină, dintre ceramica autohtonă precolonială de la Histria şi Argamum şi nivelurile greceşti cu ceramică indigenă care s-au suprapus.

3.4. Chiar dacă rezultatele vor pleda în favoarea discontinuităţii şi se va dovedi deci că tracii nu locuiau pe vatra celor două colonii în momentul implantării acestora, ni se pare suficientă însăşi atestarea tracilor în zonă pentru a postula confruntarea lor cu grecii întemeietori. Deoarece considerăm normal ca, în această discuţie, să ţinem seama nu numai de aşezările propriu-zise, ci şi de teritoriile tribale aferente. Pentru acel stadiu de dezvoltare social-politică, cu o economie bazată pe agricultură şi pe creşterea vitelor [29], sîntem chiar obligaţi să recunoaştem fiecărui centru tribal posesiunea unui teritoriu propriu, cu anumite funcţiuni economice şi a cărui violare declanşa starea de război. Chiar dacă densitatea populaţiei era scăzută şi tracii nu ocupaseră compact toată regiunea, ni se pare destul de puţin probabil să fi rămas în afara teritoriilor tribale tocmai zonele litorale fertile, apropiate chiar de cele cîteva aşezări autohtone menţionate. Se conturează deci o altă ipoteză, aceea a implantării acestor colonii în teritoriile unor triburi locale.

Dealtfel, fără a fi fost pusă sub aspectul teritoriilor tribale, problema vetrei coloniilor din Italia şi din Sicilia a condus la concluzia că majoritatea acestora nu au fost întemeiate pe teren absolut pustiu, neocupat, deoarece chiar atunci cînd regiunile de cîmpie nu apar locuite, nu se poate exclude posedarea şi cultivarea lor de către indigenii instalaţi de obicei pe coline [30].

3.5. O problemă care rămîne deschisă cercetărilor viitoare este aceea a încetării locuirii în aşezările de la Babadag, Enisala, Beştepe şi Tulcea în secolul al VII-lea î.e.n. Cum în alte medii de colonizare s-a surprins dispariţia aşezărilor indigene în momentul instalării grecilor şi s-a depistat în continuare fie atragerea acestor autohtoni în sfera de influenţă grecească, fie retragerea lor în afara acesteia, în aşezări noi situate mai departe de zona litorală [31], ne punem problema dacă în zona histriană coincidenţa cronologică dintre dispariţia aşezărilor autohtone menţionate şi venirea milesienilor nu exprimă fenomene similare cu cele din sudul Italiei şi din Sicilia; răspunsul va putea fi dat numai de investigaţiile

---

[27] T. J. Dunbabin, *The Western Greeks*, Oxford, 1948, p. 43 şi urm.

[28] E. Lepore, în *Problèmes de la terre*..., p. 19—20, cu bibliografia anterioară.

[29] D. Berciu, în *Din istoria Dobrogei*, I, p. 74; S. Morintz, Peuce, 2, 1971, p. 20.

[30] E. Lepore, în *La città e il suo territorio*, p. 42—43; 50; idem, în *Problèmes de la terre*..., p. 19—20.

[31] G. Vallet, în *La città e il suo territorio*, p. 109—132.

arheologice axate pe această direcție de cercetare și el va contribui deopotrivă la definirea strategiei grecilor și la precizarea unei atitudini receptive sau ostile a tracilor.

3.6. Apreciem totuși că datele de care dispunem pînă acum indică o receptivitate și plasticitate culturală a tracilor, care sînt singurele în măsură să explice dovezile arheologice ale conviețuirii lor durabile cu grecii atît la Histria cît și la Argamum, așa cum se atestă încă din cele mai vechi niveluri din cele două colonii.

Această constatare arheologică susține dealtfel și presupunerea că însăși întemeierea acestor apoikii a fost condiționată de stabilirea prealabilă a unor acorduri cu autohtonii — sau, altfel spus, cu stăpînii regiunii în cauză.

Din punctul de vedere al concepției politice și economice a grecilor se conturează ideea atragerii tracilor în sfera de influență a coloniilor, ca parteneri pentru schimbul de produse și colaboratori în fructificarea teritoriului agrar al Histriei.

4.1. Întrucît și problema chorei este corelată strategiei, sîntem aduși să facem unele precizări și în această privință.

Ne întrebăm dacă nu trebuie luat în considerație și aspectul juridic — cu o accepțiune a noțiunii adecvată desigur acelui nivel istoric — al convențiilor prin care autohtonii au permis grecilor întemeierea de colonii. Ne referim la acorduri de tipul celor postulate pentru histrieni și traci, pe care le presupunem similare în esență cu acelea amintite de tradiția literară pentru coloniștii de la Megara Hyblaca, Massalia sau Issa și regii comunităților locale, respectiv Hyblon al siculilor, Nannos al ligurilor și Pylos și Dazos ai ilirilor [32]. Este vorba de acorduri care dădeau grecilor dreptul de a-și instala coloniile, respectiv de a-și organiza deopotrivă centrul civic-religios și teritoriul, organic legat de acesta în măsura în care includea, ca în orice așezare de tip *polis*, necropola și ogoarele necesare comunității grecești.

În consecință, dacă se recunoaște că Histria s-a constituit din punct de vedere juridic odată cu întemeierea ei, trebuie să recunoaștem că și teritoriul său s-a constituit din punct de vedere juridic cu aceeași ocazie. Considerăm că nu este nevoie să căutăm pentru aceasta o autoritate politică străină și mai tîrzie, ci trebuie să luăm în considerație autoritatea politico-militară existentă la acea dată în zonă, respectiv aceea a triburilor trace.

4.2. Constatarea arheologică a conviețuirii dintre autohtoni și greci în așezările mixte menționate în apropierea Histriei și considerate a aparține chorei ni se pare explicabilă numai prin cointeresarea economică a traco-geților și probabil în primul rînd a aristocrației tribale, deoarece Histria nu dispunea de suficiente resurse militare pentru a asigura o constrîngere extraeconomică pe un spațiu atît de larg și din care se putea evada ușor în teritoriul liber vecin. Acest aspect ni se pare de natură să nuanțeze problema „aservirii" populației locale din teritoriul histrian în

---

[32] Thuc. VI, 4, 1—2 (Megara Hyblaca); Justin. XLIII, 3,4; cf. Monique Clavel-Lévêque, *Marseille grecque*, Marseille, 1977, p. 10—14 (Massalia); Syll.^{4} 141; cf. G. Klaffenbach, în *Studia in honorem D. Dečev*, Sofia, 1958, p. 219—220; D. Rendić-Miočević, ArchIug, 6, 1965, p. 77—80 (Issa, în insula Corcyra Melaena).

sensul recunoaşterii unei tendinţe de adaptare a autohtonilor la modul de viaţă grecesc.

4.3. Nu cunoaştem în suficientă măsură nici situaţia topografică iniţială a aşezării histriene în raport cu configuraţia antică a ţărmului — astăzi mult modificată —, nici organizarea propriu-zisă a centrului civic şi religios, nici pe aceea a teritoriului agrar, astfel încît ne este greu să precizăm dacă economia Histriei în epoca arhaică avea un caracter predominant comercial sau predominant agricol. Iar dacă se acceptă interpretarea că chora histriană se întindea pe ţărm pînă la braţul sudic al Istrului şi includea din secolul al VI-lea aşezările greco-indigene amintite, ne punem întrebarea dacă această întindere a teritoriului corespunde unei colonii predominant comerciale sau predominant agricole. Or, este evident că strategia şi obiectivele unei colonii agricole erau diferite de cele ale unei colonii comerciale.

5.1. Deoarece fortificaţiile sînt o expresie materială a concepţiei strategice, este necesar să amintim că pînă acum nu s-a descoperit în apropierea Histriei nici un punct întărit, şi nici fortificaţia vreuneia dintre aşezările greco-indigene din preajmă. În cazul în care această situaţie a documentării actuale nu va fi infirmată de cercetările arheologice viitoare, ar rezulta că strategia histriană lăsa teritoriul agrar deschis, fără puncte întărite de pază şi de rezistenţă.

5.2. În acest caz, situaţia ar fi diferită de aceea a unor colonii agrare din Magna Grecia unde, încă din epoca arhaică, s-au creat linii de apărare alcătuite din forturi izolate dispuse spre periferia teritoriilor agrare şi destinate să le apere de incursiunile indigenilor [33]. În schimb, lipsa de fortificaţii în teritoriul Histriei ar fi similară aceleia din chora Miletului. O atare eventualitate ar valida permanenţa în concepţia strategică histriană a acestei trăsături proprii mediului de plecare al coloniştilor, întrucît Herodot atestă pentru Milet practica refugierii în cetate a populaţiei din teritoriu, în cazul unor atacuri ale lidienilor vecini. Astfel, în jurul anului 600 î.e.n., regele Alyattes a continuat timp de şase ani războiul împotriva milesienilor, moştenit de la tatăl său, Sadyattes, desfăşurînd o strategie şi o tactică ce trebuie să ne reţină şi nouă atenţia: „Ori de cîte ori pornea la atac, asedia oraşul în felul următor: cînd roadele pămîntului dădeau în pîrg, îşi pornea şi el oştile la război;... Sosit pe pămînt milesian, nu dărîma locuinţele răspîndite printre ogoare, nici nu le dădea foc... În schimb, nu se întorcea acasă decît după ce nimicea pomii şi holdele cîmpului... Lidianul..., cu bună ştiinţă, nu distrugea aşezările, pentru ca oamenii să-şi găsească un adăpost de unde să poată porni din nou la însămînţatul şi lucrul pămîntului, iar el să aibă ce prăda de pe urma muncii lor" [34].

Pasajul a fost interpretat ca expresie a unei concepţii strategice milesiene excepţionale faţă de aceea tradiţională, în sensul că Miletul ar fi sacrificat în mod deliberat apărarea teritoriului în favoarea apărării oraşului, în timp ce strategia obişnuită în lumea greacă, înainte de războiul peloponeziac, considera teritoriul agrar ca obiectiv principal al

[33] R. Martin, in *Problèmes de la terre*..., p. 100—101; Y. Garlan, *ibidem*, p. 156, pentru epoca arhaică; p. 156—158, epoca elenistică.

[34] Hdt. I, 17.

conflictelor militare, atacarea acestuia declanşînd imediat ca reacţie fie apărarea armată, fie negocierile [35]. De fapt, ni se pare evident că Miletul nu prefigura în epoca arhaică strategia pericleană, ci o practica pe aceea tradiţională, apărîndu-şi teritoriul după posibilităţi, întrucît Herodot precizează în alt pasaj că, în timpul acestor unsprezece ani de război cu lidienii, „milesienii suferiră două mari înfrîngeri, una într-o bătălie dată în propriul lor ţinut, la Limenion, şi alta în cîmpia Meandrului" [36].

Dacă Miletul avea aceeaşi concepţie strategică şi înainte de mijlocul secolului al VII-lea [37], cînd a început de fapt seria războaielor cu regii lidieni Gyges şi Ardys, este probabil că întemeietorii Histriei au cunoscut şi transferat această concepţie din mediul lor de plecare în acela de sosire. Menţinerea aici a aceleiaşi strategii credem că a fost favorizată de faptul că şi pe ţărmul pontic autohtonii erau călăreţi arcaşi, după cum dovedesc numeroasele descoperiri de zăbale şi de săgeţi din prima epocă a fierului, iar mai tîrziu Tucidide [38]; este deci verosimil că şi modul lor de a lupta era similar cu acela al lidienilor din preajma metropolei Histriei, ceea ce nu ar fi solicitat deci coloniştilor efortul adaptării în faţa unei situaţii noi.

5.3. De altă parte, prezenţa incintelor Histriei, care se succed în timp începînd din al doilea sfert al secolului al VI-lea î.e.n., exprimă faptul că oraşul era conceput ca loc de refugiu şi pentru populaţia din teritoriul agrar, aşa cum se arată a fi fost situaţia şi la Milet.

5.4. Existenţa acestor incinte ne obligă să facem o distincţie între raporturile grecilor cu indigenii din apropierea cetăţii şi raporturile lor cu triburile mai îndepărtate, ce nu intraseră în sfera de acţiune a convenţiilor pe care le-am postulat nu numai pentru momentul iniţial al implantării coloniei, ci pentru întreaga durată a epocii preromane.

În această viziune, ampla incintă de la începutul secolului al VI-lea, cît şi aceea clasică şi aceea elenistică nu erau destinate să apere cetatea cu populaţie mixtă greco-indigenă de atacurile traco-geţilor din imediata vecinătate, ci de raidurile altor formaţiuni tribale, mai apropiate sau mai îndepărtate, cu care Histria fie că nu avea convenţii, fie că acestea erau încălcate ocazional.

6.1. Informaţii mai circumstanţiate în această privinţă surprindem abia în epoca elenistică, datorită în primul rînd decretului onorific pentru Agathocles, menţionat mai sus. Tabloul politic pe care îl evocă, spre sfîrşitul secolului al III-lea î.e.n., este de o complexitate profund sugestivă pentru dinamismul forţelor locale care se înfruntau, cît şi pentru raporturile dintre Histria şi autohtoni şi pentru strategia celor două părţi. Astfel, dacă regele Rhemaxos îşi întinsese autoritatea politică şi militară asupra oraşelor greceşti din „Sciţia", de la Histria la Bizone, şi le percepea un tribut, teritoriul de sub autoritatea sa era încălcat adesea de alţi traci— fie de cei conduşi de Zoltes.

Textul surprinde strategia acestora, care consta în a ataca — sau doar a ameninţa — teritoriul rural al Histriei întotdeauna atunci „cînd

[35] Y. Garlan, *loc. cit.*, p. 153—154.

[36] Hdt. I, 18.

[37] Asupra rolului pe care l-a avut în atitudinea coloniştilor faţă de autohtoni experienţa metropolelor ioniene cu populaţiile anatoliene vezi nota 7.

[38] Thuc. II, 96, 1 ; Al. Vulpe, MemAntiq, 2, 1970, p. 168.

grînele stăteau să dea în pîrg" (r. 10—11; r. 27), provocînd grecilor fie replica prin luptă, fie aceea prin negocieri vizînd încheierea de noi convenţii. Scopul imediat al histrienilor era „să păzească ţarinile, dînd putinţă fiecăruia să-și strîngă grînele fără vătămare" (r. 13—14), „să rămînă stăpîni pe toate grînele de pe ogoare" (r. 32—33), „să răscumpere după putinţă teritoriul și recolta" (r. 29—30), „să păzească ogoarele și turmele şi grînele" (r. 44—45).

Dacă ameninţarea sau jefuirea teritoriului agrar al unei *polis* puţin înainte de vremea recoltei era strategia comună și pentru tracii și celţii din Tylis îndreptaţi împotriva Bizanţului [39] cît și pentru orașele din Grecia proprie [40], nu este mai puţin adevărat că aceste atacuri ale lui Zoltes ne reamintesc de aproape pe acelea ale lui Alyattes în teritoriul Miletului, inscripţia pentru Agathocles apărîndu-ne ca o replică a paginii abia citate din Herodot.

6.2. Ca și la Milet, ca și in Grecia clasică, dealtfel, teatrul principal al conflictului dintre traci și histrieni îl constituia deci teritoriul agrar al orașului, a cărui vulnerabilitate îl transforma din sursă de subzistenţă absolut necesară în mijloc de constrîngere a inamicului atacat la acordarea de importante concesii.

Trebuie precizat că aceste concesii — spre exemplu cei cinci talanţi şi cei şase sute de stateri de aur plătiţi lui Zoltes — constituie obiectivele economice principale ale incursiunilor tracilor, care nu urmăreau să cucerească nici chora, nici orașul.

6.3. În privinţa strategiei histrienilor, remarcăm că, deși naraţiunea episoadelor este foarte detaliată, nicăieri nu apare vreo aluzie la vreun punct fortificat în teritoriul agrar. Orașul fortificat apare ca singurul loc de rezistenţă, fiind menţionaţi şi „barbarii adăpostiţi în cetate" (r. 43—44), ceea ce ne sugerează din nou faptul că în afară de incinta de apărare a oraşului, Histria nu dispunea de alte puncte întărite în apropiere.

În aceeaşi ordine de idei se cuvine amintit faptul că Agathocles şi-a recrutat armata deopotrivă dintre voluntari greci şi voluntari barbari, ceea ce este expresiv atît pentru concepţia politico-militară la care ajunseseră histrienii, cît şi pentru gravitatea primejdiei în care se aflau.

În sfîrşit, inscripţia defineşte însuşi aspectul major al strategiei politice a Histriei şi anume încercarea de a se subordona unui basileu local, care să-i asigure protecţia militară absolut necesară în condiţiile instabilităţii politice locale. Episodul Rhemaxos aparţine epocii elenistice, dar ne întrebăm cît de devreme va fi ajuns Histria în situaţia de a fi constrînsă sau de a considera avantajoasă o asemenea subordonare.

7. La capătul acestui efort migălos, dar care a lăsat numeroase probleme deschise cercetării viitoare, se conturează concluzia că întemeietorii Histriei au venit din metropolă cu o bogată experienţă a relaţiilor cu populaţia locală şi cu o anumită concepţie strategică; se conturează ipoteza că, în condiţiile unui mediu local autohton similar cu acela de la Milet, histrienii ar fi păstrat pînă în epoca elenistică aceeaşi concepţie strategică de tradiţie milesiană, — ipoteză care în esenţă îşi va menţine valabilitatea chiar şi în eventualitatea descoperirii unor puncte fortificate în chora;

---

[39] D. M. Pippidi, studiile citate la nota 15.

[40] Y. Garlan, în *Problèmes de la terre...*, p. 153—159; Jacqueline de Romilly, în *Problèmes de la terre ...*, p. 211.

în sfîrşit, se precizează certitudinea că strategia Histriei a evoluat în sensul unei accentuări progresive a caracterului ei defenisv, pe măsura dezvoltării intereselor economice şi a creşterii autorităţii politice şi militare a traco-geţilor de la gurile Dunării.

PROBLÈMES DE LA STRATÉGIE D'HISTRIA ET DE L'ORGANISATION DE SON TERRITOIRE RURAL À L'ÉPOQUE PRÉROMAINE

RÉSUMÉ

L'examen critique des données archéologiques et des interprétations proposées auparavant, la tentative de les mettre d'accord avec les témoignages des sources littéraires et épigraphiques et la confrontation avec des situations établies dans d'autres zones de la colonisation greques conduisent l'auteur à formuler de nouveaux points de vue quant à la stratégie déployée par Histria à l'égard du milieu thraco-gète, à savoir :

— Histria, tout comme ses voisines, n'a pas été fondée sur un territoire désert, mais dans un territoire tribal, peut-être même à côté d'une agglomération indigène ;

— dès le moment même de la fondation, l'obtention des terres nécessaires à la ville, aux nécropoles et au territoire agraire a dû faire l'objet de conventions avec les autorités tribales intéressées ;

— compte tenu de ce que, dès les plus anciennes couches archéologiques, Grecs et indigènes coexistent en ville, dans les nécropoles et dans les agglomérations rurales, il paraît vraisemblable que l'implantation de la colonie se soit réalisée dans des conditions pacifiques ;

— la constitution juridique de la *chora* histrienne n'a pas eu à attendre, comme on l'avait supposé, une puissance politique du IVe siècle — scythe ou macédonienne — à même de la reconnaître et de la garantir, mais elle a eu lieu évidemment en même temps que celle de la cité, l'autorité garante étant celle des tribus thraces voisines, tout comme à l'époque hellénistique ;

— il convient de nuancer le sens de «l'asservissement » des indigènes employés en tant que main d'œuvre agricole, comme leur présence attestée tant en ville que dans la *chora* n'a pu être le fait d'une contrainte ;

— le territoire rural représente le principal théâtre d'une certaine stratégie de la *polis* par rapport au milieu indigène, à cet égard les colons bénéficiant de l'expérience de leur métropole, telle qu'elle nous est transmise par Hérodote (I, 17—18) et telle qu'on la retrouve à l'époque hellénistique grâce aux inscriptions des IIIe — IIe siècles av.n.è. (*SEG*, XVIII, 288 ; XXIV, 1095).

CONCEPTUL DE ARTĂ MILITARĂ

DE

MARIA ALEXANDRESCU VIANU

În textul de față nu vom face istoricul conceptului de artă militară, ci pornim de la întrebarea dacă el poate fi folosit și cu ce înțeles.

În cele ce urmează ne propunem să ridicăm următoarele probleme:

— Există o artă a militarilor, creată pentru ei?

— Există ateliere specializate care lucrau pentru lagărele militare?

— Există o artă vehiculată de unitățile militare?

Iată, credem, întrebările la care ar trebui să răspundem pentru a contura înțelesul acestui termen.

Studiul stelelor funerare ne pune într-o poziție bună pentru a discuta aceste probleme. Vom prezenta în cele ce urmează rezultatele investigației noastre în această direcție.

Un tabel de concordanțe între grupele stabilite printr-o clasificare formală a stelelor și cronologia lor ne oferă cîteva indicații interesante (tabelul 1). În secolul I și la începutul secolului al II-lea observăm că

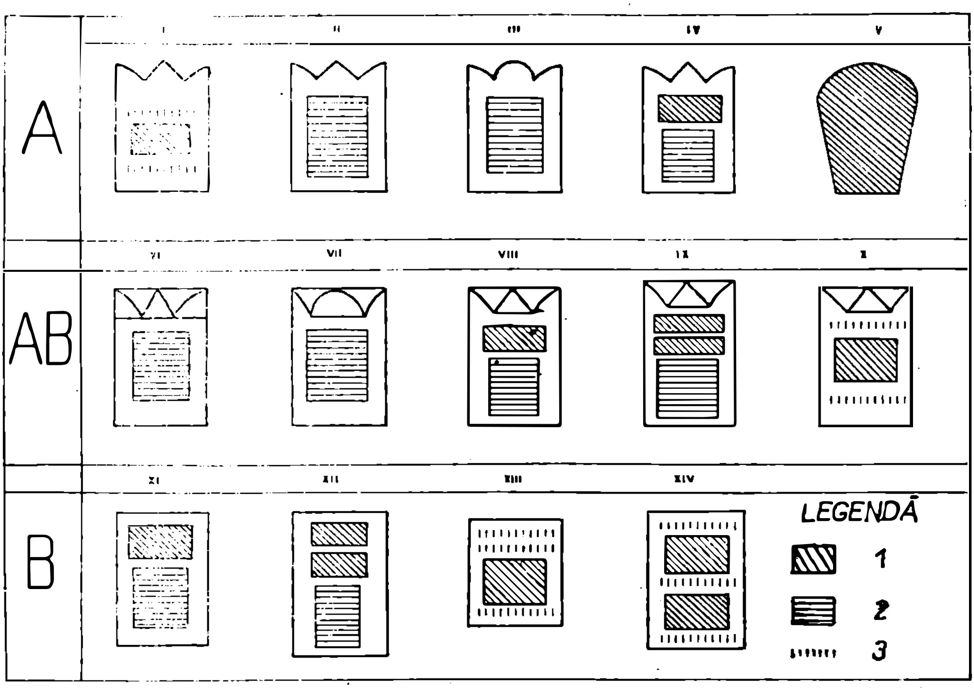

Fig. 1. Tipologia stelelor funerare din Moesia Inferior. 1 cîmpul reliefului; 2. cîmpul inscripției; 3 inscripție.

Tabel

Cronologia stelelor din

GRUPELE / Nr. total stele	Sec. I	Sf. sec. I — Incep. sec. II	Prima jum. sec. II	Mijloc sec. II	
Grupa I 24	Tomis (2)*	—	Odessos (2)	Callatis (1) Nadejda (1) Odessos (3) Tomis (1) Vladislavovo (1)	
Grupa a II-a 3	—	—	—	—	
Grupa a III-a 4	—	—	Sacidava (1)	Tomis (1)	
Grupa a IV-a 13	—	Boril (1)	—	—	
Grupa a V-a 4	—	—	—	—	
Grupa a VI-a 28	Hîrleț (1) Novae (2) Oescus (5)(2)—	→ Oescus (1)	Oescus (1) Troesmis (2)	Odessos (1) Oescus (1)	— —
Grupa a VII-a 19	—	— ←	— Nicopolis (1) Novae (2)	—	
Grupa a VIII-a 9	—	—	—	Capidava (1)	
Grupa a IX-a 4	—	—	—	—	
Grupa a X-a 11	Tomis (1)	Tomis (1)	Odessos (2)	—	
Grupa a XI-a 12	—	Novae (1)	—	—	
Grupa a XII-a 10	—	—	—	—	
Grupa a XIII-a 36	Odessos (3)(1)— Tomis (1)	→ Odessos (3) Tomis (1)	Odessos (1)	Odessos (2)	
Grupa a XIV-a 1	—	—	—	—	

* Numerele din paranteză indică numărul de piese datate.

1

Moesia Inferior

Sec. II	Sf. sec. II— Incep. sec. III	Sec. III	Sec. IV
Odessos (2)	Odessos (7) Tomis (2)	Odessos (1)	—
Troesmis (1)	—	Tomis (1)	Tomis (1)
—	—	—	—
Sacidava (1)	—	Callatis (1) Capidava (1) Tomis (2) (1) —	→ Marcianopolis (1) Tomis (1) Ulmetum (2)
Odessos (1)	Odessos (1) Tomis (1)	—	—
→ →	Histria (1) Novae (1) Oescus (1) Tomis (1)	Troesmis (1)	—
Abrittus (2) Belene (1) Novae (1) Ulmetum (1) —	→ Abrittus (1) Nicopolis (1) Novae (1) Tomis (1) Ulmetum (1)	—	Tomis (1)
Abrittus (1) Capidava (1)	—	Tomis (1)	Abrittus (1)
Ulmetum (1)	—	Ulmetum (1)	
Septemvrijci (1)	Odessos (3) Tomis (1)	—	—
Butovo (1)	Cius (1) Piatra (1) Tomis (1)	Histria (2) Oescus (1)	—
—	Capidava (2) Sucidava (1)	—	—
Dionysopolis (1) Odessos (5) Tomis (1)	Odessos (4)	Odessos (1) Tomis (1)	—
Tomis (1)	—	—	—

sînt reprezentate grupele I-a, a VI-a, slab a X-a şi a XIII-a. Grupele I-a, a X-a şi a XIII-a sînt grupe ce se leagă de aria greco-orientală şi nu ne interesează în discuţia de faţă. Vom lua în evidenţă, deci, grupa a VI-a. Dacă corelăm cronologia stelelor cu centrele de provenienţă (tabelul 2), vom avea o situaţie întru totul asemănătoare celei expuse mai sus. Centrele în care apar primele stele de epocă romană, în secolul I şi începutul secolului al II-lea sînt Odessos, Tomis, Oescus şi Novae, deci două colonii greceşti care îşi continuă producţia lor de stele din vremuri mai vechi, şi Oescus şi Novae, cele două garnizoane ale legiunilor a V-a Macedonia şi a VIII-a Augusta, centrele grupei a VI-a.

Stelele din grupa a VI-a sînt compuse dintr-un fronton triunghiular înscris cu acrotere laterale şi un cîmp al inscripţiei. Istoria acestei grupe în Moesia Inferior o urmărim bine. Ea apare la Oescus şi la Novae unde în secolul I se stabiliseră cele două legiuni amintite mai sus. Primele exemplare ale acestei grupe datează din secolul I, cele mai vechi chiar din perioada pînă la Nero şi au fost ridicate pentru legionari. Ni se pare evident că odată cu stabilirea trupelor în aceste castre au luat fiinţă şi ateliere de pietrari. Tipul de stelă adoptat de aceşti pietrari era răspîndit pe întreaga arie nord-italică, central europeană şi renană în secolul I. Este deci imposibil, dată fiind sărăcia ornamentaţiei acestor stele, să spunem de unde veneau pietrarii. Interesant este că atelierele de la Novae aveau un model uşor diferit de cel de la Oescus, cu lei acroteriali. Această diferenţă ar putea să ţină de provenienţa diferită a meşterilor sau a cartoanelor pe care le foloseau. Avem un exemplu de acest fel în două centre de pe Rin, Mainz şi Köln, care în cadrul aceluiaşi tip de stelă (*aedicula* fără arhitravă, cu scoică în clasificarea lui H. Gabelmannn, Bonner Jahrbucher, 172, 1972, p. 80) aveau prototipuri diferite, legate de centre diferite din Italia de nord. Asupra provenienţei meşterilor de la Oescus date mai preţioase ne sînt oferite de o stelă izolată ca tip, dar ale cărei legături cu centrele renane este evidentă. Este vorba de stela lui Quintus Phillippicus, despre care multă vreme s-a crezut că provine de la Sacidava, dar o datare riguroasă face evidentă apartenenţa ei la centrul de la Oescus. Stelă de secolul I, ea se leagă tipologic şi stilistic foarte strîns de un grup de stele de la Bingen, produse de atelierele din Mainz. Tipul de nişă rotunjită, cochilia de scoică pe care este proiectat capul personajului, poziţia sa, tratarea drapajului tunicii în arcuri, într-un stil linear, apropie această stelă de stela lui Annaius de la Bingen. Data acestor stele este epoca lui Claudius, adică tocmai epoca în care legiunea a V-a Macedonica s-a stabilit la Oescus. Deci poate că pietrarii de la Oescus veneau din regiunile renane. Este doar o ipoteză pentru care din nefericire în momentul de faţă nu avem mai multe argumente. Fapt este că, la acest început de instalare romană la Dunărea de Jos, asistăm la penetraţia unei arte străine regiunii, strîns legată de fenomenul de instalare a trupelor.

Începînd cu secolul al II-lea, grupa a VI-a este difuzată pe o arie mai întinsă şi mai ales nu mai este legată strict de mediul militar. Atelierele lucrau acum şi pentru populaţia civilă după vechile cartoane. Astfel la Oescus, după părăsirea în vremea lui Traian a lagărului de către legiune, continuă să fie produse stele aparţinînd acestei grupe. Odată cu îmbogăţirea producţiei de stele, fenomen care are loc în a doua jumătate a secolului al II-lea şi începutul secolului al III-lea, aceste stele nu mai erau

Tabel 2

Corelaţia între centre şi forma stelelor

Grupe	Odessos	Callatis	Tomis	Histria	Trocsnis	Ulmetum	Capidava	Sacidava	Tropaeum Tr.	Oescus	Novae	Nicopolis	Marcianopolis	Pliska	Abrittus
I	17	1	5												1
a II-a			2		1										
a III-a			1					1				1			
a IV-a	1	1	3				1	3		1			1		
a V-a	3		1												
a VI-a	3	1	3	2	5					9	3	2			
a VII-a			2	1		2			1		5	3			
a VIII-a			1			2	1		1				1		
a IX-a						2			1		1				
a X-a	8		3												
a XI-a			1	3	1						1	1		2	
a XII-a			1				1	1	4					1	
a XIII-a	29	1	4	2					1						
a XIV-a			1												

nişte stele militare, ele fiind produse în egală măsură şi pentru civili. Dealtfel, fenomenul este firesc dacă ne gîndim că lagărele militare nu mai erau izolate, că în jurul lor se formaseră vaste aşezări civile cu o viaţă intensă.

O întrebare pe care ne-o punem şi la care este greu de dat un răspuns este dacă pietrarii urmau unităţile militare în deplasările lor. Legiunea a V-a Macedonica s-a mutat de la Oescus la Troesmis. Grupa a VI-a apare şi ea la Troesmis începînd din secolul al II-lea, pe cîteva stele, toate aparţinînd unor militari ai legiunii a V-a. Să conchidem de aici că un atelier de pietrari s-a mutat şi el de la Oescus la Troesmis?

Aşa cum am spus deja, începînd cu a doua jumătate a secolului al II-lea nu mai putem urmări dependenţa strictă dintre unităţile militare şi producţia de stele, dar dintre cele 14 grupe de stele pe care le avem în Moesia Inferior, 10 sînt grupe numite de noi „danubiene'' şi care se leagă în chip evident de regiunea limesului danubian şi renan, deci de o regiune intens militarizată şi unificată ca *facies* artistic prin mobilitatea trupelor. Şi ca argument al acestei interpretări putem aduce observaţia asupra fenomenului sciziunii artistice care se operează între coloniile greceşti din Pontul stîng de la nord şi sud de Odessos. Cele de la sud rămîn tradiţional greceşti cu foarte slabe infiltrări de cultură romană, în timp ce coloniile de la nord (despre Callatis ştim din nefericire prea puţin) sînt antrenate de curentul danubian. Nu numai Tomisul care, prin rolul pe care îl joacă de metropolă a Haxapolei, este antrenat din plin în viaţa complexă a imperiului roman, dar chiar şi un oraş mai mic ca Histria adoptă formele de stele danubiene. Această diferenţă între coloniile greceşti nu poate avea ca explicaţie decît intensa militarizare a Scythiei Minor, care operează o modificare în structura culturală a cetăţilor de pe coastă. Ele sînt înglobate în marele spaţiu geografic şi social al limesului. În acest sens mi se pare că se poate vorbi de o „artă militară'', adică o artă care este vehiculată pe spaţii largi şi care la început este provocată chiar de instalarea trupelor militare, iar mai tîrziu este marcată de amploarea pe care o ia o regiune dominată militar.

Un tabel care stabileşte corelaţia dintre centrele de producţie şi iconografia stelelor (tabelul 3) ne conduce către o problematică diferită de cea pusă de forma stelelor. Temele strict militare, ca reprezentarea militarului în costumul lui şi cu atributele armei sale, sau reprezentarea militarului călare, uneori cu duşmanul căzut sub picioarele calului, sînt aproape absente în Moesia Inferior. Temele romane ce au fost adoptate nu sînt specifice artei militare, ci de o circulaţie mai largă, deşi prezente şi în mediile militare: portretele, bust şi coroana funerară. În schimb se produce fenomenul invers al adoptării celor două teme eroice răspîndite în regiune la data venirii romanilor: banchetul funerar şi eroul călăreţ. Centre ca Sacidava, Capidava, Ulmetum, Tropaeum Traiani, Abrittus, Sexaginta Prista adoptă aceste teme. Sîntem aici în faţa fenomenului de receptare a unei arte, în care iconografia legată de credinţe, deci de o zonă mai inaccesibilă la presiuni exterioare şi la modă, se modifică mai greu, obligînd atelierele să-şi adapteze producţia la cerinţele locale. Dealtfel temele eroice, călăreţul şi banchetul funerar sînt preluate din mediile greceşti în arta limesului danubian şi renan şi ne putem uşor explica succesul lor într-un mediu militar. Tema banchetului funerar într-o for-

Tabel 3

Corelaţia dintre centre şi iconografia stelelor

Teme iconografice	Odessos	Callatis	Histria	Tomis	Troesmis	Ulmetum	Capidava	Sacidava	Tropaeum Tr.	Oescus	Novae	Nicopolis	Marcianopolis	Pliska	Abritus
Banchetul funerar	38	3	4	11	2	6	5	2	5				1	1	2
Eroul cavaler	10	2	2	4		5	2		3			3			
Personaj în picioare	4			6						1					
Portret bust		1		8					1	2	2	1	1		3
Coroană funerară	1		1	2	3			4			6	2		2	5

mulă foarte asemănătoare celei din Moesia Inferior apare pe Rin. Dar la Dunărea de Jos temele eroice formează elementul specific local al artei funerare.

LE CONCEPT D'ART MILITAIRE

RÉSUMÉ

L'auteur esquisse une analyse de l'art funéraire de la Mésie Inférieure, apparu à la suite de l'installation des corps militaires à Oescus et à Nouae. Il discute les différentes acceptions du terme « art militaire », sa dépendance et — ensuite — son autonomie en tant qu'art populaire.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Typologie des stèles funéraires de la Mésie Inférieure. 1 champ du relief ; 2 champ de l'inscription ; 3 inscription.

NOI DATE DE RADIOCARBON: RIPICENI — IZVOR ȘI OSTROVU CORBULUI

DE

KENNETH HONEA (S.U.A.)

Pentru stațiunile-cheie românești din paleoliticul mijlociu, mezolitic și neolitic, dispunem de trei serii de importante date de radiocarbon [1]. Probele au fost recoltate în timpul unei călătorii de studii oficiale de un an (1977—1978), în cadrul schimbului științific interacademic dintre Academia Națională de Științe (Washington) și Academia Română (prin Institutul de arheologie-București). Exprimăm aici mulțumirile noastre directorului Institutului, prof. Dionisie M. Pippidi, precum și cercetătorilor Alexandru Păunescu și Petre Roman, care ne-au pus la dispoziție aceste probe.

PALEOLITICUL MIJLOCIU

Din celebra stațiune Ripiceni-Izvor (jud. Botoșani) au fost recoltate din nivelurile musteriene șapte probe în vederea analizelor de radiocarbon. Stațiunea este situată în nord-estul Moldovei, pe terasa de 13 m de pe malul drept al Prutului.

Ripiceni-Izvor este una dintre cele mai spectaculoase și întinse așezări din paleoliticul mijlociu, descoperite pînă acum în Europa răsăriteană. Nivelurile de cultură se succed pe o grosime de circa 12 m și cuprind locuiri aparținînd musterianului, aurignacianului, gravetianului răsăritean, tardenoazianului, neoliticului, epocii bronzului și perioadelor mai tîrzii. Materialele premusteriene, probabil tayaciene, premerg cel mai timpuriu nivel musterian, dar ele se află într-o poziție secundară, în pietrișurile de la baza terasei. Stațiunea este acum inaccesibilă, datorită construirii unui baraj și a unui lac de acumulare pe rîul Prut.

Sondajele inițiale au fost executate de N. N. Moroșan, ale căror rezultate au fost publicate în 1938 [2]. Săpăturile de amploare, din anii 1960—1964, au fost comunicate de Al. Păunescu în 1965, iar cele ulterioare au fost publicate parțial de același autor împreună cu o echipă interdisci-

---

[1] Exprimăm și aici mulțumirile noastre față de Northern Illinois University pentru a fi acordat autorului în 1979 o bursă (Deans Fund Grant) din care a fost plătit costul analizelor de radiocarbon. O versiune precedentă a acestui studiu a fost publicată în AJA, 85, 1981, 4, p. 483—486.

[2] N. N. Moroșan, AIGR, 19, București, 1938, p. 33—52.

plinară [3]. Monografia sa definitivă, urmînd metoda lui F. Bordes, va fi încheiată într-un viitor apropiat (informaţie personală).

Au fost identificate şase niveluri musteriene de locuire [4]. Nivelurile I—III reprezintă un facies musterian tipic de debitaj Levallois, iar nivelurile IV şi V un musterian de tradiţie acheuleană. În ceea ce priveşte nivelul VI, materialul litic este foarte sărac. Toate aceste niveluri se găsesc în sedimente de loess şi de paleosol.

Probele recoltate au fost prelucrate în Laboratorium voor Algemene Natuurkunde, Rijksuniversiteit, Groningen, Olanda, condus de dr. W. G. Mook.

Din nivelurile I—II au fost recoltate în condiţii ideale două mari probe, fiecare constînd din colţi de *Mammuthus primigenius*. După W. G. Mook (informaţie personală), fildeşul conţine prea puţin carbon rezidual pentru a fi ferm datat. Aceste probe ar putea oferi cifre care depăşesc posibilităţile de datare convenţionale. Vîrsta lor poate fi estimată la 60—80 000 ani î.e.n., ceea ce ar coincide cu începutul glaciaţiunii Würm I. O a treia probă, de carbonat, luată din nivelul II, nu a fost prelucrată din motive similare. În afară de aceasta, proba de carbonat este îndoielnică şi din cauza unei probabile contaminări, postformative prin infiltrarea apei din sol.

Din vetrele nivelului IV au fost luate trei probe. Ele constau din cărbune, cenuşă şi oase arse. Este important faptul că aceste vetre erau asociate cu alte resturi de locuire, care constau din colţi şi oase de mamut. O a patra probă din vatră a fost luată dintr-un complex similar, situat la limita dintre nivelurile IV şi V. În aceste niveluri au fost descoperite mai multe asemenea complexe sau structuri de locuire. Dealtfel, complexe similare au fost descoperite şi în primele trei niveluri de locuire.

Pe baza cercetărilor efectuate, data estimată de noi pentru probele din nivelul IV este de 45 000 î.e.n. Datele obţinute de laboratorul din Groningen sînt prezentate în tabelul care urmează [5]:

Proba nr.		Date BP (= înainte de prezent)	Nivel de locuire	Tehnocomplex
1	GrN 9207	43800 + 1100 — 1000	IV	Musterian
2	GrN 9208	44800 + 1300 — 1100	IV	de tradiţie
3	GrN 9209	42500 + 1300 — 1100	IV	cheuleană
4	GrN 9210	40200 + 1100 — 1000	IV spre limita dintre niv. IV şi V	

[3] Al. Păunescu, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 5—31; Al. Păunescu, Ana Conea, M. Cârciumaru, Venera Codarcea, Al. V. Grossu şi R. Popovici, SCIVA, 27, 1976, 1, p. 5—21.

[4] Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970, p. 108—111, 113—118; vezi şi Al. Păunescu, în SCIVA, 27, 1976, 1, p. 5—8.

[5] Al. Păunescu, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 527—529: datele de C_{14} prezentate de autor sînt date care indică cifrele î.e.n., adică din fiecare s-a scăzut cifra 1980 (ani ai erei noastre).

Discuţii :

În anul 1964 s-au luat cîteva probe pentru radiocarbon din aceleaşi niveluri musteriene, ca şi acelea din care s-au luat mai tîrziu pentru laboratorul din Groningen. Datele obţinute s-au dovedit însă neconcludente dar, în lipsa altora, ele au fost menţionate în literatura de specialitate [6]. Prelucrate de laboratorul din Berlin, au fost obţinute următoarele datări : Bln—811 la > 35000 î.e.n. şi Bln—810 la 26830 ± 2000 î.e.n. Niciuna dintre ele nu a fost pe deplin acceptată de arheologi. Ambele pot fi acum ignorate.

Proba de cărbune recoltată dintr-un complex de locuire musterian tîrziu de la Molodova I, nivelul 4 — staţiune situată pe Nistrul Mijlociu (U.R.S.S.) — a fost datată la > 44000 B.P. (GrN 3659). O probă similară de la Molodova V, nivelul 11, a fost datată la > 40300 B.P. (GrN 4017) [7]. Staţiunea Molodova se află la vreo 100 km spre est de Ripiceni-Izvor. Resturile de adăpost de la Molodova I conţin oase de mamut, ca şi cele de la Ripiceni.

Cronologic, staţiunea musteriană de la Erd (R.P. Ungară) se poate compara destul de bine cu aceea de la Ripiceni-Izvor. Ea este situată în dreapta Dunării, în apropiere de Budapesta. Cele cinci niveluri musteriene suprapuse nu sînt însă asociate cu structuri de locuire. Cărbunii din nivelul E au oferit o datare de 44300 ± 1400 B.P. (GrN 4444) [8].

Sînt fireşti cîteva cuvinte despre caracterul tradiţiilor tipologice ale uneltelor de piatră din aceste trei staţiuni. După Al. Păunescu, nivelurile IV şi V de la Ripiceni-Izvor reprezintă un musterian de tradiţie acheuleană cu debitaj Levallois [9]. M. Gabori, bazîndu-se în mod evident pe inventarul de unelte din publicaţia mai veche a lui N. N. Moroşan, interpretează, în schimb, materialele ca aparţinînd ramurii est-central europene a musterianului de tradiţie micoquiană [10]. Oricum ar fi definit conţinutul cultural al nivelului IV, uneltele bifaciale sînt caracteristice în ambele tradiţii.

M. Gabori presupune de asemenea că materialele de la Molodova I — din care lipsesc bifacialele — sînt o manifestare a musterianului est-european de tradiţie Levallois şi sînt astfel deosebite de cele de la Ripiceni-Izvor [11].

În schimb aşezarea de la Erd este diferită. Se apreciază că materialele din toate nivelurile de aici reprezintă un musterian sud-est european de tradiţie charantiană, din care lipsesc de asemenea bifacialele [12].

În momentul de faţă, cele trei date de radiocarbon recent obţinute pentru nivelul IV de la Ripiceni-Izvor, calculate în medie la 43700 ± 1150

---

[6] M. Cârciumaru, Studii şi cercetări de geologie, geofizică şi geografie, 24, 1977, 2, fig. 1 ; idem, *Mediul geografic în pleistocenul superior şi culturile paleolitice din România*, Bucureşti, 1980, p. 110 şi fig. 36.

[7] J. C. Vogel and H. T. Waterbolk, Radiocarbon, 9, 1967, p. 119; E. Shimkin, în *Views of the Past* (sub redacţia L. Freeman), Haga, 1978, p. 201.

[8] M. Gabori, *Les civilisations du Paléolitique Moyen entre les Alpes et l'Oural*, Budapesta. 1976, p. 215.

[9] Al. Păunescu, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 527—529.

[10] M. Gabori, *op. cit.*, p. 99, 174—175.

[11] *Ibidem*, p. 107—110, 174.

[12] *Ibidem*, p. 73—75, 169.

B.P., trebuie să fie considerate drept cele mai precise obţinute pentru structurile de locuire construite în Europa de est de către purtătorii tehnocomplexului musterian tîrziu. Este de asemenea clar că acest fel de adăpost a fost continuat in musterianul final din regiune, datat acum la 40200 ± 1050 B.P..

În sfîrşit, contemporaneitatea apropiată a locuirilor musteriene tîrzii din staţiunile de la Ripiceni-Izvor şi Erd demonstrează pentru prima dată în Europa de est sincronismul unor tradiţii musteriene divergente.

Prin cele trei date noi pentru nivelul IV şi prin cea de-a patra, care reprezintă limita dintre nivelurile IV—V, se obţine astfel prima datare fermă a musterianului tîrziu şi final de tradiţie acheuleană, încadrat în faza Nandru 4a a oscilaţiei Nandru B (care corespunde interstadiului Interwürm IIa—IIb), recent definită pentru România de către M. Cârciumaru [13]. Faza Nandru 4a a oscilaţiei Nandru B poate fi acum corelată cu certitudine cu interstadiul Moershoofd (sau Peyrards) din Europa de vest (48000—41000 B.P.). Pe de altă parte, faza Nandru 4b se evidenţiază a fi echivalentă cu interstadiul Hengelo (37000—31000 B.P.). Rămîne să se demonstreze în ce măsură reconstrucţia schematică realizată de M. Cârciumaru pentru secvenţele climatice ale pleistocenului tîrziu poate fi corelată în detaliu cu acelea din Europa de vest şi de nord-vest.

În sfîrşit, cronologia culturală de la Ripiceni-Izvor pare a-şi găsi o expresie în Europa de vest. După regretatul François Bordes (informaţie personală), musterianul tîrziu de tradiţie acheuleană de la Pech de l'Azé (Franţa) a fost datat prin radiocarbon la 42230 ± 1320 B.P. El este deci contemporan cu tehnocomplexul românesc, cu care se corelează în mod evident. Ceva mai tîrziu, materiale de la Combe-Grenal (Franţa) erau datate la 39000 ± 1500 B.P., pledînd astfel pentru corelaţia cu limita nivelurilor IV—V de la Ripiceni-Izvor ($40200 {}^{+1100}_{-1000}$ B.P.) Contemporaneitatea unor tradiţii musteriene similare în Europa de vest şi de est nu era demonstrată mai înainte.

MEZOLITIC

S-au recoltat două probe pentru radiocarbon din stratul inferior (mezolitic tîrziu) al staţiunii Ostrovu Corbului (jud. Mehedinţi) situată în sud-vestul României, mai precis, la sud-est de oraşul Drobeta-Turnu Severin. Aşezarea se află pe malul stîng al Dunării, la aproximativ 20 de km de Porţile de Fier. Stratigrafia aşezării este complexă, ea cuprinzînd niveluri de locuire din mezolitic, neolitic, epoca bronzului şi din perioade mai tîrzii. Din punct de vedere cultural, materialele mezolitice aparţin culturii, recent determinate, Schela Cladovei. Fauna acestei locuiri include cîine domestic, porc sălbatic, capră, cerb şi peşte mare de rîu. În schimb, ea este suprapusă de un nivel cultural Starčevo-Criş peste care se suprapune un nivel Sălcuţa [14]. Aceste două niveluri sînt separate parţial printr-o depunere subţire sterilă.

[13] M. Cârciumaru, *op. cit.*, p. 6, 28, 58, 111, 117, 238.

[14] P. I. Roman, *Cultura Coţofeni*, Bucureşti, 1976, p. 16; Florea Mogoşanu, SCIVA, 29, 1978, 3, p. 335—351; Al. Păunescu, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 541—544.

Probele pentru radiocarbon au fost prelucrate la Southern Methodist University, Dallas, Texas, de către Herbert Haas. Ele au constat din cărbune de lemn, cenușă și fragmente de oase arse. Neapărînd în concentrații mai mari, ele au fost colectate atunci din ambele niveluri mezolitice (inferior și superior). Cantitativ, aceste două probe erau mai mici decît era necesar. Separate în timp una de alta prin 266 de ani, ambele date ating în medie 7960 B.P. (6010 î.e.n.).

Datele obținute pentru locuirile mezolitice și eneolitice le prezentăm în tabelul care urmează:

Proba nr.		Date B.P. (= înainte de prezent)	Nivel locuire-încadrare culturală
1	SMU 587	8093±237	Nivel inferior-mezolitic tîrziu
2	SMU 588	7827±237	Nivel superior-mezolitic tîrziu
3	SMU 585	5796±77	Nivel Sălcuța — eneolitic
4	SMU 586	5798±81	Nivel Sălcuța — eneolitic

Discuții:

Vîrsta medie de radiocarbon de la Ostrovu Corbului (7960 B.P.) poate fi comparată cu următoarele date de C_{14} ale stațiunilor mezolitice din Europa de sud-est și de est: Ogradena-Icoana-niv. II (jud. Caraș-Severin) = 8070 și 7760 B.P.; Lepenski Vir = 7360—6560 B.P.; Vlasac (nivel I) = 7950 — 7650 B.P.; Vlasac (niv. II și III) = 7650 — 7350 B.P. (R.S.F. Iugoslavia); Soroca II (niv. 2 și 3) = 7515—7420 B.P. (R.S.S. Moldovenească); stațiunea de la Sidari din nord-vestul Greciei (nivelul D-Corfu) = 7770 B.P.; Peștera Franchti din Argolida-Peloponez = 9298 la 8717 B.P.; Riparo Blanc din sudul Italiei = 8569 B.P.; Maroula din insula Kythnos-Ciclade = 7875 B.P. [15].

Dintre aceste stațiuni, cele mai apropiate de Ostrovu Corbului din punct de vedere geografic sînt Lepenski Vir și Vlasac, ambele situate în defileul Porților de Fier, pe malul drept al Dunării. Așa cum s-a arătat mai înainte, așezarea de pe teritoriul românesc se află imediat în aval de acest defileu. Data mezoliticului de la Ostrovu Corbului este de asemenea destul de apropiată în timp de aceea de la Vlasac (niv. I). J. Nemeskeri a presupus recent că regiunea Porților de Fier a fost locuită de o singură populație mezolitică [16]. Și mai important este faptul că datele de radiocarbon pentru mezoliticul tîrziu de la Ostrovu Corbului și Ogradena-Icoana sînt în mod esențial aceleași; de fapt, ambele stațiuni aparțin neîndoielnic culturii Schela Cladovei.

[15] K. Honea, AJA, 79, 1975, p. 279; P. Phillips, *The Prehistory of Europe*, Bloomington, 1980, p. 144; P. Doluchanov, *Ecology and Economy in Neolithic Eastern Europe*, New York, 1978, p. 91; R. Tringham, *Hunters, Fishers and Farmers of Eastern Europe*, Londra, 1971, p. 53—57; Florea Mogoșanu, *op. cit.*, p. 338.

[16] J. Nemeskeri, în *IX*[e] *Congrès UISPP (résumés des communications)*, section V, Nisa, 1976, p. 262; P. Phillips, *op. cit.*, p. 144—145.

ENEOLITIC

Ultimele două probe de radiocarbon pe care le comunicăm au fost recoltate tot de la Ostrovu Corbului. Datele sînt bazate pe o perioadă de înjumătăţire a radiocarbonului, deci în jurul datei de 5730 B.P., iar analiza a fost efectuată tot de laboratorul de la Southern Methodist University. Ambele probe au fost recoltate din nivelul de locuire aparţinînd culturii Sălcuţa, din aceeaşi secţiune ca şi probele mezolitice. Prima probă a fost culeasă dintr-o groapă de stîlp, iar a doua dintr-o vatră adîncită. Aceste date sînt prezentate în tabelul de mai sus.

Discuţii:

Cercetările anterioare au stabilit evoluţia culturii Sălcuţa între sfîrşitul mileniului al IV-lea şi începutul mileniului al III-lea î.e.n.[17]. Datările obţinute de noi pentru nivelul Sălcuţa de la Ostrovu Corbului au stabilit următoarele cifre 5796 ± 77 B.P. (3846 ± 77 î.e.n.) şi 5798 ± ± 81 B.P. (3848 ± 81 î.e.n.).

In sfîrşit, unii cercetători[18] au scos în evidenţă sincronismul dintre complexele Sălcuţa şi Gumelniţa. Unii cercetători totuşi consideră că aceste culturi învecinate au fost numai parţiale contemporane[19].

NEW RADIOCARBON DATA: RIPICENI—IZVOR AND OSTROVU CORBULUI

A version of this report was published in the AJA, 85, 1981, 4, p. 483—486.

[17] E. Comşa, în *Dicţionar de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976, p. 524.
[18] R. W. Ehrich, *Chronologies in Old World Archaeology*, Chicago. 1971, p. 427; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, Bucureşti, 1974, p. 27.
[19] Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor*..., p. 52—53.

DESPRE CERAMICA UZUALĂ DIN VEACUL AL XIII-LEA DE LA PĂCUIUL LUI SOARE

DE

SILVIA BARASCHI

In al doilea volum monografic Păcuiul lui Soare [1] apărut în 1977 s-a publicat întreaga ceramică medievală [2] descoperită în așezarea insulară între anii 1956—1974. După cum s-a putut constata, în paginile cărţii sînt prezentate doar cîteva materiale ceramice datate în secolele XII—XIII [3]. Această situaţie este consecinţa firească a faptului că nicăieri în interiorul zidurilor ce au adăpostit viețuirea medievală nu a fost surprins un nivel din secolul al XII-lea [4] şi că doar într-o singură secţiune (VI C/1958), din zona sudică a cetăţii, s-a putut observa un nivel apreciat ca aparţinînd veacurilor XII—XIII [5].

In 1975 s-a început cercetarea arheologică într-o nouă secţiune (S III e), trasată în vecinătatea imediată a debarcaderului cetăţii, şi numerotată în continuarea celor deja investigate din sectorul III (a, b, c, d) [6]. Aici a fost surprinsă o situaţie stratigrafică extrem de interesantă dat fiind marea intensitate a locuirii. In secţiunea respectivă (16×2,60 m) sînt atestate 8 locuinţe şi 10 gropi menajere sau cu alte utilizări. Cinci dintre locuinţe aparţin nivelului medieval tîrziu, iar celelalte, cetăţii bizantine. Patru din complexele medievale sînt clădiri de suprafaţă avînd temelia din blocuri de piatră refolosită, iar una, adîncită în pămînt, aparţine tipului de locuinţă-bordei. Groapa acestui complex medieval a fost săpată în cea mai mare parte în nivelul roşcat, incendiat, din a doua jumătate a secolului al XI-lea, afectînd parţial una din locuinţele de suprafaţă.

Cele cinci locuinţe medievale menţionate se suprapun spaţial, primele două, în ordine cronologică, datîndu-se în veacul al XIII-lea.

Oricît de intensă ar fi viețuirea surprinsă în această secţiune, nu acest aspect al cercetării noastre ne-a determinat rîndurile de faţă, ci unele materiale arheologice descoperite aici.

In secţiunea III au apărut numeroase fragmente ceramice comune, cu anumite trăsături caracteristice, rar întîlnite pînă acum în aşezarea insulară. Stratigrafic, materialele la care ne referim s-au ivit încă de la

[1] Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare, II, Așezarea medievală*, București. 1977.

[2] Silvia Baraschi în *Păcuiul lui Soare*, II, p. 49—107.

[3] *Ibidem*, p. 50, fig. 35; pl. I/1—6; p. 103—104; fig. 86, 87; pl. XIX.

[4] Petre Diaconu, în *Păcuiul lui Soare, I, Cetatea bizantină*, București, 1972, p. 54—55; idem, *Păcuiul lui Soare*, II, p. 9.

[5] Petre Diaconu, Materiale, 7, p. 605; idem, *Păcuiul lui Soare*, I, p. 55; idem, *Păcuiul lui Soare*, II, p. 9.

[6] Vezi planul general în *Păcuiul lui Soare*, II, fig. 5.

adîncimea de 0,90 m, dar numărul lor a crescut începînd de la — 1 m. Ele au apărut în toată suprafaţa secţiunii, mai rare în zona zidului de incintă, mai numeroase în carourile dinspre centrul aşezării. Dealtfel aici se află locuinţa-bordei din a cărui umplutură s-au scos cele mai multe materiale de acest fel.

Caracteristica principală a acestei ceramici o constituie compoziţia pastei din care a fost confecţionată. Ea este alcătuită dintr-un lut ce conţine multă mică, (adesea) granule de calcar şi o mare cantitate de nisip cu boabe mari. Nisipul folosit lipseşte suprafaţa vaselor de netezime, ea fiind extrem de aspră şi zgrunţuroasă.

Vasele au fost lucrate la o roată cu turaţie medie. Pereţii lor, mai groşi decît la olăria de bună calitate, standardizată, a secolului al XIV-lea, prezintă grosimi de 4—5 mm şi uneori chiar mai mult. Arderea s-a făcut în cuptoare cu atmosferă oxigenată, deşi la o temperatură mai scăzută, fapt din pricina căruia culoarea nu este uniformă. Uneori fragmentele ceramice sînt cărămizii la suprafaţa exterioară, alteori în interior, dar în general această olărie se distinge printr-o culoare brun-roşcată, alterată cîteodată de arderi secundare.

Cel mai adesea decorul vaselor este reprezentat de linii paralele incizate. Acestea sînt dispuse distanţat, pe umeri, fie în benzi de cîte trei-patru linii simple, fie asociate cu valul sau alveola de dimensiuni diferite (fig. 1 — 5). Partea inferioară a corpului pare a fi rămas neornamentată la cele mai multe exemplare. O notă generală de mai puţină pricepere, chiar de oarecare stîngăcie, predomină şi se face uşor remarcată.

Materialul de care dispunem este în totalitate fragmentar, astfel că în ceea ce priveşte formele caracteristice nu putem prezenta decît cîteva date. Cele mai multe fragmente aparţin unor *oale borcan*, de dimensiuni variate, dar sînt sigur şi de la *oale cu toartă*. Nu avem la dispoziţie decît două fragmente purtînd toarta sau urmele acesteia, dar s-au găsit cîteva torţi care aparţin grupei respective, fiind lucrate din aceeaşi pastă aspră. In general torţile acestor oale sînt mai înguste (2,4 2,8 cm), au o secţiune ovală şi sînt groase de 1—1,3 cm. Un singur fragment aparţine unei *căni*; *capacele* sînt, de asemenea, prezente.

Borcanele au umerii pronunţaţi şi buza răsfrîntă spre exterior. In funcţie de modul în care se prezintă gîtul şi buza vaselor am stabilit şase variante.

a — Cel mai adesea borcanele au gîtul abia marcat, iar buza întoarsă mai mult sau mai puţin brusc, avînd faţă de verticală o poziţie oblică. Marginea buzei este fie rotunjită, fie, mai frecvent, dreaptă, avînd uneori o şănţuire în chiar grosimea ei (fig. 2/1—5). Multe din fragmentele de acest fel sînt decorate imediat sub gît cu o linie vălurită urmată de linii paralele. Acestea sînt distanţate sau dispuse în bandă. Intr-un caz, un şir de alveole mici este intercalat (fig. 2/1).

b - Alte borcane, de asemenea fără gît, prezintă o buză scurtă, cu o margine tăiată orizontal şi dotată cu ramă exterioară (fig. 2/9).

c — Varianta *c* se distinge prin faptul că ea prezintă un gît bine marcat, înalt de 1—1,3 cm, urmat de o buză scurtă, împinsă oblic în afară, cu marginea tăiată drept. Un fragment mai mare înfăţişează un decor alcătuit dintr-o bandă de linii vălurite, urmată de altele incizate orizontal (fig. 2/6).

d — Borcanele acestei variante au buza oblică, cu marginea întoarsă spre suprafaţa interioară, uşor albiată. Decorul este constituit de linii paralele distanţate, avînd pe umeri un şir de alveole (fig. 2/7—8).

e — Foarte apropiată de cea deja descrisă, varianta *e* cuprinde borcane cu gît scurt, buza evazată și prevăzută cu un mic prag vertical.

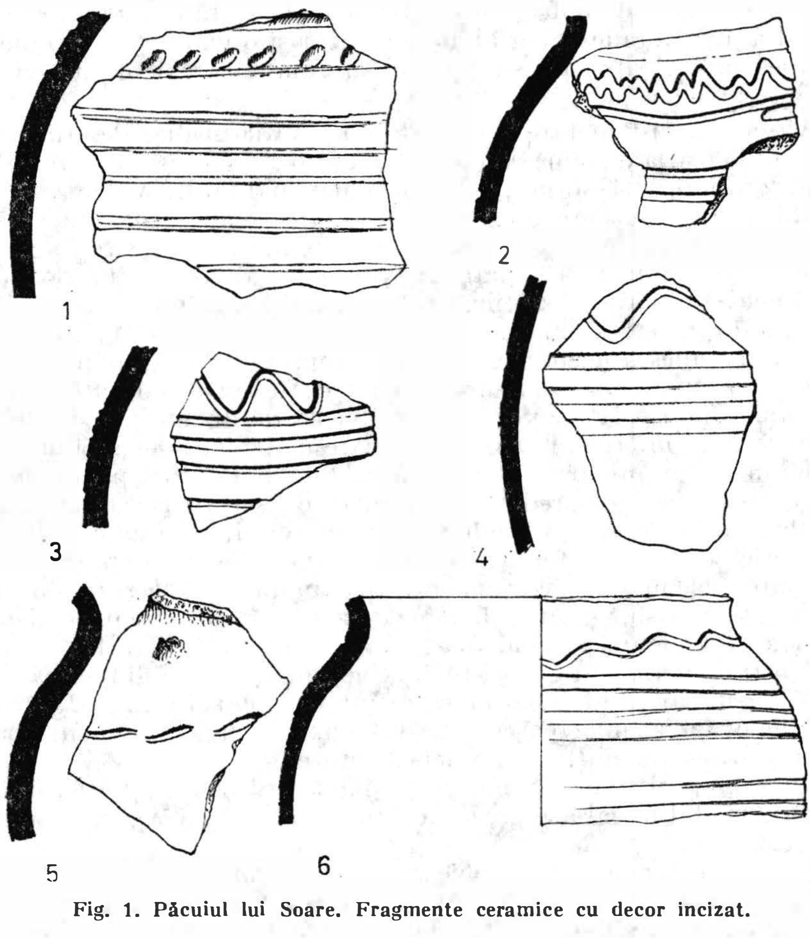

Fig. 1. Păcuiul lui Soare. Fragmente ceramice cu decor incizat.

Nu putem şti dacă le este caracteristică o anume asociaţie decorativă, fragmentele fiind reduse ca dimensiuni (fig. 3/4—5).

f — La această variantă buza este profilată avînd un mic pinten plasat sub marginea rotunjită, pe faţa exterioară. Ca ornament apare valul şi linia paralelă (fig. 3/1—2).

Cana, din care deţinem doar un fragment, are un gît lung, înalt de 4 cm, buza dreaptă cu peretele îngroşat în marginea tăiată oblic. Toarta lată de 4 cm, plată, cu o largă şănţuire centrală, porneşte oblic în jos, chiar din buza vasului, fără a se îndepărta prea mult de gura acestuia (fig. 3/8 şi 4/2).

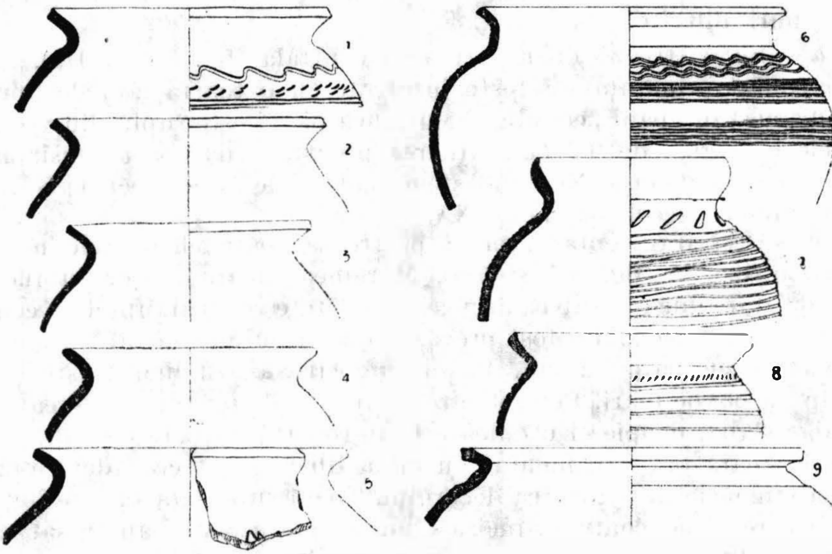

Fig. 2. Păcuiul lui Soare. Fragmente de vase borcan.

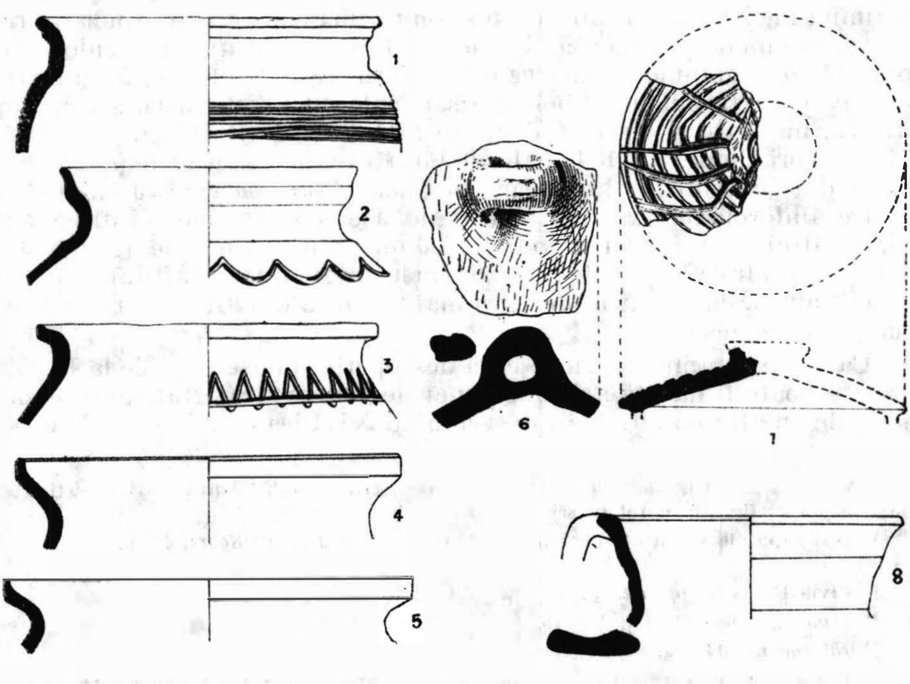

Fig. 3. Păcuiull ui Soare. 1—5 fragmente de vase borcan; 6—7 fragmente de capace; 8 fragment de cană.

Capacele sînt reprezentate de două piese fragmentare, aparţinînd unor tipuri diferite.

a — Se păstrează doar partea sa centrală (fig. 3/6 şi 4/9). Are o formă conică pronunţată şi este înzestrat cu o toartă lată de aproape 2 cm dispusă în vîrful „conului". Marginea piesei este ruptă din vechime. Peretele este gros de 0,8 cm. Arderea proastă a dat pastei nisipoase o culoare cenuşie închisă. Nu cunoaştem analogii de formă decît la Suceava, pentru vremea secolelor XIV—XV [7].

b — Deşi fragmentară, piesa păstrează toate elementele necesare reconstituirii sale (fig. 3/7 şi 5/5). Marginea dreaptă, uşor subţiată în profil, prezintă imediat sub ea urmele unui perete vertical rupt din vechime. Pentru apucat, capacul a fost prevăzut cu un buton central [8]. Diametrul său maxim măsoară 12 cm. Pasta din care a fost lucrat este bogată în nisip cu boabe mari. Peretele are o grosime de 0,8 cm. Arderea oxigenată dar slabă, dă piesei o culoare brun-roşcată cu pete cenuşii. A fost lucrat la roată dar ornamentat cu mîna liberă, fapt ce a determinat o vizibilă stîngăcie în realizarea decorului. Toată suprafaţa sa este împodobită cu cercuri concentrice, incizate adînc, peste care s-au trasat radial o serie de linii mai mult sau mai puţin drepte. Piesa, descoperită în umplutura bordeiului din secţiunea III e, este cu totul inedită în repertoriul ceramicii comune.

Printre aceste materiale ceramice au apărut şi unele fragmente aparţinînd unei categorii calitativ mai bune, lucrate la roata rapidă dintr-o pastă de asemenea nisipoasă. Ele au fost bine arse avînd o culoare de suprafaţă roşie gălbuie şi miez cenuşiu. Formele sînt diferite, fragmentele respective aparţinînd unor borcane sau oale cu pereţii decoraţi cu linii lustruite, mai late şi trase la distanţe mai mari decît la ceramica roşie, tîrzie; alteori ele provin de la oale cu buza dreaptă şi pereţii mai subţiri (tipul 1 din volumul II al monografiei *Păcuiul lui Soare*) [9] sau chiar de la urcioare amforoidale. Au mai apărut de asemenea două-trei fragmente mici, smălţuite în culoarea verde-măslinie sau portocalie (grupa 1) [10] datate în secolul al XIII-lea, ca şi unele fragmente sgraffitate purtînd un smalţ auriu, cunoscut în niveluri mai timpurii din alte centre ca Dinogetia şi Chersones [11].

Ca atare ceramica brun roşcată descoperită în aşezarea de la Păcuiul lui Soare poate fi datată atît din punct de vedere stratigrafic, cît şi prin asociaţiile cu alte materiale [12], în secolul al XIII-lea de început. Ea exista

---

[7] Mircea D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, Bucureşti, 1963, p. 53; fig. 14/2; fig. 16, datat în secolele XIV—XV.

[8] Vezi capacele smălţuite cu buton publicate în *Păcuiul lui Soare*, II, p. 102, fig. 85; pl. VIII/2,7.

[9] Silvia Baraschi, *op. cit.*, p. 51 şi pl. III.

[10] *Ibidem*, p. 68—69, fig. 48—49.

[11] *Ibidem*, p. 104, fig. 86, 87.

[12] Din nivelul în care ceramica brun roşcată a apărut în cantitate mai mare provine şi un pinten de fier cu braţele ondulate în plan vertical avînd la încheietura acestora o proeminenţă conică, databil în secolul al XIII-lea de început.

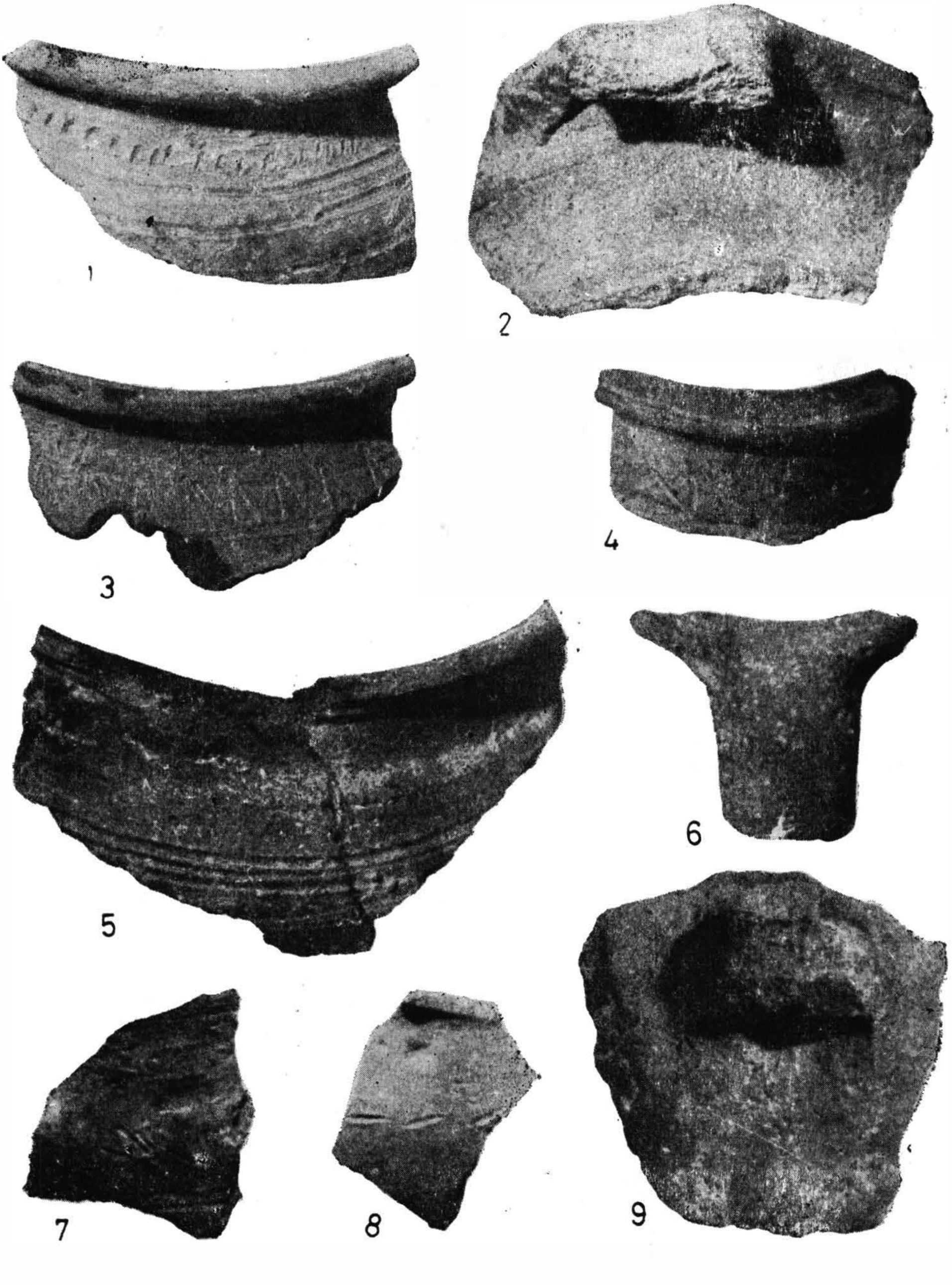

Fig. 4. Păcuiul lui Soare. 1, 3—5, 7—8 fragmente de vase cu decor incizat; 2 fragment de cană; 6 toartă de vas; 9 fragment de capac.

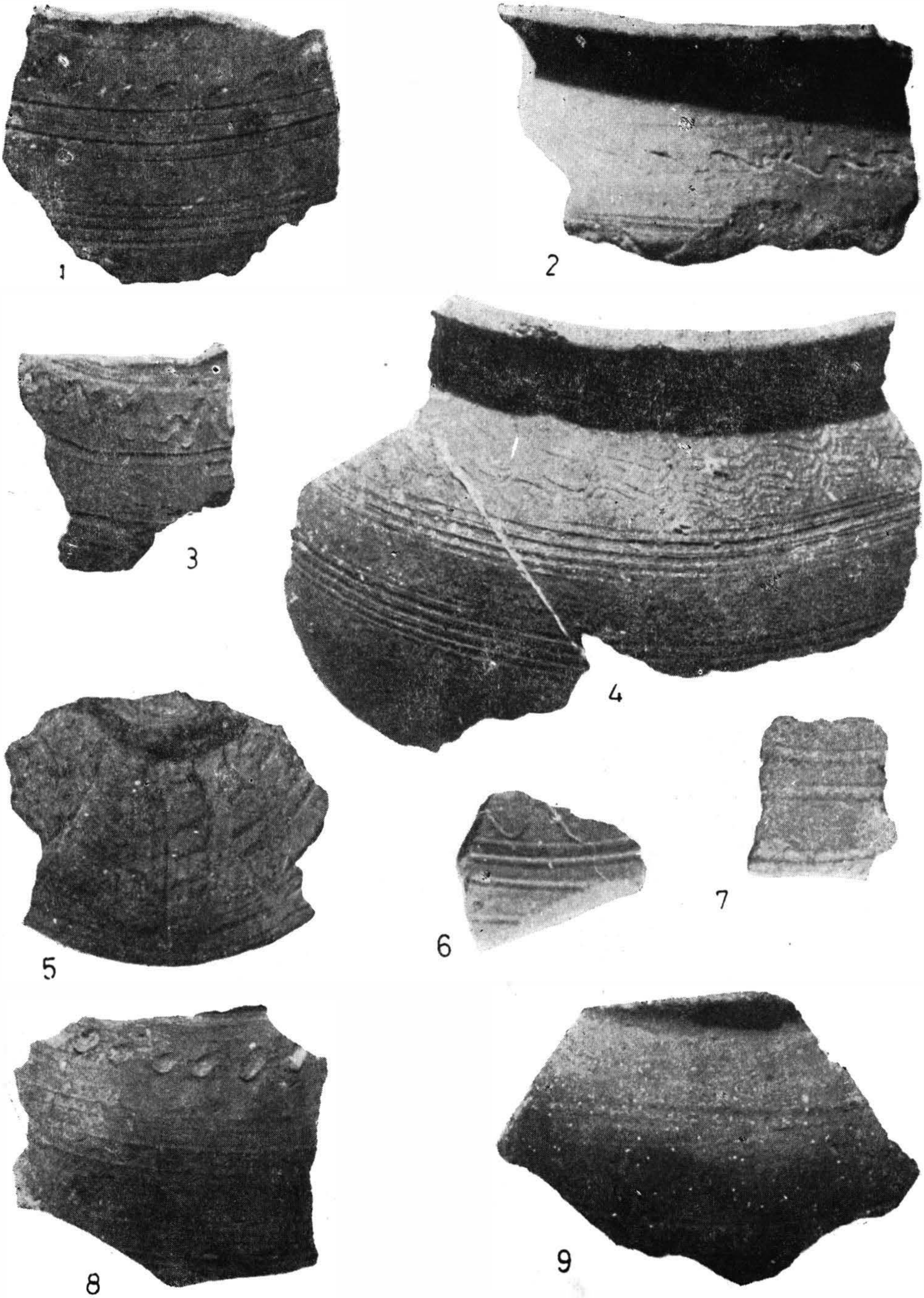

Fig. 5. Păcuiul lui Soare. Fragmente ceramice cu decor incizat.

desigur şi în veacul anterior. Dealtfel unele profile provin, prin intermediul veacului al XII-lea, direct din veacul al XI-lea. Ne referim în mod expres la varianta *a*, şi mai ales la varianta *d* care apare în nivelul din a doua jumătate a secolului al XI-lea, dar de fapt aproape toate profilele se regăsesc în ceramica cetăţii bizantine [13].

Acelaşi lucru se petrece şi cu decorul acestei ceramici, reprezentat, ca şi la olăria timpurie, de *linii* drepte sau ondulate şi *alveole* (fig. 4,5). Diferă însă modul de dispunere pe suprafaţa corpului, maniera de realizare a elementelor decorative (incizia fină, uneori abia sesizabilă, puţin profundă), fapt ce conferă acestei olării un aspect cu totul inedit. Ea se deosebeşte atît de ceramica cetăţii bizantine, cît şi de cea caracteristică veacului al XIV-lea.

Importanţa descoperirii acestui material abia dacă mai trebuie subliniată. El documentează o categorie ceramică foarte puţin cunoscută, din pricina rarelor sale apariţii în timpul investigaţiilor de la Păcuiul lui Soare şi atestă totodată existenţa acelei olării intermediare, veriga de legătură între formele veacului al XI-lea şi cele din veacul al XIV-lea. Aceste materiale susţin deci şi adaugă un plus de elemente în sprijinul filiaţiei directe a ceramicii medievale tîrzii din cea timpurie, de tip Dridu, într-un context plin de influenţe, directe sau nu, de origine bizantină.

LA CÉRAMIQUE D'USAGE COURANT DE PĂCUIUL LUI SOARE AU XIIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'article traite de la poterie livrée par une hutte mise au jour dans le proche voisinage du débarcadère desservant la forteresse de l'îlot Păcuiul lui Soare. La hutte, creusée dans sa majeure partie dans une couche de la seconde moitié du XIe siècle a endommagé en partie une maison de cette dernière période bâtie à la surface du sol.

La poterie en question a été modelée au tour, dans une pâte grumeleuse (comportant une grande quantité de grains calcaire et de sable). Il s'agit de pièces d'usage courant (de cuisine). La cuisson oxydante est inégale, ce qui lui confère tantôt des teintes d'un brun-roussâtre, tantôt une couleur de brique ou marron tirant sur le noir. Ses formes les plus typiques sont : le gros pot et le pot à anses, la cruche (moins fréquente), ainsi que les couvercles.

Les motifs ornementaux des récipients respectifs se composent de traits parallèles et espacés incisés à la hauteur de l'épaule ou bien de bandes réunissant trois ou quatre lignes simples ou encore associées à des lignes ondulées ou à des alvéoles.

---

[13] Radu Harhoiu, în *Păcuiul lui Soare*, I, grupa I/a_1—a_3, a_5, d ; vezi şi profilele unor vase de factură bizantină, fig. 48/3.

Parmi les tessons récupérés il y en a aussi des fragments de pots dont la pâte, toujours sablonneuse, est pourtant d'une meilleure qualité. Ces pièces ont été confectionnées au tour rapide; leur couleur est d'un roux-jaunâtre et elles sont ornées de larges lignes lustrées, très espacées.

La poterie de la hutte dégagée dans la IIIe tranchée est à dater du début du XIIIe siècle et elle offre des traits évidents qui la rattachent au point de vue génétique à la céramique du XIe siècle.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Păcuiul lui Soare. Fragments céramiques à décor incisé.
Fig. 2. Păcuiul lui Soare. Fragments de pots à la décoration incisée.
Fig. 3. Păcuiul lui Soare. 1—5 fragments de pots; 6—7 fragments de couvercles; 8 fragment de cruche.
Fig. 4. Păcuiul lui Soare. 1, 3—5, 7—8 fragments de récipients à décor incisé; 2 fragment de cruche; 6 anse de pot; 9 fragment de couvercle.
Fig. 5. Păcuiul lui Soare. Fragments céramiques à décor incisé; 5 fragment de couvercle.

AMULETA-PANDANTIV DE LA MITOC, JUD. BOTOȘANI

— Notă preliminară —

DE
VASILE CHIRICA

Stațiunea paleolitică de la Mitoc-Malul Galben (jud. Botoșani) se află pe terasa mijlocie a Prutului, pe malul stîng al pîrîului Ghireni, aproape de confluența acestuia cu Prutul.

Prima semnalare a unei stațiuni paleolitice de la Mitoc (și de pe teritoriul României) datează de la 1885 și aparține geologului Gregoriu Ștefănescu [1], fiind reluată la 1902 prin descoperirile efectuate de geologul Ioan Simionescu [2]. În prima jumătate a secolului nostru, arheologul și geologul N. N. Moroșan inițiază cercetări sistematice, care au avut ca rezultat descoperirea unui număr de peste 30 stațiuni paleolitice, situate pe terasele Prutului și ale Nistrului [3]. Precizăm că, în colaborare cu Susanne Leclercq, N. N. Moroșan a efectuat și primele determinări de floră cuaternară [4].

Reluate în 1956, cercetările paleolitice de la Mitoc au continuat fără întrerupere, începînd din anul 1972. În cele două stațiuni principale de aici [5] — Malul Galben și Pîrul lui Istrate — au fost descoperite pînă în prezent materiale arheologice deosebit de bogate: peste 50 de ateliere de cioplire a silexului, numeroase vetre de diferite tipuri, resturi faunistice aparținînd leului, calului, bourului, bizonului, cerbului, renului, rinocerului, precum și un număr de aproape 60 000 piese de silex (marea majoritate reprezentînd produse de debitaj), care ilustrează intensa activitate de cioplire a uneltelor. Aceasta se datorează îndeosebi carierei naturale de silex, aflată în malul drept al Prutului, la nord de Mitoc. Grupele umane găseau în albia minoră a rîului cantități suficient de mari de bolovani de silex, căzuți din depunerile geologice în care s-au format, și care apar și astăzi la zi, pe o grosime de 4—6 m.

Cea mai importantă descoperire, efectuată în 1981, o reprezintă amuleta-pandantiv, aflată în atelierul complexului nr. 27. Situat la adîncimea de 7,10 mm, pe suprafața carourilor B 3—5, acest complex era alcătuit din două vetre și un atelier de cioplire a uneltelor, cu 4 760 piese de silex. Între uneltele finite, descoperite în perimetrul complexului, menționăm: un vîrf tip „La Gravette", lame retușate, un burin plan, folosit și ca racloar dublu, precum și cîteva gratoare, dintre care unul carenat atipic și un gratoar-lamă trunchiată.

Amuleta-pandantiv (fig. 1), care reprezintă totodată și prima piesă de artă paleolitică din România, este prelucrată dintr-o așchie mijlocie de cortex, cu dimensiunile de 3,4 × 3,4 × × 0,8 cm, de formă oarecum ovală, perforată la partea superioară și ușor concavă la bază. Perforația a fost realizată de pe ambele suprafețe spre centru, probabil cu un burin sau cu un străpungător.

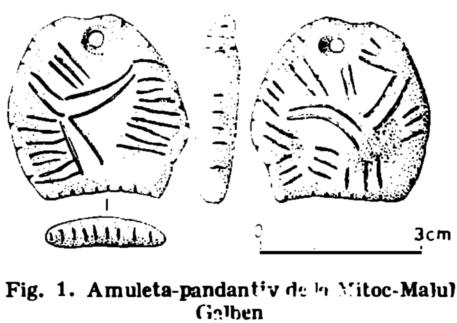

Fig. 1. Amuleta-pandantiv de la Mitoc-Malul Galben

Suprafața superioară a piesei (avers), aflată spre miezul de silex, cu duritate mai mare, este păstrată în condiții foarte bune, în timp ce suprafața inferioară (revers), datorită contactului permanent cu compușii organici din sol, este ușor deteriorată.

Decorul este constituit în întregime din linii incizate. Pe tot conturul, inciziile sînt dispuse în două grupe de cîte 7 (pe ambele laturi ale perforației) și 9 la bază. Pe cele două supra-

---

[1] Gregoriu Ștefănescu, Anuarul Biroului geologic, 3, 1885, 1888, p. 20.

[2] Ioan Simionescu, *Academia Română, Publicațiunile fondului „V. Adamachi"*, II (1901—1906), București, 1906, p. 41.

[3] N. N. Moroșan, AIGR, 19, 1938, p. 8—146.

[4] S. Leclercq, N. N. Moroșan, *Comptes rendus des séances IGR*, 21, 1932—1933, București, 1938, p. 111—116.

[5] Săpături au mai fost executate și în așezările de la Valea Izvorului și Valea lui Stan.

fețe, decorul principal îl constituie un element treflat. Pe avers, acesta este realizat din trei grupe de cîte două linii, care par să se unească, formînd două unghiuri obtuze și unul ascuțit. Spațiul liber este completat cu un grup de trei linii situate deasupra imaginii centrale, al doilea, de 7 linii, în stînga și al treilea, de 9 linii, în dreapta sa. Cu excepția primelor trei linii, care sînt paralele, celelalte sînt realizate destul de neglijent.

Pe revers, două linii, care par să fie continui, au o formă arcuită, iar de la bordura maximă pornesc alte două linii mai puțin arcuite și aproape paralele. Spațiul liber este, de asemenea, acoperit cu grupe de linii incizate, dintre care cea cu trei linii se repetă de cinci sau șase ori, în funcție de interpretarea decorului principal, care, în stadiul actual al cunoștințelor, este deosebit de dificilă, atît datorită lipsei complete a analogiilor, cît și stilizării excesive. Totuși, considerăm că pe avers ar putea să fie reprezentat un cervideu (orientat spre dreapta), iar pe revers, în poziție normală (cu perforația în sus), capul (coarnele) unui bovideu; în poziție inversă, dacă cele două linii arcuite sînt continui, am putea observa o siluetă umană, alergînd. Considerăm hazardat, acum, să căutăm interpretări și în ceea ce privește semnificația grupelor de linii scurte incizate, care pot fi combinate în mai multe sensuri. Precizăm că în scopul depistării mai clare a decorului de pe revers, piesa a fost radiografiată, cu raze Roentgen pe film dentar, dar nu s-au obținut încă detalii suplimentare [6].

Pe criteriul stratigrafic și al componenței utilajului litic din complexul nr. 27, credem că putem încadra această descoperire în gravettianul inferior, iar ca datare absolută, o vatră situată la adîncimea de 7 m ne-a oferit vîrsta de (GX-8503) 20945±850 ani B.P. Menționăm că acest nivel este mai vechi cu aproximativ 1500 ani decît nivelul IV de la Crasnalenca-Staniste.[7]

Pe baza informațiilor de care dispunem pînă în prezent, amintim că pandantivul de la Bourdeilles, pe care este reprezentat un ren, datează din solutreanul recent [8], iar cel de la Isturitz (figurină zoomorfă perforată) aparține magdalenianului mijlociu [9].

A. Leroi-Gourhan constată că primele pandantive sînt cunoscute din châtelperronian (datat la 35 000 — 30 000 ani), avînd conturul decorat cu incizii, dar numai unele prezintă și decor incizat pe una sau ambele suprafețe, realizat doar din linii simple; reprezentări mai explicite, antropomorfe și zoomorfe, apar începînd din magdalenianul recent [10]. Într-adevăr, pandantive, îndeosebi din dinți de animale, au fost descoperite în așezări datînd de la începutul paleoliticului superior, din aproape toată Europa. Amuletele din piatră sînt, însă, mai rare, și nu apar decît din gravettianul mijlociu, iar decorul este aproape inexistent. Dintre acestea le menționăm pe acelea de la Așurkogo, situată la sud-sud-est de Lacul Baikal [11], Pavlov I[12] și Pavlov II [13]. Piesele de la Așurkogo și Pavlov I sînt marcate cu incizii pe contur, iar pe cele două suprafețe plate au un decor constituit din linii simple, incizate. Alte pandantive au fost realizate din oase de mamut (Dolní Věstonice) [14] sau din corn de ren (Valea Ervei), acestea din urmă datînd din magdalenian și avînd la bază un grup de striuri subparalele [15]. În Belgia au fost descoperite alte pandantive, atît din dinți de animale, cît și din ivoriu, acelea de la Grotte de la Betche-Aux-Rotches à Spy, Grotte du Prince à Marche-les-Dames și Grottes de Goyet fiind decorate cu incizii neregulate pe contur sau pe una din suprafețe [16].

Pe baza datelor de care dispunem, credem că putem aprecia piesa de artă de la Mitoc-Malul Galben ca fiind fără analogii în ceea ce privește materia primă. Singurele indicii de realizare a unor simple elemente artistice pe cortex sînt lamele sau așchiile de decorticare de la Riparo Tagliente (Verona)[17], Hotulevo (pe Desna)[18] și Solvieux (Périgord) [19] cu linii orizontale sau oblice incizate pe crusta naturală a silexului.

---

[6] Mulțumim și pe această cale dr. Pamfil Aurel pentru solicitudinea arătată.

[7] M. Brudiu, Hierasus, 1, 1979, p. 79.

[8] A. Leroi-Gourhan, *Préhistoire de l'art occidental*, Paris-Mazenod, 1965, p. 57 și fig. 235.

[9] *Ibidem*, p. 416 și fig. 226.

[10] *Ibidem*, p. 57.

[11] Z. A. Abramova, *Arheologia SSSR, sood Arheologiceskih istocinikov*, A_{4-3}, Moscova—Leningrad, 1962, p. 53 și pl. LIX/9, LVI/12.

[12] B. Klima, *Přehled Výzkum*, Brno, 1971, p. 9—11.

[13] Idem, *Die paläolithische Station Pavlov II*, Praga, 1976, p. 366, fig. 168/151—152.

[14] B. Klima, PamArch, 72, 1981, 1, fig. 41/4—7.

[15] M. Allard, BSPF, 73, 1976, 7, p. 208—211.

[16] M. Otte, *Paleolithique supérieur ancien en Belgique*, Bruxelles, 1979, p. 297—416.

[17] P. Leonardi, Rivista di Scienze Preistoriche, 27, 1972, 2, p. 225—254, fig. 10.

[18] F. M. Zaverniaev, SA, 4, 1981, p. 141—158 și fig. 6—7.

[19] Jean Gaussen, *Le Paléolithique supérieur de plein air en Périgord*, Paris, 1980, p. 98., fig. 40/3.

În ceea ce privește semnificația realizării amuletelor-pandantive, considerăm ca insuficient fondată ipoteza potrivit căreia toate piesele de formă ovală, cu incizii pe contur, constitue reprezantări sexuale feminine [20]. Dacă interpretarea celor două motive decorative centrale de pe amuleta de la Mitoc este exactă , ea nu putea aparține decît unui vînător al grupului uman ce locuia pe terasa Prutului de la Malul Galben. Redînd, chiar stilizat capul (principala sursă a vieții) [21] unor animale, amuleta trebuia să-i asigure succesul scontat în capturarea vînatului. În acest caz, aspectul artistic este dublat de rolul magico-religios al acestei importante descoperiri.

Luînd în considerație și alte materiale: un fragment de grafit cu linii orizontale incizate (Dorohoi-Stracova)[22], sau incisivii și caninii de vulpe sau lup cu început de perforare (Stînca-Ripiceni)[23] ori perforați în întregime (Gura Cheii-Rîșnov) [24], constatăm că amuleta-pandantiv de la Mitoc completează pe un plan superior realizările artistice în domeniul obiectelor de suspendat ale grupelor umane paleolitice de pe teritoriul României și chiar al Europei, din perioada respectivă. Ne referim la faptul că autorul acestei piese a căutat să reprezinte stadiul cunoștințelor tehnice și artistice la care ajunsese comunitatea umană din care făcea parte. În acest sens, trecerea de la redarea unor simple linii incizate sau a unor reprezentări naturaliste la acelea stilizate constituie o realizare cu totul excepțională, un simț artistic deosebit, care marchează tocmai acel stadiu avansat al grupului uman din zona Prutului Mijlociu.

L'AMULETTE — PENDENTIF DE MITOC, DÉP. DE BOTOȘANI

— Note préliminaire —

RÉSUMÉ

De la zone du Prut Moyen provient la première pièce d'art paléolithique de la Roumanie, l'amulette-pendentif en cortex de Mitoc-Malul Galben. Elle a été découverte en 1981 dans le complexe 27 situé au niveau de —7,10 m et contenant deux foyers et un atelier de taille avec plus de 4700 pièces en silex. L'outillage contient un grand nombre d'éclats et de lames non retouchées, des nucléi, dont quelques-uns en voie de décortication, et comme pièces finies, des grattoirs parfois carénés, mais aussi une lame à retouches abruptes de technique gravettienne. L'amulette est travaillée en cortex. Elle a une forme ovale irrégulière, à base légèrement concave et perforée à la partie supérieure pour être suspendue. Le décor est exécuté en entier par l'incision. Le contour contient 9 lignes sur la base et 14 lignes sur le pourtour, groupées par 7 de chaque côté. Sur les deux faces, le décor est composé d'un élément principal tréflé, entouré par des groupes de lignes. Sur la face supérieure l'image centrale semble représenter la silhouette stylisée d'un cervidé. Sur la face inférieure se distingue au centre la même image tréflée, peut-être un bovidé (en position normale); en position renversée, avec la perforation en bas, l'image tréflée pourrait représenter une silhouette humaine fuyante. On constate la prédilection pour les groupes de lignes en nombre impair.

La stylisation accentuée des images ne nous permet pas à présent des interprétations qui soient justes et définitives.

En ce qui concerne sa datation chrono-culturelle, nous considérons qu'elle pourrait appartenir par sa position stratigraphique et typoloqique au Gravettien inférieur, daté sur la base de C_{14} à 20 945 ± 850 B.P.

EXPLICATIONS DE LA FIGURE

Fig. 1. L'amulette-pendentif de Mitoc-Malul Galben.

---

[20] A. Leroi-Gourhan, *op. cit.*, p. 56—57.
[21] A. Lommel, Boletino del Centro Camuno di Studi Preistorichi, 4, 1969, p. 49—62.
[22] Al. Păunescu, SCIV, 19, 1968, 1, p. 35, fig. 3/11.
[23] N. N. Moroșan, *op. cit.*, p. 25.
[24] C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, I. Pop, Materiale, 8, 1962, p. 113—116.

ALTE SECVENȚE DENDROCRONOLOGICE DIN AȘEZAREA NEOLITICĂ DE LA RADOVANU

DE

EUGEN COMȘA

Activitatea desfășurată în acest an pe șantierul arheologic de la Radovanu, jud. Călărași, a dus printre altele, la descoperirea în cuprinsul stratului de pămînt corespunzător nivelului 4, (de la baza depunerilor arheologice), de pe „acropolă", a mai multor bucățele de cărbune de lemn, dintre care cîteva sînt puțin mai mari și provin din trunchiuri de stejar *(Quercus sp.)*. Cercetarea lor atentă a permis să alegem dintre ele trei bucățele de cărbune, probe pentru măsurarea inelelor de creștere anuală a acelor copaci din vechime, în vederea realizării diagramelor corespunzătoare unor secvențe dendrocronologice.

Ca și în cazul celor patru probe publicate [1] pînă acum, provenite din nivelul 3 al așezării studiate, în primul rînd s-a stabilit ordinea firească a succesiunii inelelor de creștere, pentru a se ști care sînt cele mai vechi, în funcție de arcuirea sectoarelor de cerc păstrate.

Rezultatele măsurătorilor făcute asupra celor trei probe de cărbune sînt următoarele:

Proba 1: cuprinde 13 inele de creștere anuală, cu grosimile de: 1,3; 3,4; 2,8; 2,2; 2,0; 2,0; 2,2; 1,6; 0,8; 0,7; 0,9; 1,3; 1,4 milimetri. Datele sînt transpuse în diagrama nr. 1.

Proba 2: cuprinde 14 inele de creștere anuală, cu grosimile de: 2; 1,4; 1,0; 0,8; 1,1; 1,4; 1,5; 1,3; 0,9; 1,2; 1,1; 1,2; 1,3; 1,5 milimetri. Datele sînt transpuse în diagrama nr. 2.

Proba 3: cuprinde 11 inele de creștere anuală , cu grosimile de: 1,4; 1,5; 1,3; 1,7; 1,5; 1,6; 1,2; 1,4; 1,0; 0,9; 0,8 milimetri. Datele sînt transpuse în diagrama nr. 3.

Pentru a scoate în evidență, cît mai clar, deosebirile și asemănările, în ceea ce privește grosimea inelelor de creștere anuală, din cele trei probe, fiecare milimetru l-am redat pe diagramele realizate prin cîte 10 cm măsurați pe axa coordonatelor, iar pe axa absciselor s-au indicat, la intervale de cîte 1 cm, anii corespunzători probei.

Pe temeiul calculelor făcute și în urma comparării diagramelor rezultate, ne socotim îndreptățiți să facem cîteva observații de ordin istoric:

La cele patru probe de cărbuni analizate și măsurate pînă acum și publicate, provenite din nivelul 3 al așezării neolitice din punctul „La Muscalu" de la Radovanu, sîntem în măsură să adăugăm încă trei probe, scoase la iveală de la baza depunerilor arheologice (din cuprinsul nivelului 4) al aceleiași stațiuni, ceea ce înseamnă că în prezent dispunem de două grupuri de secvențe dendrocronologice, sigur succesive în timp. Primul grup (cel publicat) este mai nou, iar cel de al doilea (analizat aici) este mai vechi. Diferența în timp dintre ele nu poate fi prea mare. Faptul se cuvine subliniat și reținut, căci este vorba de două grupuri care provenind din același obiectiv arheologic, constituie — deși sînt încă puține, cu inele de creștere nu prea multe — un „fragment" mic din cronologia absolută a neoliticului și din condițiile de climă specifice perioadei și zonei avute în vedere.

Cele trei probe au: 13, 14 și respectiv 11 inele de creștere. Ordinea lor cronologică nu o cunoaștem cu precizie, dar, dacă avem în vedere că au fost găsite la un loc, este posibil ca ele să provină din același trunchi de stejar, ceea ce înseamnă că fragmentele analizate și măsurate pot fi porțiuni de trunchi contemporane sau succesive, oricum apropiate în timp.

Dacă procedăm la compararea grosimii inelelor de creștere (ale bucăților de cărbuni din probele nr. 1 și nr. 2), în succesiunea lor normală și transpunerea lor pe diagramele corespunzătoare, vom constata că primele șapte inele de creștere, deci jumătate din numărul celor cuprinse în proba nr. 2, au o grosime și o succesiune foarte apropiată cu aceea a ultimelor șapte inele de creștere din proba nr. 1, ceea ce înseamnă, după părerea noastră, că ne aflăm în fața a două bucăți de cărbune ce au făcut parte din același trunchi de stejar și că sfîrșitul probei nr. 1 corespunde în timp cu începutul probei nr. 2 și prin urmare, dacă alăturăm cele două diagrame, în porțiunea similară, și prelungim prima diagramă cu partea a doua

[1] Eugen Comșa, SCIVA, 32, 1981, 1, p. 145—149.

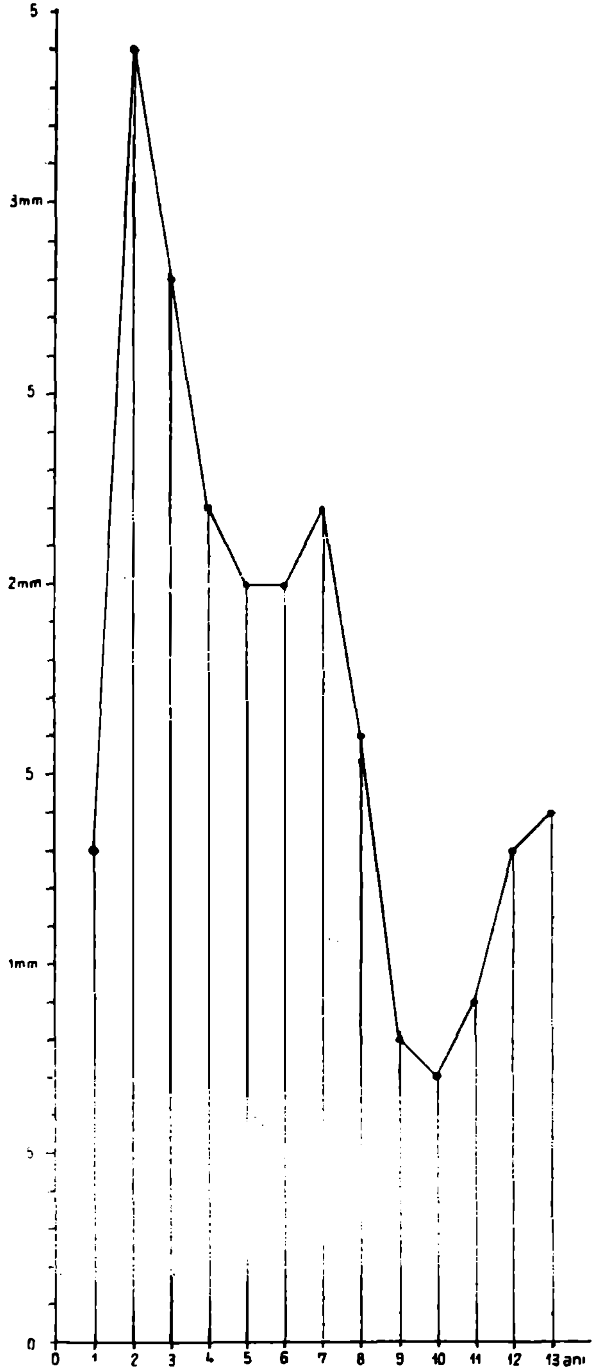

Fig. 1. Diagrama 1.

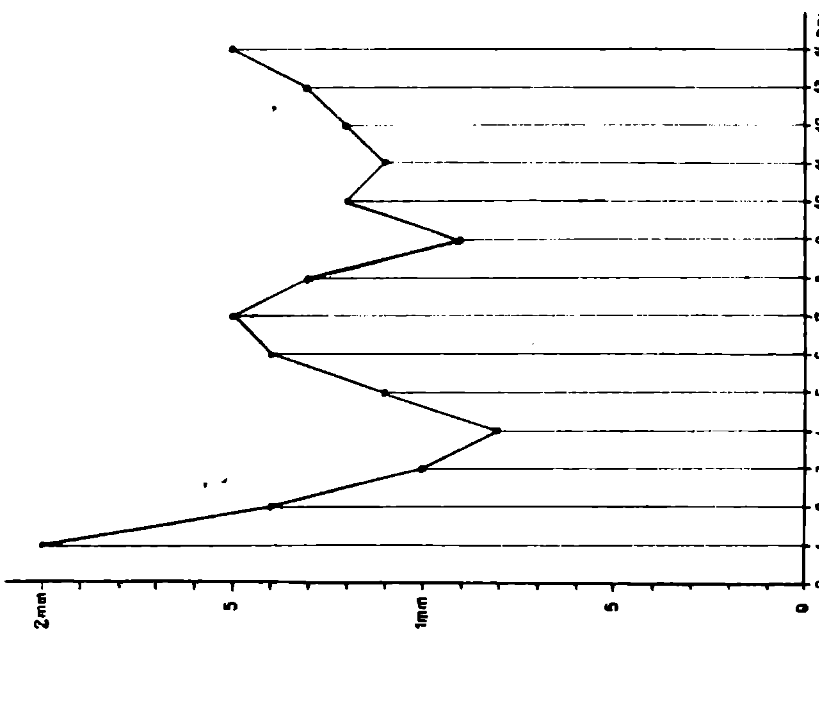

Fig. 2. Diagrama 2.

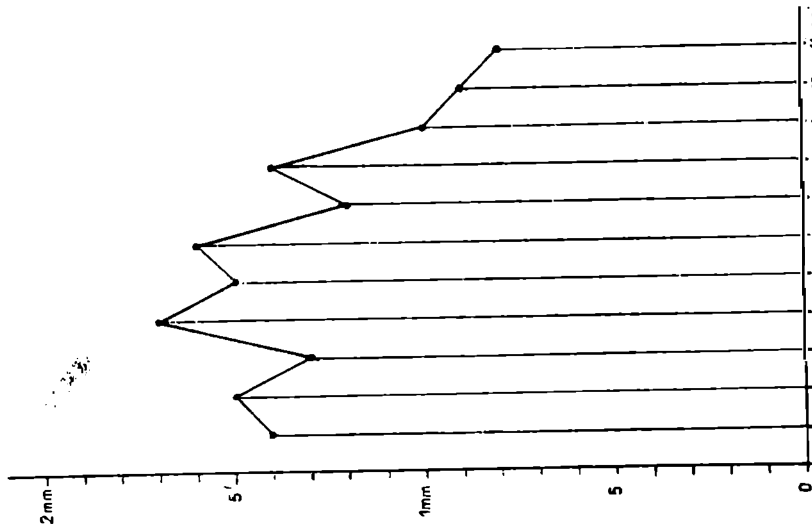

Fig. 3. Diagrama 3.

a probei nr. 2, obţinem o succesiune de inele de creştere însumînd 20 de ani, care datează din etapa de început a fazei de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa, ce se plasează cu aproximaţie la începutul mileniului al IV-lea î.e.n., dacă avem în vedere datarea prin metoda C 14 a unor probe.

Atrage atenţia faptul că pe probele noastre se observă numai o singură „culme" a ciclului obişnuit (= cu 11,4 ani)[2] de activitate solară intensă. De asemenea, se cuvine remarcată diferenţa mare între „culme" şi partea cea mai joasă a diagramei nr. 1, intervalul dintre ele însumînd opt ani.

Constatarea că linia descendentă şi cea ascendentă de la sfîrşitul diagramei nr. 1 (analizată aici) şi cele corespunzătoare diagramei nr. 2 sînt foarte asemănătoare, inclusiv în privinţa numărului de inele de creştere (= ani), ne face să considerăm că măsurătorile făcute de noi, fără aparatură specială, necesară, pot fi continuate şi utilizate la realizarea unor noi diagrame, chiar dacă ele prezintă unele diferenţe mici, de la probă la probă. Oricum ele contribuie, pe măsura creşterii numărului de probe culese şi măsurate, la completarea scării (pe temeiul datărilor dendrocronologice) cronologiei absolute a arheologiei noastre.

AUTRES SÉQUENCES DENDROCHRONOLOGIQUES PROVENNANT DE L'AGGLOMÉRATION DE L'ÉPOQUE NÉOLITHIQUE DE RADOVANU

RÉSUMÉ

On a trois échantillons de la 4e couche de Radovanu avec 13, 14 et 11 anneaux de croissance. On remarque que 7 anneaux de l'échantillon n° 2 sont pareils aux anneaux finals de l'échantillon n° 1, ce qui confirme une superposition partielle des deux preuves et une succession de quelques anneaux de l'échantillon n° 2.

[2] V. E. Vihrov, B. A. Kolcin, SA, 1962, 1, p. 102.

DESPRE SIGILIILE ÎN ALB DIN CETATEA BIZANTINĂ PĂCUIUL LUI SOARE (JUD. CONSTANȚA)

DE

TUDOR PAPASIMA

Cercetările efectuate an de an în perimetrul cetății bizantine Păcuiul lui Soare au scos la iveală, alături de multe interesante materiale, și material sfragistic. Imprimat sau nu, acesta a constituit deja obiectul unor însemnări în publicații de specialitate [1]. De la data apariției ultimului studiu (anul 1968) și pînă în prezent s-au mai descoperit cîteva sigilii. Dintre ele — lăsînd la o parte pe cele imprimate [2] — ne propunem în ceea ce urmează să prezentăm sigiliile în alb [3].

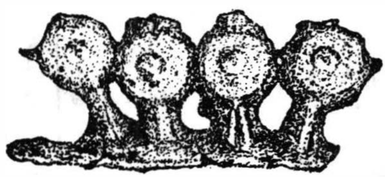
1. Cu cîțiva ani în urmă, pe „plaja" din incinta cetății, a fost găsit un sigiliu în alb care a ajuns în patrimoniul Muzeului județean Călărași (nr. inv. 14 814) (fig. I, 1). Are un diametru de 21,80—23,70 mm, o grosime de circa 3,50 mm și o greutate de 5,67 g. Stare bună de conservare. Discoidal, cu margini ușor înălțate, sigiliul este străbătut pe toată lungimea diametrului său de un canal cilindric, prin care era petrecut șnurul [4].

Faptul că piesa nu a fost descoperită în context arheologic, face imposibilă datarea sa, mai ales că și criteriul tipologic este — credem — nefuncțional în cazul de față.

2. În vara anului 1979, au continuat săpăturile în zona porții de nord, în mai multe sectoare. Într-unul din ele, denumit convențional S I O, în caroul 4, la o adîncime de 0,90—0,95 m, a fost găsit un „șir" de patru sigilii în alb, care, de asemenea, au ajuns în colecția muzeului sus-amintit (nr. inv. 17 275) (fig. 1, 2). Cele patru sigilii au diametrul cuprins între cca 14,60 și 16,30 mm, iar grosimea lor se înscrie în intervalul 5,70—7,15 mm. Întreaga piesă are greutatea de 70 g și o stare de conservare satisfăcătoare. Legate laolaltă prin cîte un peduncul, sigiliile au o formă discoidală, două canale interioare care se încrucișează și proeminențe în zonele centrale. Care era rolul acestora din urmă? Surplusul de material de aici, la ștanțare, exercita o apăsare mai accentuată la mijloc, loc de întretăiere al canalelor interioare prin care se petrecea șnurul.

1

2

Fig. 1. Sigiliu în alb cu canal cilindric diametral; 2 „Șir" de sigilii în alb cu proeminențe în zonele centrale și canale în cruce (desen prof. Bogdan Panțu).

---

[1] I. Barnea, SCN, 3, 1960, p. 327—329; Petre Diaconu, SCN, 4, 1968, p. 249—253 (reluat de I. Barnea, Byzantina, 3, 1971, p. 170—171 și de Petre Diaconu în *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe— et XIIe— siècles*, București, 1978, p. 53—55).

[2] Materialul sfragistic imprimat este în atenția viitoarelor noastre preocupări.

[3] Acest termen este folosit de G. Zacos și A. Veglery în *Byzantine lead seals*, I, 1, Basel, 1972, p. XI—XII.

[4] Două piese de același tip descoperite tot la Păcuiul lui Soare au fost comunicate deja de I. Barnea, *loc. cit.*, p. 329, fig. 6—7.

Asocierea acestei piese cu materiale de secol XIII—XIV ne determină să propunem datarea ei în această perioadă, fără a exclude însă şi posibilitatea provenienţei sale din straturi mai vechi.

◆

Cele de mai sus permit deosebirea a două tipuri de sigilii în alb la Păcuiul lui Soare:

1) Cu canal cilindric diametral;

2) Cu proeminenţe în zonele centrale şi canale în cruce.

Existenţa lor aici ne îndeamnă să le punem în legătură cu prezenţa unor funcţionari bizantini, posesori de matriţe personale *(bulloteria)*, destinate imprimării plumburilor sigilare [5]. Mai mult chiar, aspectul semibrut al piesei nr. 2 ne îndreptăţeşte să presupunem provenienţa sa locală [6], mai ales că procedeul de confecţionare era foarte simplu [7]. Dealtfel, la Păcuiul lui Soare au fost descoperite şi alte materiale care atestă prelucrarea locală a plumbului [8].

Pe teritoriul ţării noastre, asemenea descoperiri sînt extrem de rare, pînă în prezent fiindu-ne cunoscut doar plumbul sigilar de tip 1 din aşezarea feudală timpurie de la Băneasa-sat [9].

În sudul Dunării situaţia pare a fi asemănătoare, fiind în măsură a semnala numai la Preslav un sigiliu în alb cu canal cilindric diametral [10].

ÜBER UNGEPRÄGTE SIEGEL AUS DER BYZANTINISCHEN BURG PĂCUIUL LUI SOARE (KR. CONSTANŢA)

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser beschreibt ungeprägte Siegel, die in Păcuiul lui Soare gefunden wurden, und unterscheidet zwei Typen:

1) Mit zylindrischem Kanal durch die Mitte;

2) Mit Erhebungen im Mittelbereich und kreuzförmigen. Kanälen.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNG

Abb. 1 Ungeprägtes Siegel mit zylindrischem Kanal durch die Mitte; 2 „Reihe" von ungeprägten Siegeln mit Erhebungen im Mittelbereich und kreuzförmigen Kanälen (Zeichnung prof. Bogdan Panţu).

---

[5] *Ibidem.*

[6] Binetnţeles a piesei, nu a tipului.

[7] Se foloseau tipare bivalve. (Tipare în care au fost turnate sigilii în alb asemănătoare cu cele de la Păcuiul lui Soare au fost descoperite în săpăturile de la Corint — v. G. Zacos şi A. Veglery, *op. cit.*, I. Plates, pl. 7.) Într-una din valve, meşterul aranja bucăţi de sîrmă care serveau drept miez în formarea canalelor interioare. Era adăugată şi cea de-a doua valvă şi tiparul se asambla. Urma turnarea plumbului topit. După răcirea metalului, tiparul era desfăcut. Se scoteau sîrmele, sigiliile în alb fiind acum gata de folosire. (Acest procedeu tehnologic apare la G. Zacos şi A. Veglery, *op. cit.*, I, 1, p. XII.)

[8] Petre Diaconu, Dumitru Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, Bucureşti, 1972, p. 144—146.

[9] Margareta Constantiniu şi Panait I. Panait, CAB, 2, 1965, p. 129—130, fig. 47.

[10] Totiu Totev, Izvestija-Varna, 8(23), 1972, p. 291, fig. 4.

DATE NOI CU PRIVIRE LA ÎNCETAREA LOCUIRII ÎN AŞEZAREA DE LA PĂCUIUL LUI SOARE

DE

GABRIEL CUSTUREA

Descoperirile monetare de la şantierul arheologic Păcuiul lui Soare, datate în epoca medievală, au fost sintetizate în volumul al doilea al monografiei aşezării [1] şi în alte cîteva lucrări publicate de-a lungul anilor [2].

Pînă nu demult s-a crezut, pe baza materialului existent, că locuirea în aşezarea de la Păcuiul lui Soare a încetat la sfîrşitul secolului al XIV-lea [3] şi a fost reluată, pentru scurt timp la începutul secolului al XV-lea [4]. Descoperirea unei monede tătăreşti, din bronz, emisă de unul dintre hanii Gheraizi ai Crimeii „pe la mijlocul secolului al XV-lea" [5], fiind singulară pînă în acel moment, nu a fost subliniată îndeajuns.

Astăzi, prin noile monede descoperite, putem aduce unele completări la această problemă. În anul 1979 a fost găsită întîmplător o monedă emisă de sultanul Murad al II-lea la Adrianopol, datată 834 H (1431 e.n.) [6]. La aceasta se adaugă alte două piese, una din bronz, descoperită în anul 1977 în secţiunea S I O la o adîncime de 0,30 m, cealaltă, din argint, descoperită întîmplător în anul 1980. Dăm mai jos identificarea pieselor:

1 AE. Mangîr, 1,71 g, 12 mm, Nuri Pere tip 73, Edirne, 834 H, (fig. 1/1 scara 2 : 1).
2 AR. Akçe, 0,99 g, 9 mm, Nuri Pere nr. 63, Serez, 848 H, (fig. 1/2 scara 2 : 1).

În sinteza descoperirilor medievale se presupunea, în lumina materialului recoltat, că în urma luptelor dintre Dan al II-lea şi otomani, aşezarea de la Păcuiul lui Soare îşi încetează activitatea [7].

Pe baza realităţilor numismatice se poate avansa următoarea schemă:

— în jurul anului 1394 viaţa de tip urban [8] încetează pe insulă;

Fig. 1. Păcuiul lui Soare. Monede găsite în 1977 şi 1980.

---

[1] O. Iliescu, în P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, II, *Aşezarea medievală*, Bucureşti, 1977, p. 148—163.

[2] Elena Isăcescu, SCN, 5, 1971, p. 345—353; idem, SCN, 6, 1975, p. 253—257; N. Conovici, RESEE, 13, 1975, 4, p. 599—605; P. Diaconu, V. Culică, Izvestija Sofia, 26, 1963, p. 249—256; P. Diaconu, SCIV, 15, 1964, 1, p. 143—147; idem, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 185—201; idem, Cercetări numismatice, 3, 1980, p. 73—76; G. Custurea, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 641—642.

[3] P. Diaconu, S. Baraschi, *op. cit.*, p. 10.

[4] *Ibidem*.

[5] O. Iliescu, *op. cit.*, p. 149.

[6] A. Vartan, G. Custurea, Pontica, 13, 1980.

[7] O. Iliescu, *op. cit.*, p. 148.

[8] Asupra caracterului aşezării medievale de la Păcuiul lui Soare vezi R. Popa, Studii. Revistă de istorie, 17, 1964, p. 107—115.

— între 1394—1418 nu există din punct de vedere numismatic nici un argument care să probeze viețuirea pe ostrov;
— după 1418 se constată urme de viață de o amploare care va trebui lămurită prin compararea cu materiale similare din Țara Românească și Dobrogea din această perioadă;
— viețuirea continuă în limitele deja semnalate pînă spre mijlocul secolului al XV-lea încetînd probabil cu ocazia evenimentelor din anii 1444—1445 [9].

NEW DATA CONCERNING THE END OF THE HABITATION IN THE PĂCUIUL LUI SOARE SETTLEMENT

ABSTRACT

The author presents two coins issued by Sultan Murad II in 1431 and 1444.

These coins add to another one found in 1979 and dated to 1431, and to a Tatar coin dated to the middle of the 15 th cent. and published in the second volume of the monograph of the settlement. According to these finds and to some archaeological materials also dated to the 15 th cent., author assumes habitation to have ended at the beginning of the 15 th cent.

FIGURES CAPTION

Fig. 1. Păcuiul lui Soare. Coins found in 1977 and 1980.

[9] Istoria României, II, București, 1964 p. 440; asupra campaniei antiotomane din anul 1445, vezi cronica lui Walerand de Wawrin în *Călători străini despre țările române*, I, București, 1968, p. 88—89.

PRIMUL REGULAMENT AL MUZEULUI NAȚIONAL DE ANTICHITĂȚI

DE

D. M. PIPPIDI

Pentru cititorii revistei noastre și ai altor publicații de specialitate, deprinși să străbată cu mintea mileniile fără număr depănate de la începuturile istoriei, un veac e ca o clipă, un interval abia vrednic de atenția cercetătorului. Și totuși, în perioada contemporană și mai ales în epoca noastră frămîntată de transformări radicale — economice, sociale și politice —, la rîndu-le făcute să determine în dezvoltarea științelor naturii și ale societății schimbări abia previzibile și încă departe de a-și fi epuizat valențele, un veac poate să însemne atît de mult încît e nevoie de un efort susținut pentru a-i asimila conținutul.

E cazul ultimei sute de ani din istoria lumii și a țării noastre (aproximativ 1848—1948), care a văzut realizîndu-se în toate domeniile atîtea prefaceri și atît de însemnate, încît nu numai evenimentele mai depărtate, dar și cele petrecute sub ochii noștri tind să-și piardă contururile limpezi, dacă nu ne ostenim să le fixăm cu grijă, recurgînd la documente sau consemnînd cu acribie mărturiile demne de crezare.

Din acest punct de vedere, se învrednicesc de o luare aminte specială informațiile despre trecutul instituțiilor științifice românești, care astăzi ni se înfățișează în plină înflorire dar ale căror modeste începuturi abia mai izbutim să le întrezărim. Istoriografia și arheologia nu fac nici ele excepție de la această vertiginoasă prefacere, și e motivul pentru care — de cîte ori mi s-a oferit prilejul — m-am simțit dator să atrag atenția asupra unor momente puțin cunoscute din trecutul disciplinelor cărora le-am închinat cei mai frumoși ani ai vieții. Am publicat astfel, nu de mult, memoriul înmînat de Ion Andrieșescu lui Nicolae Iorga pentru a-l convinge să sprijine întemeierea la Universitatea din București a unei catedre de antichități naționale [1]. Am redat și comentat, în alt loc, dezbaterea din ședința Camerei deputaților în care s-a votat înființarea primelor catedre de arheologie și filologie comparată, destinate lui Alexandru Odobescu și Bogdan Petriceicu Hasdeu [2], iar mai de curînd o hotărîre a Academiei Române cu privire la publicarea în țara noastră a primei culegeri naționale de inscripții grecești și latine [3]. Alte documente sugestive din același domeniu își vor găsi poate loc în fasciculele viitoare ale SCIVA. Pînă atunci, nu mi se pare lipsit de interes să reeditez astăzi broșura din 1864 cuprinzînd, pe lîngă primul regulament de funcționare

[1] SCIVA, 29, 1978, 3, p. 449—450.

[2] StCl, 17, 1978, p. 247—249.

[3] StCl, 19, 1980, p. 101—104.

a Muzeului naţional de antichităţi, întemeiat în acelaşi an, raportul ministrului de resort, Nicolae Creţulescu, solicitînd aprobarea proiectului, şi decretul din 25 noiembrie 1864 al domnitorului Alexandru Ioan Cuza, sancţionînd deschiderea neîntîrziată a noului aşezămînt.

Cu privire la conţinutul textului pe care-l reproduc, orice comentariu ar fi de prisos : comparaţia cu stările de lucruri pe care le cunoaştem e singură grăitoare. Dar poate că nu era de prisos să ne întoarcem cu mintea la modestia începuturilor şi să închinăm un gînd recunoscător înaintaşilor ce-au înţeles chemarea vremii lor şi s-au ostenit s-o înfăptuiască.

MINISTERULŬ JUSTIŢIEĬ CULTELORŬ ŞI INSTRUCŢIUNEI PUBLICE REGULAMENTULŬ PENTRU MUSEUL DE ANTICHITĂŢI BUCURESCĬ. IMPRIMERIA STATULUI. 1864.

Raportul Domnuluĭ Ministru Secretarŭ de Statŭ la Departamentul Justiţieĭ, Cultelor şi Instrucţiuneĭ Publicc.

„Înaltă resoluţie" :

„Se aprobă.

„ALECSANDRU IOAN".

Prea Înălţate Dómne,

În Ianuariŭ 1862, D. General Mavros, prin comunicaţia ce a făcut Adunăreĭ Elective, a oferit ţĕreĭ colecţiunea sa de anticităţĭ, compusă :

A) De o colecţiune de medaliĭ ale diferitelor naţiunĭ şi a maĭ multor suveranĭ aĭ anticităţeĭ în metalurĭ preţióse şi brondiurĭ, în numĕr de ceva maĭ mult de patru miĭ medaliĭ şi medalionurĭ, unele găsite în ţéră.

B) De un micŭ numĕrŭ de medalióne istorice ale secoluluĭ XV şi celor următorĭ.

C) De o colecţiune de statue, busturĭ şi reliefurĭ, fragmente preciόse, şi de diferite alte obiecte alc vieţeĭ civile şi militare a popóarelor anticităţeĭ, în marmură şi în brondŭ.

D) De o colecţiune de vasurĭ zugrăvite, cunoscute, sub numele de vasurĭ etrusce, iar în adevĕr, producţiune a Ceramiceĭ Elene.

E) De alte obiecte de ceramica vechiă, maĭ puţinŭ perfecţionate dar preţióse, fiind găsite în ţéră.

F) De o mică colecţiune de anticităţĭ Egiptene.

G) De pedestale, obelisce, petre de hotar cu inccripţiunĭ Elene saŭ Latine, din care unele suntŭ cu atât maĭ preţióse cu cât se raportésă la istoriă.

Cu acéstă ocasiune, D. General Mavros esprimă şi dorinţele sale asupra regulateĭ conservărĭ a acestor objectc, precum şi a altor aflate în fiinţă la Museul Naţional, saŭ care se vor aduna în timpŭ.

Aceste dorinţe suntŭ : ficsarea unuĭ local pentru aşedarea Museuluĭ spre a nu fi supusŭ la nicĭ o nenorocire.

Luarea mĕsurilor ce se vor găsi de cuviinţă pentru neclintita şi regulata conservare a acestor diferite obiecte, carę, în ceea ce tratésă omagiul sĕŭ, afară de preţul şi raritatea lor, sunt resultatul strădanieĭ uneĭ vieţe întregĭ, şi

În fine, fiind că clasificaţiunea notatelor obiecte s'a pusŭ în desordine în urma diferitelor împrejurărĭ, cere rînduirea unuĭ colaborator carele, împreună cu Domnia sa, să contribuiască la clasificaţiunea metodică a acelor obiecte precum şi la transportul câtorva marmore ce se află în apropiere de capitală.

În urma celor maĭ de sus, şi a dorinţeĭ esprimată de fosta Adunare, de a se numi o comisiune de ómenĭ specialĭ, care să regulese cele de cuviinţă pentru conservarea şi sporirea Museuluĭ Naţional, Ministerul cu raportul No. 1 460 din 5 Februariŭ, a cerut şi căpĕtat Înalta Măriei Vóstre aprobare.

I. Ca colecţiunea să se pună în Museul Naţional, într'o despărţire, purtând numele donatoruluĭ.

II. Să se numéscă o comisiune compusă din ómenĭ specialĭ cariĭ să regulese cele de cuviinţă pentru conservarea şi sporirea Museului Naţional.

Ca resultat al lucrărilor sale, comisiunea numită inaintésă Ministerulul unŭ proiectŭ de lege pentru instituirea a douĕ Muse naţionale, unul de *archeologică* şi *belle arte* şi altul de *sciinţe naturale* şi *fisice*.

Considerând însă că în urma acestora nu se mai vede înaintată nici o lucrare;

Considerând ca colecţiunile de anticităţĭ se menţinŭ încă tot împrăştiate şi în starea de maĭ nainte;

Considerând că nici pînă astădĭ nu s'a regulat primirea colecţiuneĭ atât de importantă donată de D. General Mavros.

Considerând că proiectul de lege, presentat de către comisiunea ad-hoc numită, a remasŭ în nelucrarea pînă astădĭ.

Considerând că acestŭ proiectŭ de lege, după desvoltarea şi organisarea dată Museulul de sciinţe naturale şi penacotecel, nu maĭ corespunde cu nouele trebuinţĭ ale Museului de anticităţi.

Subsemnatul a pregătit anecsatul regulament special pentru organisarea şi desvoltarea treptat a Museulul de anticităţĭ.

Acestŭ regulament, pe de o parte prevede modul de organisare şi direcţiunea Museulul proiectat, şi pe de alta, ceea ce nu e de mică importanţă, prin înfiinţarea unuĭ Comitet special archeologicŭ, asicură dorita priveghere pentru nedestrugerea, nealterarea, desmormêntarea şi cuvenita restaurare a tuturor monumentelor istorice şi de artă, cruţate încă de furia timpului şi a năvălirelor străine.

Acestŭ regulamentŭ, Prea Înălţate Dómne, dânduse în deliberarea Consiliului de Ministri, Domniile lor, prin jurnalul închieatu în şedinţa de la 24 ale corentel, aŭ aderat la tóte propunerile mele şi aŭ aprobatŭ întocmaĭ regulamentul de faţă.

În consecinţă dar, am onóre a supune respectuosŭ la semnătura Măriel Vóstre, alăturatul proiectŭ de Decretŭ întăritor regulamentului pentru administrarea şi organisarea Museuluĭ de anticităţĭ din Bucurescĭ, şi tot odată, conformŭ opiniuneĭ Consiliuluĭ, să se decidă ca Comitetul archeologicŭ de care se face menţiune în acestŭ regulamentŭ să procédă la primirea importanteĭ colecţiunĭ donată de D. General Mavros.

Sunt cu cel maĭ profundŭ respectŭ,
Prea-Înălţate Dómne,

Al Măriei Vóstre,
prea plecat şi prea supus servitor
Ministru Secretarŭ de Statŭ
la Departamentul Justiţieĭ
Cultelor şi Instrucţiuneĭ Publice,
N. Creţulescŭ

ALECSANDRU IOAN I

Cu mila lui Dumnedeŭ şi voinţa naţională, Domnŭ Principatelor-Unite-Române;

La toţi de faţă şi viitorĭ sănĕtate:

Asupra raportuluĭ Ministruluĭ Nostru Secretarŭ de Statŭ la Departamentulŭ Justiţieĭ, Cultelor şi Instrucţiuneĭ Publice;

Vĕdêndŭ jurnalulŭ Consiliului Nostru de Ministri de la 24 ale curenteĭ, relativŭ la întocmirea unuĭ regulamentŭ pentru administrarea şi organisarea Muzeuluĭ de anticităţĭ din Bucurescĭ;

Considerândŭ că colecţiunile de anticităţĭ, se menţinŭ încă în starea de maĭ 'nainte;

Considerând că nicĭ pînă astădi nu s'a regulat importanta colecţiune donată de D. General Mavros;

Considerând că prin regulamentul întocmit se prevede atât modul de organisare şi direcţiunea Muzeuluĭ, cât şi înfiinţarea unuĭ Comitetŭ special archeologicŭ, care va asigura dorita priveghere pentru nedestrugerea, nealterarea, desmormêntarea şi cuvenita restaurare a tuturor monumintelor istorice şi de arte;

Am decretat şi decretămŭ:

Art. I. Se aprobă întocmaĭ alăturatul Regulament pentru administrarea şi organisarea Muzeuluĭ de anticităţĭ din Bucurescĭ.

Art. II. Comitetulŭ archeologicŭ de care se face menţiune în acestŭ Regulament va procede direct şi fără amânare la primirea colecţiuneĭ donată de D. General Mavros.

Art. III. Şi cel de pe urmă Ministrul Nostru Secretarŭ de Statŭ la Departamentul Justiţieĭ, Cultelor şi Instrucţiuneĭ Publice, este însărcinat cu esecutarea acestuĭ Decret.

Dat în Bucurescĭ, la 25 Noemvrie 1864.

ALECSANDRU IOAN

Ministru Secretarŭ de Statŭ la
Departamentul Justiţieĭ, Cultelorŭ
şi Instrucţiuneĭ Publice,
N. Creţuleseu

No. 1 648

REGULAMENTŬ

Pentru Muzeul de antichitățĭ

CAPITOLU I

De Muzeŭ

Art. 1. Muzeul de antichitățĭ se organiséză separat de Biblioteca Centrală, acolo unde secţiunea antichităţilor şi a raritătţilor înfiinţată pe lîngă acea bibliotecă, (Art. 22 din Regulamentul bibliotecilor), a luatŭ o desvoltare şi o importenţă maĭ mare, în cât nu mai póte fi dirigiată tot de personalul bibliotecilor.

Art. 2. Se organiséză, de o cam dată în Bucurescĭ, un Muzeŭ de antichitățĭ, separat de Biblioteca Centrală, cu următórele secţiuni:

1) Secţiunea numismatică şi eraldică particulară.
2) Secţiunea istorică generală.
3) Secţiunea istorica Română cu subsecţiunea eclesiastică, şi
4) Secţiunea curiosităţilor.

Art. 3. Fie-care secţiune se va maĭ putea subsecţiona dupe trebuinţă.

CAPITOLU II

Personal

Art. 4. Muzeul de antichităţi are următorul personal:

a) Un Conservatore.
b) Duoĭ Custodi.
c) Servitorĭ.

Art. 5. Direcţiunea Muzeuluĭ de antichitățĭ, este incredinţată unuĭ Comitet Archeologicŭ, compus din:

a) Profesorul de istoria critică de la Facultatea de litere;
b) Bibliotecarul Central.
c) Treĭ membri onorificĭ numiţi de Domnŭ, dupe presentaţiunea Ministeruluĭ Justiţieĭ, Cultelor şi Instrucţiuneĭ Publice.

Art. 6. Preşedinţa Comitetuluĭ de archeologia se încredinţéză pe viéţa primului şi maĭ mare donatore şi fundatore al Muzeului de antichităţi.

Art. 7. Vice-preşedenţia Comietuluĭ archeologicŭ se va încredinţa de însuşĭ Comitetul unuia din membri sĕi, prin alegere.

Art. 8. Directorele general al arhivelor, Învĕţătoriĭ, Institutoriĭ, Profesoriĭ şi cu deosebire Inspectoriĭ scolasticĭ de verĭ ce clasă, vor da Comitetuluĭ archeologicŭ tot concursul ce acesta le ar cere prin Ministerul Justiţieĭ, Cultelor şi Instrucţiuneĭ Publice.

Art. 9. Îndatoririle membrilor Comitetului archeologicŭ suntŭ onorifice.

CAPITOLU III

De Atribute

A

Art. 10. Atributele Comitetuluĭ archeologicŭ sunt:

a) A dirige şi priveghia Muzeul de antichităţi.
b) A clasa antichităţile.

c) A stărui la înavuțirea Muzeuluĭ cu colecțiunĭ și fondurĭ.
d) A forma duplicate inventariĭ de tóte obiectele Muzeuluĭ.
NB Unul din aceste inventariĭ se va păstra de Minister.
Înscrierea în inventarie se va face în aceiașĭ termenĭ în inventariul Ministeruluĭ Justițieĭ Cultelor și Instrucțiuneĭ Publice, și în inventariul păstrat la Comitetul archeologicŭ.
e) A înființa și dirige, dupe specialul regulament aprobat de Ministerul Juctiției, Cultelor și Instrucțiuneĭ Publice, în mărginirea budgetuluĭ sĕu, escursiunile și cercetările archeologice în țéră.
f) A priveghea buna-stare a monumintelor naționalĭ de orĭ ce natură, și a stărui pentru a lor nealterare, séŭ cuvenită restaurare.
g) A primi sub controlul Ministeruluĭ Justițieĭ, Cultelor și Instrucțiuneĭ Publice, donațiunile de fondurĭ pe numele Muzeuluĭ și a le da destinațiunea hotărîtă de donatorĭ.
h) A cerceta și colecțiuna prin tóte mijlócele monetele și medaliele relative la țéră.
Art. 11. Comitetul archeologicŭ va tinde, ca prin desvoltarea ce vor lua lucrările séle, să se transformeze în *Societate de Istoria Naționale.*
Art. 12. Comitetul archeologicŭ ține ședințele séle ordinarĭ odată pe sĕptămână, în localul Muzeuluĭ; ședințele estraordinarĭ sunt convocate de Președinte cu indicarea în fóia de convocare a materieĭ de tratare.

B

Conservatorul

Art. 13. Conservatorul va avea o garanță ipotecară de minimum ḍece mii galbenĭ.
Atributele Conservatoruluĭ sunt:
a) Conservarea sub a sa respundere a obiectelor și efectelor Muzeuluĭ.
b) Direcțiunea cancelarieĭ Comitetuluĭ arheologicŭ și redacțiunea lucrărilorŭ acestuia.

C

De Custoḍĭ

Art. 14. Atributele Custoḍilor sunt:
a) A priveghia salele Muzeuluĭ când sunt deschise publiculuĭ.
b) A ajutora pe Conservator la redacțiunea și copiarea lucrărilor Comitetuluĭ archeologicŭ.
c) A păstra arhiva cancelarieĭ Comitetuluĭ și a Muzeuluĭ.
d) A face, sub priveghierea Conservatoruluĭ, cuvenitele despulberărĭ.
Art. 15. Servitorele Muzeuluĭ este și purtătorul corespondențeĭ Comitetuluĭ arheologicŭ.

CAPITOLU IV

De relațiuni

Art. 16. Comitetul arheologicŭ va face în fie-care anŭ raportŭ generalŭ către Ministrul Justiției, Cultelor și Instrucțiuneĭ Publice despre starea Muzeuluĭ de antichitățĭ.
Art. 17. Conservatorele corespunde cu Ministeriul Justiției, Cultelor și Instrucțiuneĭ Publice în tot ce se atinge de onorariul personaluluĭ și de material și condeele de banĭĭ trecuțĭ prin budgetŭ pe séma Muzeuluĭ, afară de §§ escursiunilor și aĭ colecțiunilor care se reguléză prin Comitetul arheologicŭ.

CAPITOLU V

De Donatorĭ

Art, 18. Comitetul arheologicu primesce cu recunoscință darurĭ de colecțiunĭ de obiecte antice séŭ de fondurĭ, pentru înavuțirea Muzeuluĭ. Toțĭ donatoriĭ se vor înscrie în Condica de aur a Muzeului, și numele lor va fi afișat în salele Muzeuluĭ.
Art. 19. Donatoriĭ de fondurĭ séŭ colecțiunĭ de o valóre de 500 galbenĭ minimum, se considerŭ ca fundatorĭ ai Muzeuluĭ.
Art. 20. Donatoriĭ Muzeuluĭ cu fondurĭ séu colecțiunĭ de o valóre minimum 500 galbenĭ, sunt membri de dreptŭ aĭ Comitetului arheologicŭ. Ca atarĭ eĭ aŭ votu deliberativŭ în tot ce privesce Muzeul de antichitățĭ.

CAPITOLU VI

Despre Publicu

Art. 21. Sălele Muzeuluĭ de antichitățĭ sunt deschise publiculuĭ, Joia, Dumineca și sĕrbătorile marĭ, diminéța, de la 10 pînă la 3 ore dupe amiazi.

Art. 22. Călătoriĭ și streiniĭ potŭ visita Muzeul de antichitățĭ și în alte ḑile ale septămâneĭ presentând pasaportul lor.

Art. 23. Visitatoriĭ vor depune la intrarea Muzeuluĭ, sub priveghierea servitoruluĭ însărcinat cu acésta, bastonele, umbrelele, galoșiĭ, săbiile etc.

Art. 24. Niminea din publicŭ nu va atinge séŭ deplasa vreo unul din obiectele espuse, sub pedépsa de imediata espulsiune.

Art. 25. Persónele care ar dori se studieze maĭ de aprópe vre unul din obiectele espuse, vor cere de la Comitetul arheologicŭ o învoire specială. În acéstă învoire se va indica care anume obiecte și pe cât timpŭ se încredințézĕ în sală spre studiŭ persóneĭ purtătóre biletuluĭ.

Art. 26. Fumarea este oprită în salele Muzeuluĭ.

Art. 27. Aceste disposițiunĭ (Art. 21—27) se vor afișa imprimate la intrările sălilor și înăuntrul lor spre cunoscința publiculuĭ.

Ministrul Justițieĭ, Cultelor
și Instrucțiuneĭ Publice,

N. Crețulescu

Colocviul româno-slovac cu tema: „*Civilizația traco-geto-dacă și răspîndirea ei în bazinul Dunării mijlocii*"

În zilele de 4—6 noiembrie 1981, la Institutul de arheologie din București s-au desfășurat lucrările colocviului româno-slovac dedicat problemelor civilizației trace și geto-dace, organizat sub auspiciile Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România. Acest colocviu a urmat unuia similar, care a avut loc cu un an înainte, cu prilejul aniversării statului lui Burebista, la Institutul de arheologie din Nitra.

Din partea oaspeților s-au prezentat următoarele comunicări:

Dr. Mikulaš Dušek (Nitra), *Tracii, geții și dacii în bazinul Dunării mijlocii, în lumina izvoarelor arheologice și istorice*;

Dr. Helena Mirossayova (Košice), *Popularea Slovaciei de răsărit în epoca hallstattiană;*

Dr. Maria Lamiová-Schmiedlova (Košice), *Contactele dacilor cu zona Tisei superioare;*

Dr. Karol Pieta (Nitra), *Probleme ale cercetării locuirii dacice din Slovacia;*

Toate aceste comunicări s-au distins printr-o serioasă ținută științifică, întemeindu-se pe o bază documentară largă, în parte încă inedită, studiată comparativ cu descoperirile din regiunile centrale ale lumii trace, în principal din România și Bulgaria. S-a remarcat, totodată, tratarea obiectivă, în spiritul respectului pentru adevăr, a unei problematici istorico-arheologice prin excelență complexe, care interesează in cel mai inalt grad cercetarea românească. În esență este vorba de problema răspîndirii tracilor, respectiv a geto-dacilor, în zonele periferice ale Daciei, în afara granițelor actuale ale României.

După cum se știe, în toate țările vecine, specialiștii au identificat și studiat monumente ale civilizației traco-geto-dace din diferite faze ale evoluției ei. Datorită strădaniei colegilor sovietici, slovaci, maghiari, iugoslavi și bulgari avem astăzi la dispoziție numeroase publicații de materiale arheologice sau lucrări de sinteză în care se tratează problema prezenței geto-dacilor în aceste regiuni. În Cehoslovacia, cercetările cu această problematică au deja o bună tradiție, inaugurată în 1959 de Anton Točik, și au cunoscut în ultimele două decenii o intensitate mereu sporită. Contribuții majore a adus și unul dintre participanții la colocviu, M. Dušek, care în 1966 a publicat necropola de la Chotin, atribuind-o unei populații trace timpurii. Și la colocviul de la București, Dušek a susținut ideea existenței unei populații tracice în cea mai mare parte a Slovaciei încă din secolul al VI-lea i.e.n., admițînd în același timp, ipotetic, că și anterior, la începutul epocii fierului, o parte a populației locale a putut fi de aceeași origine.

Un al doilea orizont de locuire tracică, respectiv geto-dacică, din Slovacia a fost pus în evidență în comunicările prezentate de K. Pieta și M. Lamiová-Schmiedlova. În stadiul actual al cercetării, acest orizont se poate data incepînd din vremea lui Burebista și pînă în epoca romană timpurie (secolele I—II e.n.). Din aceste comunicări a rezultat că nu există date sigure pentru a vorbi de o extindere a monumentelor civilizației geto-dace „clasice" în Slovacia înainte de mijlocul secolului I î.e.n., fără însă ca această posibilitate să fie cu totul exclusă. Prilejul pentru extinderea ariei culturii geto-dace l-au constituit războaiele purtate de Burebista împotriva celților, care în secolele III—I î.e.n. au dominat în aceste regiuni. Ca urmare, în părțile de sud-vest, sud și est ale Slovaciei au apărut așezări celto-dace, cum sînt cele de la Nitrianski Hrádok, Nitra, Bratislava-Devin, Zemplín (în total 24 după K. Pieta). În sud și sud-vest locuirea celto-dacică încetează în primele decenii ale erei noastre, în urma pătrunderii unor triburi germanice și sarmatice (iazygii), în timp ce în estul Slovaciei ea durează pînă în secolul al II-lea e.n. Unele elemente dacice se vor fi deplasat spre nord, lăsînd urme în cultura Púchov din nordul Slovaciei și sudul Poloniei. S-au subliniat legăturile dintre cultura geto-dacă din Slovacia și cultura Lipița din valea Nistrului. Soarta ulterioară a populației geto-dace din aceste zone periferice urmează încă a fi studiată pe baza viitoarelor descoperiri arheologice.

◆

Din partea română au fost prezentate următoarele comunicări:

Dr. Sebastian Morintz (București), *Probleme privind sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului în România;*

Dr. Alexandru Vulpe (București), *Probleme ale începuturilor civilizației geto-dace;*
Dr. Vlad Zirra (București), *Ceramica la roată din perioada tîrzie a Hallstatt-ului în aria carpato-balcanică;*
Dr. Mircea Babeș (București), *Cu privire la cronologia civilizației geto-dace „clasice";*
Dr. Hadrian Daicoviciu și dr. Ioan Glodariu (Cluj-Napoca), *Unele considerații privind istoria și civilizația dacilor din zona Munților Orăștiei;*
Dr. Ion-Horațiu Crișan (Cluj-Napoca), *Mormîntul princiar dacic de la Cugir;*
Dr. Silvia Teodor (Iași), *Aspecte ale activității meșteșugărești în Dacia est-carpatică pînă în epoca lui Burebista;*

Comunicările românești au fost orientate, în primul rînd, spre prezentarea unor probleme generale ale istoriei și civilizației traco-geto-dacilor, ancorate în contextul european. Accentul a căzut pe perioada finală a epocii bronzului și de început a epocii fierului (secolele XIII—XII î.e.n.), cînd tracii pot fi cu o anumită siguranță identificați arheologic, pe perioada tîrzie a primei epoci a fierului (secolele VII—V î.e.n.), care corespunde vremii primelor atestări istorice despre geți (respectiv geto-daci) și pe perioada de maximă înflorire a civilizației geto-dace „clasice" și a regatului dac al lui Burebista și Decebal. Aceste comunicări au avut darul de a oferi oaspeților, fără a ignora complexitatea problemelor, o vedere sintetică, de ansamblu, a stadiului actual al cercetărilor românești privind pe geto-daci și pe înaintașii lor traci. S-au pus în evidență relațiile reciproce ale geto-dacilor cu populațiile învecinate sau cu cele ce au poposit temporar în Dacia (sciții, celții, bastarnii, grecii și romanii), relații ce au influențat evoluția istorică și culturală a acestui spațiu. Unele comunicări au prezentat aspecte bine delimitate, dar importante ale civilizației geto-dacilor, în lumina unor noi descoperiri de o deosebită importanță (de exemplu, cele din Munții Orăștiei, mormîntul princiar de la Cugir sau depozitele de obiecte de fier de la Lozna, Negri și Oniceni).

Discuțiile au decurs într-o atmosferă de deplină și cordială colegialitate, întemeiată pe respectul pentru realizările arheologilor din cealaltă țară, pe dorința de a face un rodnic schimb de informații și opinii. În special a polarizat atenția problema atribuirii etnice a aspectelor culturale de coloratură „scitică" din spațiul carpato-dunărean, de la sfîrșitul primei epoci a fierului. Majoritatea vorbitorilor a fost de părere că, atribuind o serie de astfel de antichități tracilor, trebuie studiat în continuare rolul elementului scitic și trebuie urmărite căile pe care acest element a influențat tabloul etnic și cultural al zonei. S-a arătat, de asemenea, necesitatea de a se studia în continuare evoluția relațiilor dintre geto-daci și celți, de la primele contacte și pînă la sfîrșitul coabitării lor, care a luat sfîrșit în Transilvania în secolul al II-lea î.e.n., dar care în Slovacia a durat pînă la începutul erei noastre. Încercările de a preciza cronologia relativă și absolută a civilizației geto-dace și de a o sincroniza cu alte sisteme cronologice vor permite să se urmărească mai fin, mai exact, momentele succesive ale acestei evoluții și să se tragă concluziile istorice corespunzătoare.

Discuțiile au continuat și cu ocazia vizitei organizate în stațiunea geto-dacă de la Ocnița (jud. Vîlcea), precum și la muzeele din Pitești și Govora. A fost de asemenea vizitat Muzeul de istorie al R.S.R.

Toți participanții, oaspeți și gazde, și-au manifestat satisfacția față de reușita colocviului, față de dezvoltarea relațiilor, devenite tradiționale, dintre arheologii slovaci și români. Publicarea comunicărilor prezentate și continuarea discuților în cadrul unor colocvii viitoare sînt deziderate care se justifică prin utilitatea unanim recunoscută a acestei manifestări științifice.

Mircea Babeș

AURELIAN PETRE
(1925—1982)

În ziua de 22 ianuarie 1982, în urma unui groaznic accident de automobil, s-a stins din viaţă *Aurelian Petre*, cercetător ştiinţific la Institutul de studii sud-est europene.

Dispariţia sa fulgerătoare şi neaşteptată a cernit familia, copii, colegii, prietenii. Iuţeala cu care s-a dus dintre noi abia dacă ne dă puterea de reculegere pentru a încerca să înţelegem cîte ceva din viaţa şi activitatea sa ştiinţifică.

S-a născut în Bucureşti, la 8 august 1925, fiind cel mai mic dintr-o familie numeroasă. Tot în Bucureşti a urmat cursurile secundare ca şi Facultatea de istorie (1952—1957), iar după absolvire a fost numit cercetător ştiinţific la Institutul de arheologie (1957—1966). A trecut apoi cercetător ştiinţific principal la Institutul de studii sud-est europene.

Încă din anii studenţiei, ca practicant la şantierul Histria (din 1953) s-a remarcat prin aptitudinile sale de arheolog, înzestrat fiind cu un pătrunzător spirit de observaţie, cu acea curiozitate atît de necesară în ştiinţă, înclinat spre studiul de amănunt, o cale sigură de a ajunge la adevăr.

După absolvirea facultăţii a continuat să efectueze săpături la Histria sub îndrumarea acad. prof. Emil Condurachi şi a regretaţilor prof. Dumitru Tudor şi Grigore Florescu, din partea cărora s-a bucurat de o atenţie deosebită.

În timpul cercetărilor sale de peste un deceniu efectuate în straturile romano-bizantine de la Histria (sectorul economic, poarta mare, turnul

D ş.a.) a excelat prin obţinerea unor preţioase observaţii stratigrafice, valabile şi astăzi. Rezultatele acestea fac obiectul studiului: *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantine dans la Schythie Mineure aux VI—VIIe siècles d.n.è* (Dacia N.S., 7, 1963). Cu talentul său de arheolog a reuşit să discearnă niveluri succesive din secolele VI—VII e.n., contribuind la o mai justă corelare a documentării arheologice cu evenimentele istorice petrecute în Dobrogea în timpul migraţiilor de populaţii ca slavi, avari , bulgari.

Paralel cu activitatea de la Histria, Aurelian Petre a început în 1958 săpături de salvare la Piatra-Frecăţei, pe care le-a continuat, cu mici întreruperi, pînă la sfîrşit. Deşi a efectuat cercetări şi în cetate, de o deosebită importanţă sînt descoperirile din necropolă, poate cea mai mare săpată pînă acum în Dobrogea, ce cuprinde două mari epoci, secolele II—VII şi X—XII e.n. În studiile publicate a scos în evidenţă anumite aspecte ale romanităţii şi romanizării populaţiei autohtone, ca şi penetraţia lentă sau forţată de împrejurări a unor populaţii neromane, barbare ca : samaţi, goţi, slavi etc., (vezi : *Mărturii ale culturii Sîntana de Mureş în Scythya Minor*, SCIV, 15, 1964, 1, p. 59—80; *Fibulele digitale de la Histria*, I, SCIV, 16, 1965, 1, p. 67—96 şi II, SCIV, 16, 2, p. 273—289.

Şi-a trecut doctoratul în ştiinţe istorice în 1975. Dispărut pe neaşteptate, Aurelian Petre nu a avut norocul să-şi vadă apărut volumul asupra descoperirilor de la Piatra-Frecăţei (Beroe) aflat sub tipar cu titlul : *La romanité en Scythie Mineure, II—VIIe siècle d.n.è. — Recherches archéologiques*. După apariţia acestui volum cercetarea arheologică asupra romanităţii va dispune de o documentare pe cît de bogată, pe atît de semnificativă pe planul interpretării istorice.

Ca cercetător, Aurelian Petre a fost înzestrat cu aptitudini preţioase, pasionat în descoperirea adevărului, ceea ce l-a ajutat ca întotdeauna să aibă păreri ferme, conforme cu documentarea pe care se baza, nelăsîndu-se influenţat de părerile deosebite ale colegilor şi chiar ale profesorilor şi fără a căuta cu orice preţ originalitatea, atît de dăunătoare uneori. Calităţile sale ştiinţifice au fost dublate de acelea ale unui om cu suflet, gata în orice moment să sară în ajutorul semenului în suferinţă, dar şi cu replica fermă cînd era cazul. Bun coleg şi prieten, pentru cine ştia să-l înţeleagă.

Colegii şi prietenii din Institutul de arheologie, şi cred că şi toţi cei cu care a colaborat din alte instituţii, vor păstra o nestinsă amintire celui ce s-a dus, atît de neaşteptat şi prematur, dintre noi.

Maria Coja

DUMITRU BERCIU, *Buridava dacică*, Biblioteca de arheologie XL, Editura Academiei R.S. România, Bucureşti, 1981, 287 p. (incluzînd 30 figuri în text şi 120 planşe)

Importanţa cercetării aşezărilor pentru reconstituirea civilizaţiei şi istoriei Daciei in ultimele două-trei secole înainte de cucerirea romană nu are nevoie să mai fie demonstrată. În lipsa unor necropole bogate şi in condiţiile în care depozitele şi tezaurele se descoperă cel mai frecvent prin jocul intimplării, singurele monumente geto-dace ale epocii „clasice" care au putut fi investigate sistematic, pe scară largă, au fost şi rămin, intr-adevăr, aşezările.

Este de înţeles, deci, de ce specialiştii au primit cu mare interes volumul *Buridava dacică*, semnat de profesorul Dumitru Berciu, volum care „deschide seria publicării monografice a bogatului material arheologic de la Ocniţa, jud. Vilcea". Unele descoperiri de excepţie (precum masca de bronz sau inscripţia lui Thiamarkos), publicate anterior in diferite reviste, ne lăsau de mai demult să plasăm Ocniţa printre cele mai importante staţiuni ale vremii lui Burebista şi Decebal. Materialul publicat acum justifică pe deplin aşteptările. El îmbogăţeşte considerabil documentarea noastră, avînd implicaţii pentru cele mai diferite aspecte ale culturii geto-dace şi incitînd la dezbatere.

Lucrarea se compune din 19 capitole, la care se adaugă rezumatul, explicaţia figurilor şi sumarul în limba franceză. După capitolul introductiv (I), în care autorul face istoricul cercetărilor şi pune in evidenţă importanţa descoperirilor făcute la Ocniţa de-a lungul a două decenii de stăruitoare eforturi, urmează o scurtă prezentare a mediului natural şi a urmelor de locuire preistorică, anterioare locuirii geto-dace (cap. II). Patru capitole (III—VI) sînt consacrate caracterizării de ansamblu a „aşezării civile" şi analizei inventarului celor trei nivele stabilite de autor. O altă serie de capitole (VIII—XI şi XIV—XV) furnizează datele documentare principale consemnate în săpăturile de pe „acropola" şi terasele Cetăţii 1. Ele privesc cele mai importante obiective descoperite, planimetria, stratigrafia şi inventarul lor. În cazul gropii 2/1973 se publică integral bogatul inventar recuperat, iar din celelalte complexe s-au selecţionat şi ilustrat materialele considerate a fi mai semnificative pentru cronologie. Capitole separate au fost dedicate unor piese arheologice deosebite (cap. XII — oenochoe de bronz; cap. XIII — masca), precum şi unor categorii distincte de materiale, cum sînt vasele „deliene" (cap. VII), descoperirile monetare (cap. XVII) şi inscripţiile ceramice (cap. XVIII). Capitolul XVI cuprinde o sinteză a informaţiilor relative la acele complexe pe care autorul le consideră a fi de caracter funerar şi a constitui „necropola aşezării civile şi a complexului fortificat" de la Ocniţa. Lucrarea se încheie cu un capitol (XIX) în care sînt recapitulate şi închegate la un loc constatările şi concluziile expuse de autor pe parcursul lucrării. Ele ţin de stratigrafia, cronologia şi semnificaţia cultural-istorică a complexului de la Ocniţa. Lucrarea este însoţită de o ilustraţie variată (desen, foto alb-negru şi color), în general de bună calitate, care reproduce o impresionantă cantitate de obiecte descoperite la Ocniţa, mai multe planuri de detaliu şi profile, aspecte de săpătură etc.

Contribuţia majoră a cercetărilor de la Ocniţa şi, desigur, a cărţii aici prezentate priveşte înainte de toate conţinutul şi tipologia culturii geto-dace „clasice". Din marea varietate de categorii şi tipuri ceramice ne reţin în special atenţia numeroasele vase pictate de provenienţă locală[1], fragmentele de cupe cu decor in relief, care chiar dacă nu vor fi

---

[1] Am în vedere vasele din pastă cărămizie (fructiere, străchini, căni, kantharoi) pictate cu dungi roşii-brune, de felul celor din groapa 2 de pe Cetatea 1. Nu poate fi considerată locală ceramica pictată cu benzi albe şi roşii şi cu motive geometrice mai complicate (de ex. pl. 12/11; 76/1; 82/6; 119/3), care este caracteristică pentru staţiunile celtice Latène tîrzii din centrul Europei (cf. É. Bónis, *Die spätkeltische Siedlung Gellérthegy — Tabán in Budapest*, ArchHung, 47, 1969, p. 167—174 şi pl. 18—27; F. Maier, *Die bemalte Spätlatène-Keramik von Manching*, Wiesbaden, 1970, passim). Alte vase pictate cu alb şi roşu ar putea fi de provenienţă sau de influenţă elenistică (de ex. cana pl. 118/3).

fost produse la Ocniţa[2] marchează, alături de cele de la Polovragi, încă un punct sigur al răspîndirii lor la vest de Olt, şi, în sfîrşit, oalele-borcan lucrate la roată din pastă „zgrunţuroasă", cu nisip şi pietricele, despre care pînă mai de curînd s-a crezut că au apărut la geto-daci abia după cucerire (de ex. la Locusteni), sub influenţa ceramicii romane comune. Descoperirea speciei „zgrunţuroase" la Ocniţa şi la Răcătău (cf. V. Căpitanu, Carpica, 8, 1976, p. 62—63 şi fig. 33/1—7,9) ne obligă la reconsiderarea acestei păreri, fără însă să putem accepta datarea extrem de timpurie a acestei apariţii (în nivelul I, deci încă din secolul al II-lea î.e.n. !) propusă de D. Berciu. Singurul reper cronologic mai solid pe care ni-l oferă autorul îl constituie descoperirea unor vase „zgrunţuroase" fragmentare în încăperea 2 de pe Cetatea 1, într-un context datînd de la sfîrşitul epocii lui Augustus.

Pe lîngă ceramică, săpăturile de la Ocniţa au dat la iveală şi un abundent inventar metalic, constituit din unelte, ustensile, arme, piese de harnaşament, obiecte de port şi podoabă, la care se mai adaugă unele piese din lut, sticlă şi os. Autorul s-a străduit să prezinte acest material, împreună cu ceramica, într-o ordine justificată de observaţiile sale stratigrafice şi de concluziile cronologice deduse din ele. Analiza se face pe nivele şi pe complexe (cele mai multe descrise şi ilustrate selectiv) şi din această cauză în cartea recenzată nu intîlnim un capitol sistematic de tipologie, din care să rezulte o imagine de ansamblu a inventarului aşezării. Din aceeaşi cauză apar inconsecvenţe în criteriile de clasificare tipologică şi în terminologie, remarcate dealtfel şi la tratarea ceramicii (de ex. tipologia căţuilor şi a oalelor, p. 24—26, 32—33, 81—82). Rezultă de aici o sursă de dificultăţi, fie că este vorba de determinarea funcţionalităţii obiectelor[3], de apartenenţa lor la locuirea dacică de la Ocniţa[4] sau, în sfîrşit, de stabilirea originii lor[5].

Cert este că la Ocniţa intîlnim o impresionantă cantitate de importuri, cele mai multe de factură romană: fibule originare din Pannonia, Noricum, Raetia şi chiar din Gallia, catarame, mărgele din sticlă sau pastă, vase de bronz (caserole, oenochoe, amforetă) şi de sticlă, arme *(gladius)*, unelte şi ustensile („căţelul de vatră", clopote de bonz), ceramică şi desigur monede. Surprinzător de puţin numeroase par a fi amforele elenistice şi romane, pe care nici în text, nici în ilustraţie nu le aflăm decît în chip excepţional (ex. pl. 63/3 ; 72/6 ; 108/2), dar care în aşezările geto-dace din aceeaşi vreme de la sud şi răsărit de Carpaţi constituie o apariţie masivă. În sfîrşit, puţin numeroase dar importante prin semnificaţia lor sînt şi piesele ce provin din mediul celtic sau celto-ilir de la Dunărea mijlocie şi din nord-vestul Peninsulei Balcanice, cum ar fi ceramica pictată cu fond alb şi roşu, brăţările de sticlă, piesa de centură „astragaloidă" (pl. 92/2), fibula în formă de „lance" (pl. 22/8) şi fibula de tip Jezerine (pl. 96/2). Masca de bronz, pe care D. Berciu, deşi recunoaşte elemente ale artei celtice şi romane, o consideră a fi „o operă legată de religia geto-dacilor" şi „un produs al unui atelier băştinaş" (p. 101), este mai curînd un import gallo-roman[6].

Fără îndoială relevante pentru studiul relaţiilor economice şi culturale ale comunităţii dacice de la Ocniţa, importurile (în special fibulele şi monedele) reprezintă totodată indicatori cronologici extrem de preţioşi. Corelată cu observaţiile stratigrafice, mărturia lor este teoretic suficientă pentru a preciza datele extreme şi etapele succesive de evoluţie ale unui monument.

După D. Berciu, în „aşezarea civilă" de la Ocniţa am avea de-a face cu trei nivele

---

[2] Numărul mic de fragmente (16), ca şi absenţa tiparelor ne împiedică să credem că la Ocniţa a existat o producţie locală de cupe „deliene", cum presupune autorul (p. 55). Raritatea relativă a „delienelor" s-ar putea explica şi prin aceea că la Ocniţa locuirea începe după perioada de maximă înflorire a acestei producţii ceramice.

[3] De exemplu, pl. 36/23 = 38/1 nu este o cataramă, ci un mîner de caserolă romană, iar pl. 39/12 nu este o „cheie", ci mai curînd un amnar de felul celor cunoscute în culturile Przeworsk şi Lipiţa.

[4] Acul cu antene zoomorfe pl. 36/17 şi inelul cu buton conic pl. 37/9 sînt fără îndoială hallstattiene tîrzii.

[5] La fel ca şi unele vase pictate în alb şi roşu (supra nota 1), urmează a fi considerate de provenienţă celtică brăţările de sticlă colorată (ex. pl. 48/5 ; 80/7 şi 120/15), despre care D. Berciu (p. 40) crede că sînt „importuri elenistico-romane".

[6] În Gallia, astfel de măşti de bronz sau argint reprezentînd divinităţi au fost răspîndite începînd din secolele III—II î.e.n. şi pînă în secolele III—IV e.n. (cf. F. Baratte, Gallia, supl. XL, 1981, p. 29—33 şi pl. 3—7), în timp ce în Dacia, în afara piesei de la Ocniţa, nu mai cunoaştem decît masca de la Piatra Roşie, şi ea desigur un import vestic,

principale (I—III), dintre care primele două au fost divizate la rîndul lor în cîte două subnivele. Cele mai multe dintre descoperirile de aici, ca și dintre cele de pe Cetatea 1, sînt atribuite de autor în chip ferm unuia sau altuia dintre nivele, iar în „necropolă" se operează de asemenea cu trei faze sau perioade, care ar corespunde celor trei depuneri principale din așezare. Asigurîndu-ne că „datarea nivelurilor pe secole se sprijină pe conținutul de cultură al acestora, pe monede și pe alte observații de ordin științific", autorul plasează nivelul I în secolul al II-lea î.e.n., nivelul II în secolul I î.e.n. iar nivelul III în secolul I e.n. Am avea așadar de-a face la Ocnița cu o schemă evolutivă locală clară, netă, elaborată pe baza observațiilor stratigrafice directe și a analizei materialului arheologic autohton și de import descoperit aici. Cum însă valabilitatea unei asemenea scheme nu se poate mărgini la obiectivul cercetat, criteriul cel mai sigur de verificare este confruntarea cu reperele ferme de cronologie relativă și absolută dobîndite în arheologia dacică, celtică și greco-romană.

După D. Berciu, încă din *nivelul I* la Ocnița se întîlnesc principalele specii și tipuri de vase lucrate de mînă sau la roata olarului (inclusiv ceramica pictată și sporadic cea „zgrunțuroasă"). Nu se menționează fructiere lucrate de mînă, dar se vorbește în schimb de fructiere lucrate la roată (pl. 5/8; 6/5), care ar fi caracteristice orizontului secolului al III-lea și al II-lea î.e.n. La fel, se vorbește despre un vas local de tip kantharos (pl. 7/1), datat pe bază stratigrafică „de la sfîrșitul sec. III î.e.n. și pînă în prima jumătate a sec. următor" (p. 28). Tot prin apartenența la nivelul I sînt datate în secolul al II-lea î.e.n. unele obiecte metalice (brăzdar de plug, seceri, vîrfuri de săgeată, pinteni). Cele trei fibule publicate în acest context contrazic însă categoric o asemenea datare. Prima dintre ele (pl. 4/7) este o fibulă cu arc plat, striat longitudinal, și resortul protejat într-o teacă cilindrică (*Spiralhülsenfibel mit längsgeripptem Bügel* sau *fibule à arc non interrompu et ressort protégé*). Această fibulă, cunoscută și sub numele de *tipul Langton Down*, este larg răspîndită în provinciile apusene ale imperiului, în special în Gallia, în vremea lui Augustus și a lui Tiberius [7]. Cea de-a doua fibulă (pl. 4/16) este o variantă miniaturală a tipului Almgren 236 (*Doppelknopffibel* sau *Zweiknotenfibel*), un tip norico-pannonic datat în general în vremea împăraților Tiberius și Claudius [8]. În sfîrșit, cea de-a treia fibulă (pl. 5/7 = 12/3) nu este o fibulă cu mască umană, ci o *Tierkopffibel* și anume un exemplar din seria vestică, răspîndită în Elveția și sudul Germaniei de asemenea în epoca lui Tiberius și a lui Claudius [9].

Fibulele fixate de D. Berciu în nivelul I și datate în secolul al II-lea î.e.n. aparțin, după cum se vede, ultimelor două decenii ale secolului I î.e.n. și primei jumătăți a secolului următor. Ținînd seama de faptul că ceramica și inventarul metalic atribuit acestui nivel nu se datează în sine, nu ne rămîne decît să credem că datarea propusă de autor se bazează exclusiv pe monede. Două dinre ele (p. 131—132) sînt într-adevăr emisiuni din secolul al II-lea î.e.n., dar, așa cum ne arată analiza tezaurelor [10], vremea la care au ajuns în Dacia este mult mai tîrzie: către mijlocul și în a doua jumătate a secolului I î.e.n. Chiar descoperirea în nivelul I de la Ocnița a unui denar emis în anul 64 î.e.n. (p. 135) este o dovadă că primele două monede citate nu sînt relevante pentru cronologie.

În secolul al II-lea î.e.n. sînt datate și unele complexe de pe Cetatea 1. Astfel, în groapa 6 s-a găsit un fragment de pafta de fier acoperită cu tablă de bronz ornată (pl. 64/3 = 65/4), pe care D. Berciu (p. 76) o plasează în „sec. II î.e.n., către jumătatea acestuia". Dintre numeroasele piese analoage cunoscute în România, Iugoslavia și Bulgaria, cele care au fost descoperite în complexe închise (morminte) sînt asociate cu obiecte caracteristice Latène-ului tîrziu și deci aparțin, în mare,

---

[7] Cf. M. Feugère, Mémoires de la Société d'Histoire et d'Archéologie de Chalon-sur-Saône 47, 1977, p. 111—112; L. Lerat, *Les fibules d'Alesia*, Bibliothèque Pro Alesia 7, 1979, p. 36—38 (care datează fibulele de acest tip între 20 î.e.n.—30 e.n.).

[8] Cf. M. Menke, în *Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag*, München, 1974, p. 155—157 și fig. 3/7. T. Kolnik (în vol. *Symposium Ausklang der Latènezivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im Mittleren Donaugebiet*, Bratislava, 1977, p. 149 urm. și fig. 5/3) plasează aceste fibule în faza sa *B1b*, datată între 25/30 și 50 e.n.

[9] M. Menke, *op. cit.*, p. 147 urm. și fig. 5. Fibula de acest tip apare la Kempten, așezare romană fundată în jurul anului 18 e.n., și într-o serie de castre întemeiate în vremea lui Claudius.

[10] Cf. M. Babeș, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 131—133; M. H. Crawford, JRS, 67, 1977, p. 119 — 122; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, București, 1980, p. 36—43; R. Ocheșanu, CercetArhBuc, 3, 1981, p. 56—91.

secolului I î.e.n.[11]. Tot în secolul al II-lea este datată şi groapa 19 de pe terasa II (p. 105—106), dar atît cele două vase pictate cu alb şi roşu, de factură celtică (pl. 76/1 şi 82/6)[12], cît şi fibula de bronz puternic profilată (pl. 91/6) sînt mult mai tîrzii, probabil din vremea augustee. În sfîrşit, pe fundul „cisternei" de pe terasa II s-a descoperit o toartă de amforă ştampilată (pl. 108/2) atribuită de D. Berciu producţiei rhodiene din secolul al II-lea î.e.n. În lipsa unui desen sau a unei transcrieri şi avînd în vedere chiar nesiguranţa autorului în ce priveşte lectura neobişnuitei legende (p. 67: „Scris prescurtat se poate presupune eponimul Damokrates"), datarea rămîne incertă.

Nivelul II, în care au fost încadrate cele mai numeroase şi mai importante descoperiri din aşezare, de pe Cetatea 1 şi din „necropolă", ilustrează, după D. Berciu, perioada de maximă înflorire a complexului dacic de la Ocniţa. Nivelul este împărţit în două subnivele, II *a* şi II *b*, care ar corespunde primei şi respectiv celei de-a doua jumătăţi a secolului I î.e.n. Şi în acest caz se pare că datarea se bazează pe interpretarea excesiv de strînsă a mărturiei monedelor romane republicane şi imperiale timpurii — Augustus (p. 132—135) —, fără a se ţine seama de decalajul obligatoriu între anul emiterii, vremea pătrunderii lor în Dacia (masiv abia după mijlocul secolului I î.e.n.) şi momentul cînd ele au ajuns în pămînt. Că uneori acest decalaj poate fi chiar mai mare de un secol o dovedeşte asocierea la Ocniţa, în „mormîntul" 89 (p. 124), a unei monede republicane emise în anul 87 î.e.n. cu o fibulă puternic profilată (pl. 102/16) din a doua jumătate a secolului I e.n.[13]. Faţă de felul în care sînt folosite monedele în cronologia staţiunii de la Ocniţa se mai poate face, dealtfel, observaţia generală că oricît de precis s-ar fixa locul de descoperire a piesei în secvenţa stratigrafică, chiar şi într-o locuinţă sau groapă, nu se poate elimina posibilitatea ca ea să se fi aflat acolo într-o poziţie secundară şi deci să fie irelevantă pentru datarea stratului sau complexului respectiv.

Această observaţie este valabilă teoretic şi pentru fibule, numai că în acest caz pentru a data nivelul II al „aşezării civile" de la Ocniţa în secolul I î.e.n. ar trebui să admitem că 11 din cele 12 fibule ilustrate au fost descoperite, inexplicabil, într-un nivel mai vechi decît cel în care s-au aflat iniţial. În adevăr, cu excepţia fibulei în formă de „lance" (*Lanzenfibel*), care este singura fibulă de schemă Latène mijlocie certă de la Ocniţa (şi nu „de tip Latène III", cum afirmă autorul la p. 39, cf. şi pl. 22/8), toate fibulele atribuite nivelului II datează din secolul I e.n. Dintre fibulele puternic profilate, cele cu un singur buton pe arc şi capul lăţit (pl. 20/5,7) sînt, contrar părerii autorului (p. 53), mai timpurii[14], în timp ce tipul cu doi butoni (pl. 20/1—4, 13; 23/5; 31/12), despre care D. Berciu afirmă că „este bine datat în sec. I î.e.n., dar în mod sporadic el pătrunde şi în prima decadă a sec. I e.n." (p. 39), este îndeobşte încadrat în a doua jumătate a secolului I e.n.[15]. Pentru fibulele cu disc (pl. 20/10 şi 120/1) însuşi autorul propune datarea în secolul I e.n. (piesa cu email chiar la sfîrşitul acestui secol) — o datare care o contrazice pe cea a nivelului II. O contradicţie similară se constată şi în legătură cu cele patru fragmente de caserole de bronz atribuite nivelului II, două dintre ele chiar orizontului mai vechi II *a* (pl. 21/9; 27/5,8; 32/3), despre care se ştie că au fost produse începînd abia cu vremea lui Augustus (p. 41), marea lor masă datînd însă din faza Eggers B 2 (cca 50—150 e.n.)[16].

Pornind de la cele arătate mai sus, constatăm că şi gropile nr. 11 de pe Cetatea 1 (p. 76—77) şi nr. 6 de pe terasa I (p. 104), în care s-au găsit fibule puternic profilate (pl. 71/5 şi 82/7) sînt greşit datate în secolul I î.e.n.; la fel ca şi groapa 14 de pe Cetatea 1 (p. 77—78), încadrată în perioada nivelului II *a* în ciuda descoperirii unui opaiţ roman cu volute (pl. 69/1), a cărui maximă răspîndire se plasează în perioada Augustus-Claudius[17]. Provoacă îndoieli şi ipoteza după care turnul 1 de pe terasa VI ar fi pierit incendiat la sfîrşitul secolului I î.e.n., deoarece una dintre fibulele descoperite în interiorul său (p. 118

---

[11] De ex. la Altimir (B. Nikolov, Arheologija Sofia 14, 1972, 3, p. 64—66) şi la Karaburma (J. Todorović, *Praistorijska Karaburma*, I, Belgrad, 1972, pl. 5/M. 14; pl. 15/M. 39; pl. 32/M. 110).

[12] În aşezarea de la Gellérthegy-Tabán producţia ceramicii pictate de acest tip este datată între cca 50 î.e.n. şi 50 e.n., avînd o maximă dezvoltare în vremea lui Augustus (cf. É. Bónis, *op. cit.*, p. 172—173).

[13] Cf. A. K. Ambroz, *Fibuly juga evropejskoj časti SSSR*, Arheologija SSSR, fasc. D1—30, 1966, p. 40 şi pl. 8/1—2 (varianta I. 1).

[14] *Ibidem*, p. 36 şi pl. 7/1—4 (datate în epoca lui Tiberius); T. Kolnik, *op. cit.*, p. 147 urm., fig. 3 (faza *B1a*, datată 10—25/30 e.n.) şi fig. 5/1—2 (faza *B1b*, datată 25/30—50 e.n.).

[15] Cf. *supra*, nota 13.

[16] H. J. Eggers, *Der römische Import im Freien Germanien*, Hamburg, 1951, p. 47; T. Kolnik, *op. cit.*, p. 152 şi 159.

[17] Cf. C. Băluţă, Apulum, 5, 1965, p. 280.

și pl. 95/7) este o fibulă puternic profilată (Almgren 73), care se datează abia începînd din al doilea deceniu al secolului I e.n. În aceste condiții este greu de crezut că „mormîntul" 1, aflat în apropiere și conținind obiecte de tip Latène (cum sînt fibula pl. 95/6 sau pandantivul-cui pl. 95/4) ar fi mai nou decît turnul. Acest „mormînt" aparține încă secolului I î.e.n., ca dealtfel și alte complexe care conțin fibule Latène tîrzii, corect datate de autor (gropile 3 și 19 de pe Cetatea 1, cf. pl. 71/2,3).

Nivelul III din „așezarea civilă", așa cum este descris de D. Berciu (p. 48—53), pare a fi mai sărac in descoperiri decît celelalte. Aceeași impresie se degajă și din descrierea complexelor de pe Cetatea 1. Materialele atribuite acestui nivel sînt, cu excepția fibulelor, mai puțin numeroase. Raritatea relativă a importurilor romane menționate sau ilustrate, mult mai puține decît cele fixate în nivelul II, este stranie și ar putea pune la îndoială afirmația după care conținutul nivelului III este marcat de „impulsul ce vine din partea factorului roman" (p. 48). În schimb, monedele imperiale de la Tiberiu la Domițian, 15 la număr, sînt suficiente în sine pentru a atesta existența unei bogate depuneri care acoperă în mare secolul I e.n. În același sens vorbesc și cele mai multe dintre fibulele atribuite nivelului III : cinci fibule cu „ochi" — *Augenfibeln* (pl. 36/2, precum și 36/3, 8, 11, 12 — ultimele patru greșit clasate ca fibule puternic profilate, cf. p. 52), cinci fibule puternic profilate (pl. 36/4, 22, 26 ; 37/5 ; 38/9), o *Doppelknopffibel* — Almgren 236 (pl. 36/6), o fibulă de tip Langton Down cu arc masiv (pl. 36/1) și o fibulă cu disc (pl. 36/16). Cele două fibule de fier menționate (p. 53) sînt însă mai vechi : una este o fibulă Latène tîrzie (pl. 36/7), iar cealaltă pare chiar a fi de schemă Latène mijlocie (pl. 37/10).

Analiza conținutului celor trei nivele și confruntarea cronologiei propuse de D. Berciu cu datările îndeobște acceptate în literatura de specialitate pentru diferitele categorii de obiecte evidențiază serioase contradicții, care nu pot fi trecute cu vederea. Lăsînd de o parte monedele, pentru care data emiterii nu ne oferă decît un *terminus post quem* foarte larg, constatăm că marea majoritate a obiectelor atribuite nivelelor I și II au apărut și circulat într-o vreme sensibil mai tîrzie decît aceea în care este plasat respectivul nivel. Astfel, toate fibulele atribuite nivelului I datează aproximativ din anii 20 î.e.n. — 50 e.n., paftaua de centură aparține în mare secolului I î.e.n., iar ceramica pictată în roșu și alb începe a fi produsă abia după mijlocul aceluiași secol. La fel, majoritatea fibulelor atribuite nivelului II, deci secolului I î.e.n., datează abia din secolul următor, lucru valabil și pentru fragmentele de caserole și opaițul cu volute. Doar două fibule de tip Latène tîrziu (din gropile 3 și 19) datează într-adevăr din secolul I î.e.n., iar fibula în formă de „lance" ar putea fi, teoretic, chiar din a doua jumătate a secolului anterior. În sfîrșit, în cazul nivelului III datarea fibulelor corespunde în general cu datarea stratului, cu excepția a trei fibule de epocă Latène tîrzie care sînt mai vechi decît contextul în care au fost plasate.

Acceptînd ca bază de discuție cronologia curent folosită în arheologia europeană și aplicată aici pentru diferitele obiecte de la Ocnița, ajungem la situația paradoxală că toate cele trei nivele stabilite de D. Berciu (care evident trebuie datate prin cele mai recente obiecte pe care le conțin) se suprapun în timp, mai precis într-o perioadă ce cuprinde sfîrșitul secolului I î.e.n. și secolul I e.n. Pentru a ne limita la cei mai sensibili indicatori cronologici este suficient să arătăm că fibulele de tip Langton Down au fost fixate în toate cele trei nivele, fibulele tip Almgren 236 în nivelele I și III, iar fibulele puternic profilate și fibulele cu disc în nivelele II și III. Această distribuție pe nivele, care implică contemporaneitatea lor, ne arată că stratigrafia de la Ocnița este rezultatul unor observații și interpretări ce trebuie serios revizuite.

În realitate, cronologia acestei importante stațiuni se prezintă altfel decît ne-a fost ca prezentată. Începuturile locuirii geto-dace „clasice" pot fi plasate aici cel mai devreme în primele decenii ale secolului I î.e.n. (și nu la sfîrșitul secolului al III-lea sau începutul secolului al II-lea î.e.n., cum crede autorul, cf. p. 151). Împrejurarea că la Ocnița s-au descoperit pînă în prezent o singură monedă dacică (tipul Adîncata-Mănăstirea, pl. 110/1) și o singură fibulă de schemă Latène mijlocie (Latène C2) vorbește de la sine în acest sens. Sfîrșitul locuirii s-a produs în vremea înfruntărilor daco-romane de la sfîrșitul secolului I — începutul secolului al II-lea, mai probabil în urma luptelor dintre Domițian și Decebal, așa cum pare să o indice încheierea secvenței monetare de la Ocnița cu o piesă de argint a acestui împărat[18]. Evoluția stațiunii se

---

[18] În legătură cu papirul Hunt, care menționează o unitate romană la Buridava *(Buridauae in uexillatione)*, D. Berciu ne spune că „ar putea fi datat și înaintea începutului primului război dintre Decebal și Traian, adică pe la 99 e.n.", pentru ca puțin mai jos, pe aceeași pagină 157 să afirme că „acest document datează sigur după începerea primului război daco-roman din 101 e.n."

întinde așadar pe durata a maximum două secole și corespunde, din punctul de vedere al tipologiei inventarului, perioadei Latène tîrzie (Latène D) și parțial celei romane imperiale timpurii (Eggers B1 și parțial B2). Stratigrafia discutabilă, ca și publicarea selectivă a inventarului complexelor (locuințe, gropi, „morminte") ne împiedică deocamdată să distingem cu claritate fazele intermediare ale acestei evoluții, deși bogăția materialului ar putea constitui o bună bază de plecare. Și totuși, după toate aparențele, la Ocnița am putea identifica orizonturile II, III și IV ale așezărilor geto-dace din epoca „clasică", așa cum le-am schițat într-un studiu apărut în urmă cu mai mulți ani[19]. Cel mai bine este ilustrat orizontul III (epoca lui Augustus), înainte de toate prin excepționalul inventar al „încăperii" 2 de pe Cetatea 1, îngropat probabil în primul deceniu al erei noastre. Fosile directoare pentru acest orizont sînt fibulele „linguriță" *(Schüßelfibel)* evoluate și fibulele de tip Langton Down (lipsește inexplicabil tipul Aucissa), pentru orizontul anterior (II), fibulele de tip Latène tîrziu, iar pentru orizontul ulterior (IV) fibulele puternic profilate (Almgren 67, 69 și 82), fibulele cu „ochi" și fibulele cu disc.

Problema cronologiei, asupra căreia am stăruit atît de mult, va putea fi definitiv rezolvată doar atunci cînd întregul material descoperit va fi publicat în detaliu, pe complexe.

Săpăturile de la Ocnița ridică însă și o altă problemă, nu mai puțin importantă pentru studiul civilizației geto-dacilor, aceea a *funcționalității* monumentelor descoperite. Stațiunea, în ansamblul ei, se situează în rîndul celor mai mari și bogate *davae* din Dacia. Explicația acestei poziții proeminente, pe care ne-o dă D. Berciu, și anume aceea că „la Ocnița — Coșota s-a înfiripat un puternic centru economic și militar datorită marii bogății în sare" (p. 9), mi se pare a fi cea mai verosimilă. Autorul are dreptate și atunci cînd atribuie funcțiuni diferite părților componente ale complexului arheologic studiat. Construcțiile și amenajările de pe Cetatea 1 arată, într-adevăr, că aici trebuie să se fi aflat „centrul politic și religios" al davei, a cărui apărare era asigurată nu numai de forma naturală a terenului, ci și de unele lucrări de fortificație. Din păcate, lipsa unui plan pe care să fie marcate toate obiectivele descoperite (lipsește dealtfel și o ridicare topografică a întregului complex) îl împiedică pe cititor să urmărească descrierea, nu foarte sistematică, pe care autorul o dă diferitelor elemente de fortificație și raporturile dintre ele. Reținem că este vorba de un val de pămînt pe latura de nord a Cetății (de ce aici, unde panta cade foarte abrupt și cu o mare diferență de nivel în valea Coșotei, și de ce nu și pe celelalte laturi?) și de mai multe palisade, marcate în teren prin șanțuri continue, în care ar fi fost plantați parii.

În lipsa unui plan general, cititorul nu se poate orienta nici în privința formei și poziției diferitelor obiective localizate pe Cetatea 1. Dintre acestea, cel mai important este desigur „sanctuarul rectangular", pentru care ni se oferă două planuri simplificate, izolate de contextul săpăturii (fig. 15 și 16) și o reconstituire propusă de arhitectul Dinu Antonescu (fig. 17). Datele oferite sînt insuficiente pentru o discuție detaliată, așa încît deocamdată trebuie arătat doar că pentru susținerea unui acoperiș în două pante, cu o deschidere de 14 m ar fi fost necesar un întreg rînd de stîlpi în axul halei, un singur stîlp fiind cu totul insuficient (cf. p. 62 și fig. 15). Pe de altă parte, faptul că gropile 2, 3 și 4 cad în interiorul „sanctuarului" nu este suficient pentru a admite că ele îi aparțineau, ca încăperi subterane de „oficiere a unor ritualuri", mai ales că un asemenea gen de monument nu este încă cunoscut în Dacia. Aceasta nu exclude desigur caracterul de cult al gropilor în discuție, care — așa cum o arată în special inventarul gropii 2 — au putut servi la depunerea de ofrande.

Legate de anumite practici de cult au putut fi și multe dintre gropile pe care D. Berciu le consideră morminte, după cum altele vor fi fost gropi pentru exploatarea lutului, gropi de depozitare sau gropi de gunoi. Se vorbește, în total, de 381 sau 382 „morminte" de incinerație în urnă, în gropi și direct pe sol. Nu se dau cifre exacte, dar rezultă că „mormintele" în gropi constituie marea majoritate și că oase calcinate nu s-au descoperit „decît în urne" (p. 122), care sînt după spusele autorului „foarte puține" (p. 120). Lipsește o expertiză antropologică calificată, astfel că pînă și asupra acestor oase arse, întîlnite „cu totul în mod excepțional" (p. 120), stăruie îndoiala dacă sînt umane sau animale. Morminte de înhumație nu sînt semnalate. Astfel autorul rămîne dator cu dovada decisivă a

---

Această din urmă datare, care este cea mai probabilă (comunicare personală a profesorului R. Syme, Londra, mai 1981), răpește papirului Hunt orice valoare probantă pentru dispariția Buridavei dacice înainte de războaiele traiane.

[19] M. Babeș, *op. cit.* *(supra* nota 10), p. 136—138. Tabela combinatoric de la fig. 7, care ilustrează aceste orizonturi, trebuie completată în lumina noilor descoperiri, publicate sau inedite, de la Cîrlomănești, Crăsani, Popești, Tinosu, Brad, Răcătău și Ocnița.

existenței unei necropole la Ocnița — un material osteologic uman cert determinat. Explicația furnizată *ad-hoc*, după care oasele de orice fel ar fi dispărut aici „din cauza acizilor solului" (p. 120), nu rezistă criticii, fiind contrazisă chiar pe pagina următoare a cărții.

Semnificativ este și faptul că din analiza datelor prezentate în cap. XVI nu se degajă reguli care să fi fost respectate cu o anumită constanță în amenajarea și dotarea „mormintelor". Gropile au forme și umpluturi foarte diferite, în care predomină materialele caracteristice așezărilor: chirpic, fragmente de vatră, pietre, zgură, ceramică fragmentară. Inventarul propriu-zis se compune din unelte și ustensile, pe care D. Berciu (p. 121) se străduie, neconvingător, să le lege de meseria celor înmormîntați, și din piese de port sau podoabă izolate. Într-un singur caz, cînd într-adevăr se pare că avem de-a face cu un mormînt (M. 1 de pe terasa VI, p. 118—119), s-a descoperit o garnitură bogată de podoabe. Din păcate nu ni se spune cîte „morminte" au avut inventar și dacă acesta prezenta combinații constante de obiecte.

În sfîrșit, încă un fapt care provoacă îndoială este răspîndirea „mormintelor" în toate sectoarele cercetate ale complexului de la Ocnița. Se vorbește de „întrepătrunderea dintre locuire și inmormintare", care ar fi avut loc in permanență. Iată un exemplu caracteristic pentru felul de a vedea lucrurile și pentru criteriile de determinare cu care operează autorul: patru gropi care perforau vatra unei locuințe incendiate, deși nu conțineau oase calcinate, au fost considerate ca morminte simbolice ale soțului (cu o rîșniță în groapă), soției (cu o fusaiolă) și ale celor doi copii (gropi mai mici, cu cîte un vas), toți pieriți in incendiu sau în altă împrejurare (p. 127).

Cîte gropi au fost determinate de autor ca „morminte" pe baza unor astfel de criterii, nu știm. Metoda utilizată, ca și faptele constatate mai sus, pun la îndoială existența unei adevărate necropole la Ocnița. Abia atunci cînd se va publica repertoriul și planul „necropolei", ca și expertiza antropologică, vom cunoaște realitatea și vom putea înțelege semnificația unor monumente similare, cum este de exemplu „cimitirul" de la Moigrad. Deocamdată, aceste „cîmpuri de gropi" nu par a fi locuri de înmormîntare, ci mai curînd locuri de cult, destinate pentru depunerea de ofrande.

Ar mai rămîne de discutat aici doar unele dintre concluziile istorice ale cărții recenzate. Implicații istorice nemijlocite au, înainte de toate, inscripțiile ceramice *(grafitti)*, care sînt semnalate în număr relativ mare la Ocnița și au provocat o adevărată senzație la vremea apariției lor. Dintre acestea, cea mai importantă este desigur inscripția scrisă în grecește, în pasta crudă a unui vas de provizii *(pithos)*. Dintre cele trei cioburi descoperite în 1973, în „încăperea" 2 de pe Cetatea 1, două purtau fragmente din inscripție: *BACIΛE* și *ΘIAMAPKO*, un substantiv comun și un nume propriu, ambele fără terminație. Deși fragmentele nu se lipeau, părea verosimil ca cele două cuvinte să se refere la o singură persoană. Inițial, D. Berciu (SCIV 25, 1974, 3, p. 384) s-a arătat totuși sceptic, presupunînd că regele din inscripție va fi fost Dicomes sau altul, iar Marcus (Markos) un personaj distinct. Ulterior, el a ajuns la concluzia că regele și Markos („mai degrabă decît Thiamarkos") sînt una și aceeași persoană, căpetenia locală a Buridavei dacice [20]. În lucrarea recenzată, autorul nu mai are dubii (p. 139: „În orice caz, în prezent se poate considera ca definitiv cîștigată prezența unui rege cu numele Thiamarkos..."), deși întregirea parțială a inscripției printr-un fragment descoperit în 1980 (p. 136 urm. și fig. 24) vine acum să pună la îndoială această concluzie. Noul fragment completează inscripția cu terminația pentru nominativ a numelui ΘIAMAPKOC și, în continuare, cu verbul EΠOIEI — *a făcut (vasul)*. Thiamarkos este deci cel care a confecționat chiupul de la Ocnița, evident un olar și nu regele. Numele regelui, pe care vom continua să-l ignorăm pînă la o descoperire viitoare sau chiar pentru totdeauna, putea apare în inscripție înainte sau după sintagma *Thiamarkos a făcut*, ca fiind cel care a comandat vasul. Chiar și în cazul în care regele ar fi fost proprietarul atelierului, ar fi fost cu totul anormal ca inscripția să sune *Regele Thiamarkos a făcut*, așa cum ne propune acum D. Berciu (p. 140—141).

În lumina acestei discuții, numele Thiamarkos nu are ce căuta în lista dinaștilor geto-daci, dar mențiunea unui *rege* în dava de la Ocnița rămîne un fapt istoric extrem de important. Dacă acest rege a fost „un succesor al lui Burebista într-una din cele patru sau cinci *părți* în care s-a divizat statul" (p. 139), nu se poate dovedi. Ce caracter a avut formațiunea politică pe care el o conducea și care își avea sediul la Ocnița, iarăși nu putem preciza. Noțiunea de „microstat" pe care o folosește autorul (p. 156) este oricum ambiguă și deci nepotrivită.

[20] D. Berciu, RMM—MIA, 2, 1977, p. 8. La aceeași dată, I. I. Russu (în *Epigraphica*, București, 1977, p. 39) se pronunța din nou pentru reconstituirea numelui regelui, ca *Thiamarkos*, așa cum propusese în 1975 în revista Magazin istoric.

Inscripţiile ceramice de la Ocniţa sînt interesante şi prin implicaţiile lor privind identificarea numelui antic al staţiunii *(Buridava)*, privind antroponimia *(Reb?)* şi, înainte de toate, privind răspîndirea scrierii la geto-daci. Utilizarea alfabetului latin, mult mai frecvent decît a celui grecesc, este desigur un semn că începutul procesului de romanizare se plasează încă înaintea cuceririi traiane. În ce priveşte datarea acestor începuturi nu putem fi însă de acord cu D. Berciu, care plasează folosirea alfabetului latin ,,în secolul I î.e.n. şi cu deosebire în epoca lui Burebista" (p. 148). Atribuirea fragmentelor ceramice cu *grafitti* pe nivele şi complexe nu poate constitui la Ocniţa, din păcate, un temei sigur de datare[21]. Acelaşi lucru se poate spune şi despre importurile romane, care ar proveni ,,tocmai din epoca lui Burebista" (p. 148), dar care în realitate sînt de plasat în principal în secolul I e.n. (fazele Eggers B1 şi B2)[22]. Lăsînd la o parte monedele republicane, care au pătruns mai tîrziu decît crede autorul şi, probabil, în cea mai mare parte pe căi necomerciale (stipendii), penetraţia economică şi culturală romană în Dacia pare a fi luat proporţii semnificative abia începînd din vremea lui Augustus, intensificîndu-se în continuare pînă la cucerire şi pregătind într-un anumit sens succesul romanizării.

Independent de corecturile şi observaţiile de fond făcute, ca şi de cele ce ţin de ţinuta redacţională, adesea neglijentă, a volumului[23], lucrarea recenzată are meritul de a pune la dispoziţie specialiştilor un material arheologic de o excepţională importanţă. Ea vine astfel în întîmpinarea unei stringente nevoi a cercetării istorico-arheologice a antichităţilor geto-dace şi îl determină pe cititor să aştepte cu acelaşi interes volumele viitoare anunţate.

[21] Trei cioburi cu inscripţia *REB* din strat şi unul din groapa 6 de pe terasa II sînt datate în secolul I î.e.n., pe baza apartenenţei la ,,nivelul II" (p. 141—142). Cum am văzut, stratigrafia de la Ocniţa este cu totul incertă. Groapa amintită (p. 104) trebuie datată, în realitate, în a doua jumătate a secolului I e.n., pe baza unei fibule puternic profilate (pl. 81/6). Despre cioburile cu inscripţia *BUR* s-a spus iniţial (SCIV, 24, 1973, 4, p. 615) doar că au fost găsite pe Cetatea 1. Unul dintre ele a apărut apoi în SCIVA, 30, 1979, 4, p. 492 (nr. 10) şi fig. 6/2, localizat în groapa 2 de pe Cetate, pentru ca în monografia recenzată să fie localizat în groapa 4 (p. 144). Cel de-al doilea fragment, pe care abia la a douapublicare s-a citit *BURIDAVA* (?), este fixat acum în groapa 2. Care dintre aceste indicaţii este cea corectă, nu ştim. Oricum, groapa 2, de care se leagă inscripţia lui Thiamarkos, este cel mai timpuriu reper sigur pentru folosirea scrisului la Ocniţa şi anume în epoca lui Augustus.

[22] La Ocniţa lipsesc importurile romane tipice pentru epoca Latène tîrzie (faza A după H. J. Eggers, *op. cit.*, p. 38—42; cf. şi J. Werner, BVbl 20, 1954, p. 43—73): situlele cu ataşe în formă de delfini sau de inimă (Eggers 18—19), cănile de tip Ornavasso şi Kelheim (Eggers 122), cupele hemisferice cu mîner detaşabil *(simpula* de tipul Pescate) ş.a.

[23] Cele mai multe observaţii ce se pot face în acest sens (structura neomogenă a lucrării, stilul grăbit, lipsa planurilor generale, citarea greşită sau incompletă în note, numeroase contradicţii şi inconsecvenţe) privesc pe autor. Este însă sigur că multe dintre deficienţele formale ale cărţii recenzate ar fi dispărut dacă operaţiile redacţionale obişnuite ar fi fost făcute cu atenţie. Deosebit de stînjenitoare sînt cele peste cincizeci de trimiteri greşite din text la ilustraţie, care pun la grea încercare perspicacitatea cititorului, în încercarea sa de a identifica piesele la care se face referinţă.

Mircea Babeş

Stoicescu, Nicolae, *Continuitatea românilor*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1980, 245 p.

De multă vreme se simţea nevoia unei lucrări care să cuprindă dacă nu toată atunci cea mai importantă parte a bibliografiei privitoare la problema continuităţii românilor în teritoriile locuite astăzi de ei. În cele din urmă o asemenea lucrare a fost elaborată. Ea este rolul strădaniilor harnicului cercetător Nicolae Stoicescu.

Opera nu are pretenţia originalităţii — susţine istoricul în cauză. Rostul ei este de a ,,informa cît mai complet pe cititori". Iată, aşadar, şi motivul pentru care autorul *a încercat o prezentare sistematică a imensei literaturi dedicate acestei probleme atît de controversate, utilizînd în acest scop toate lucrările predecesorilor şi însuşindu-şi concluziile*

specialiştilor care s-au ocupat de diverse aspecte ale problemei (istorici, arheologi, lingvişti, etnografi, geografi etc.) şi care au adus contribuţii directe la lămurirea ei.

Trebuie să recunoaştem că autorul şi-a respectat promisiunea întocmai. Mai mult, aceasta constituie linia directoare care străbate cartea ca un fir roşu de la un capăt la celălalt.

În cele ce urmează noi vom încerca să subliniem părţile mai importante ale volumului. Evident, acolo unde-i cazul, vom căuta fie să aducem explicaţiile de rigoare, fie să indicăm eventualele erori.

Economia volumului este însumată în două mari părţi: prima este rezervată *istoricului problemei*, iar a doua *dovezilor continuităţii*.

A doua parte („Dovezile continuităţii") se subdivide în următoarele capitole: cap. I. *Dacii nu au fost distruşi*: cap. II. *Romanizarea dacilor*; cap. III. *Abandonarea şi evacuarea Daciei de administraţia romană*; cap. IV. *Unde s-au format limba şi poporul român. Influenţele străine. Argumentele filologice ale continuităţii*; cap. V, *Creştinarea daco-romanilor*; cap. VI. *Mărturiile arheologice, numismatice şi epigrafice ale continuităţii*; cap. VII. *Românii în izvoarele istorice literare medievale*; cap. VIII. *Românii, popor sedentar. Argumentele etnografice ale continuităţii*; cap. IX. *Continuitatea organizării social-politice*; cap. X. *Toponimia şi continuitatea*; cap. XI. *Argumente de logică istorică în favoarea continuităţii.*

Contribuţia lui N. Stoicescu este precedată de o introducere şi urmată de un cuvînt de încheiere.

În partea I a volumului, adică în „Istoricul problemei" autorul a înţeles să facă o trecere în revistă aproape exhaustivă a operelor în care este vorba despre originea şi continuitatea românilor. Nicolae Stoicescu găseşte aici prilejul să învedereze contradicţiile în operele „oamenilor de ştiinţă" adepţi ai teoriei lui Roesler.

În „Dovezile continuităţii" (partea a II-a a volumului) Nicolae Stoicescu individualizează mai întîi aşa-zisele argumente ale adversarilor continuităţii. Ele sînt următoarele:

— Dacii ar fi fost distruşi ca popor în urma războaielor cu romanii;

— Dacia nu a putut fi romanizată într-un timp atît de scurt, de la Traian pînă la Aurelian.

— Toţi locuitorii Daciei şi-ar fi părăsit ţara la evacuarea ordonată de Aurelian.

— Ca urmare, poporul şi limba română s-ar fi format la sudul Dunării, idee în sprijinul căreia se aduc următoarele „argumente". În continuare, autorul înşiră aşa-zisele argumente în favoarea tezei că noi ne-am plămădit ca popor (numai) la sud de Dunăre: fondul lexical comun din limba română şi albaneză, asemănarea dialectelor daco-român şi macedo-român; influenţa slavă care nu putea fi primită decît la sudul Dunării, de unde românii ar fi adus şi limba slavonă, utilizată în biserică; lipsa elementelor germanice în limba română; românii nu puteau deveni ortodocşi decît la sud de Dunăre.

Seria „argumentelor" (sau a obiecţiilor, cum le-am numi noi, mai degrabă) adversarilor continuităţii se încheie cu aşa-zisa inexistenţă a unor izvoare literare privitoare la prezenţa românilor la nord de Dunăre, înainte de pătrunderea maghiarilor în Transilvania şi cu lipsa, chipurile, a unei toponimii dacice sau daco-romane.

În capitolele ce urmează, N. Stoicescu discută fiecare „argument", în parte, dovedindu-i în acelaşi timp netemeinicia.

La capătul demonstraţiei plantată pe o foarte bogată bibliografie, cititorul rămîne cu încredinţarea că următoarele fapte istorice s-au consumat aievea: la venirea romanilor în Dacia, această provincie era populată, în număr mare, de către daci; ei, dacii, nici nu s-au retras din calea romanilor şi nici n-au fost exterminaţi în timpul războaielor cu oştile lui Traian. Argumentele ni le oferă toponimia, documentele epigrafice şi, în special, descoperirile arheologice. Cît priveşte afirmaţia că dacii nu puteau fi romanizaţi în 165 de ani, ea nu are valoare probatorie de vreme ce alte provincii romane s-au romanizat într-un timp şi mai scurt încă. Nu toată populaţia romanizată a Daciei a părăsit regiunile nord-dunărene în 271. La drept vorbind, părăsirea Daciei n-a însemnat şi abandonarea regiunilor limitrofe malului stîng al Istrului. Prezenţa daco-romanilor în Dacia şi după aşa-zisa ei „părăsire" este demonstrată de numeroase documente arheologice, subliniate la locul potrivit de către N. Stoicescu.

În ceea ce priveşte zona în care s-au format poporul şi limba română, autorul îşi însuşeşte — şi bine face — poziţia lui V. Pârvan care socotea că „noi, românii de azi sîntem nu numai urmaşii romanilor din Dacia, ci, în aceeaşi vreme, urmaşii, şi ca sînge şi ca suflet, ai întregii împărăţii romane de răsărit, care alcătuia o singură ţară de limbă latină, peste toate ţinuturile care astăzi se cheamă Slovenia, Croaţia, Bosnia, Muntenegru, Serbia, Ungaria, de pe dreapta Dunării, România cu tot cu Dobrogea şi, în sfîrşit, Bulgaria cea dintre Balcani şi Dunăre".

N. Stoicescu atrage apoi atenţia că aşa-zisele albanisme din limba română sînt în realitate cuvinte pătrunse din fondul traco-iliric în ambele limbi; albaneză şi română. Cît priveşte „inexistenţa cuvintelor germanice" in limba noastră, ea este o afirmaţie lipsită de temei. Asemenea cuvinte, ce-i

drept, puține la număr, există totuși în limba română.

Prezența cuvintelor de origine slavă în limba română își găsește explicația — subliniază N. Stoicescu — în simbioza slavo-română de la nord de Dunăre (și de la sud, am adăuga noi, deoarece Dunărea n-a constituit niciodată — după cum prea bine se știe — o barieră între romanitatea de la nord și de la sud de fluviu). Oricum, procesul simbiozei romano-slave a început să se desfășoare cu mult înainte de venirea maghiarilor în Pannonia și apoi în Transilvania.

Termenii creștini de sorginte latină, departe de a constitui „un argument" al formării poporului român „numai la sud de Dunăre" reprezintă, în fapt, dovada vechimii creștinismului nostru de la nord și de la sud de Dunăre.

Multă vreme s-a susținut că pentru teza formării noastre ca popor la sud de Dunăre ar pleda inexistența unor izvoare literare privitoare la prezența românilor la nord de fluviu înainte de secolul al XIII-lea. „Argumentul" dacă putem să-l numim așa, are un caracter specios. În realitate, românii din Transilvania sînt amintiți chiar în izvoarele maghiare referitoare la evenimente întîmplate în secolul al X-lea. În aceeași ordine de idei N. Stoicescu reproduce următorul fapt consemnat în *Din istoria Transilvaniei* : „cauza acestei pomeniri tîrzii (este vorba de menționarea românilor în izvoarele literare, n.n.) nu poate fi alta decît faptul diferențierii tîrzii de populația romeică a Imperiului bizantin" și că „abia în ultimele veacuri ale mileniului I din e.n. se poate vorbi de o populație aparte (vlahă) deosebită de poporul grec și de celelalte populații din cuprinsul întregii Peninsule Balcanice" (p. 180).

Noi credem că tăcerea sau — și mai corect spus — sărăcia izvoarelor literare se explică altfel. Sîntem în vremurile în care cronicarii bizantini, căci despre ei este vorba, înregistrează *cu precădere* neamurile din interiorul și din afara Bizanțului care intră în conflict cu interesele acestuia. O dovadă în sprijinul spuselor noastre o găsim în opera cronicarului Ioan Skylitzes. Într-un preambul la un pasaj referitor la invazia pecenegilor din 1048, pasaj în care se vorbește și despre uzi, Skylitzes scrie : „dar să încetăm să vorbim despre uzi, ca despre un lucru fără rost. Căci ei (uzii, n.n.) n-au ieșit din teritoriile lor și nici n-au traversat Istrul, nici n-au invadat țara romeilor și n-au făcut nimic care să merite să fie povestit și redat în istorie" [1].

Ajungînd cu expunerea aci se cuvine să subliniem că din contribuția lui N. Stoicescu și din bibliografia folosită reiese cu limpezime factorul continuității noastre, în special, în regiunile de la nord de Dunăre și în general, în celelalte regiuni în care ne-am format ca popor.

Într-o lucrare cu un subiect atît de complex — fenomenul formării poporului și limbii române cum și continuitatea noastră în ținuturile pe care le locuim — era firesc să-și găsească locul și unele inadvertențe. De pildă, la p. 107 N. Stoicescu indică între capetele de pod romane de la nord de Dunăre, în secolul al IV-lea, cetățile Daphne și Turris. În fapt, prima se afla la sud de fluviu [2], iar a doua nu se găsea pe malul Istrului de vreme ce identificarea ei cu Tyras (Cetatea Albă) este un fapt pe deplin dovedit. La p. 139 se afirmă că „Kekaumenos... știe că vlahii din Macedonia au venit din regiunea Dunării". În realitate, potrivit spuselor lui Kekaumenos vlahii din munții Pind (și nu din Macedonia, deoarece prin Macedonie, în aceea vreme, se înțelegea regiunea Phillipopol-ului și chiar a Adrianopolului) au venit acolo coborînd dinspre Dunăre și Sava [3]. La p. 145 își însușește afirmația că printre cuvintele creștine de origine latină păstrate în Transilvania se numără și *cuminecătură*. Acest cuvînt însă se întîlnește și în afara Transilvaniei. La p. 150 N. Stoicescu susține că printre cuvintele creștine de bază, de origine latină, se numără și Rusaliile. Cuvîntul vine de la Rosalia, dar nu direct din latină, ci prin intermediul altei limbi. Altfel ar rămîne de neînțeles de ce acest cuvînt nu a suferit fenomenul rotacismului.

La p. 151 autorul afirmă că martyrium-ul de la Niculițel ar fi fost descoperit în 1972 și că martirii din cuprinsul lui ar fi pierit în timpul persecuției din anul 303—304.

Cripta-martyrium a fost descoperită în 1971 și nu în 1972 ; iar cei patru creștini — Zotikos, Attalos, Camasis și Phillipos au suferit martiriul nici mai devreme nici mai tîrziu de a doua jumătate a veacului al IV-lea [4]. În nota 14, p. 151, referitoare la bazilicile din Dobrogea trebuiau citate neapărat și lucrările de sinteză ale lui I. Barnea.

La p. 154, N. Stoicescu socotește ca egal valabile citirile lui N. Gudea și respectiv a lui P. I. David date unei inscripții de pe un fund de vas descoperit la Moigrad. Citirea

---

[1] *Fontes Historiae Bulgaricae*, XI (VI), Sofia, 1965, p. 312, Cf. Petre Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 72.

[2] Petre Diaconu, Studia Balcanica, 10, 1975, p. 87—93.

[3] *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, 1975, p. 40 și 41.

[4] În această problemă a se vedea Petre Diaconu, SCIVA, 24, 1973, 4, p. 633—640.

lui P. I. David este în totală contradicție cu înscrisul de pe fundul de vas. Celebra inscripție creștină de la Biertan se află nu pe un vas cum afirmă N. Stoicescu la p. 154, ci pe un *donarium* compus din o *tabula ansata* și o rozetă. Pentru circulația monedelor romane la nord de Dunăre se cuvine a fi citate și contribuțiile lui B. Mitrea (p. 123). Prima mențiune în izvoarele bizantine despre vlahi este din 976 (Skylitzes-Cedren, *Hist. Comp.*, II, Bonn, 1839, p. 435) și nu din anul 980, cum se afirmă la p. 181.

La p. 197, N. Stoicescu socotește că poporul N.n.d.r. din opera lui Gardizi ar fi românii de la nord de Dunăre. Într-un fel, autorul își însușește o teză de-a lui A. Decei, consemnată în *Omagiu fraților Al. și Ion Lapedatu*. Cel mai bun izvor pentru acest fapt istoric este opera lui Masudi și nu a lui Gardizi. Analiza făcută de N. Oikonomides[5] ne convinge că N.n.d.r. este un trib turcic așezat, în decada a IV-a a veacului al X-lea, în valea Vardarului. La p. 198, acolo unde este vorba despre fuga lui Andronic Comnenul în Galiția trebuiau citate neapărat și lucrările istoricilor care susțin că vlahii care l-au prins pe prinț, sălășluiau la sud de Dunăre.

Semnalînd aceste neajunsuri, departe de noi intenția de a minimaliza importanța și reușita volumului pe care l-am prezentat. Prin bogăția informației, seriozitatea expunerii cum și prin fermitatea opiniilor pe care le conține, cartea redactată de N. Stoicescu se înscrie printre succesele istoriografiei române din ultimii ani.

---

[5] N. Oikonomides, Südostforschungen, 32, 1973, p. 1—8.

Petre Diaconu

Acta Musei Porolissensis, Zalău, 1981, 833 p.

Publicația Muzeului de istorie și artă Zalău, intrată deja în rîndul principalelor publicații de specialitate, a ajuns recent la al V-lea volum, apărut în 1981. Noul volum se evidențiază, pe lîngă proporțiile sale remarcabile (833 p.), prin cuprinsul său, cu o tematică vaiată și interesantă pentru studiul istoriei și al muzeografiei. Numeroasele studii și note sînt distribuite în cadrul următoarelor rubrici: Istorie veche și arheologie, istorie medie, istorie modernă, istorie contemporană, muzeografie, etnografie și istoria artelor, toate acestea fiind precedate de un cuvînt înainte și de un articol special dedicat de I. Ioniță aniversării a 60 ani de la crearea P.C.R.

Referitor la prima rubrică, cea care ne interesează pe noi în primul rînd, ar fi de evidențiat mai întîi cele cîteva studii și rapoarte de săpături dedicate epocii neolitice și mai ales epocii bronzului (Eva Lakó), în speță culturilor Baden (Doina Ignat) și Wietenberg (M. Petică), precum și interesantului depozit de la Sîg (T. Soroceanu și Eva Lakó). Epoca dacică este prezentă cu o scurtă informare asupra așezării de la Copăcel (Fl. Costea), din jud. Brașov.

N. Gudea și Al. Matei publică colecția de chei romane aflate în Muzeul de istorie și artă din Zalău, primului autor revenindu-i și încercarea de reconstituire grafică a castrului roman de la Buciumi. Despre reprezentările anotimpurilor în Dacia romană referă pe scurt C. Petolescu. Tot în cadrul acestei rubrici se publică și tezaurul monetar de la Tincova, jud. Caraș Severin (M. și R. Petrovszky), alcătuit din 131 denari romani republicani, și depozitul roman imperial cu emisiuni de bronz din secolele I—II e.n., provenind de la Bereni, jud. Mureș (E. Chirilă și Flora Grigorescu). La acestea se mai adaugă notele referitoare la cîteva descoperiri monetare de la Porolissum și din Dacia Porolissensis (E. Chirilă și S. Marinescu). Rubrica rezervată istoriei vechi și arheologiei se încheie cu un raport asupra descoperirilor arheologice de la Aiton, jud. Cluj (Iancu Moțu), unde s-au găsit urme neolitice, din epoca bronzului, din Hallstatt, epoca romană și feudală timpurie.

Toate aceste studii și note se înscriu ca noi și valoroase contribuții la o mai bună și completă cunoaștere a istoriei vechi a României. Desigur, contribuții importante la istoria țării noastre în general aduc și celelalte articole referitoare la istoria medie, modernă și contemporană a României. Și aici se poate sublinia caracterul inedit al contribuțiilor și preocuparea autorilor pentru studiul vieții sociale și politice din părțile de nord-vest ale României pînă în zilele noastre. Printre alte probleme ar reține atenția cele ce privesc răscoala lui Horia, revoluția de la 1848—1849 și cea din 1918, situația iobagilor din jud. Sălaj, situația muncitorilor din Transilvania în anii 1919—1921 etc. Articolele de etnografie, muzeografie și istoria artei vin să completeze armonios gama de preocupări a colectivului Muzeului din Zalău și a colaboratorilor de la alte instituții de profil. O revistă cu un asemenea conținut bogat și variat se recomandă de la sine.

C. Preda

ABREVIERI

ACMIT	Anuarul Comisiunii monumentelor istorice, Secția pentru Transilvania, Cluj.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AEM	Archäologisch-Epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn, Viena.
AIGR	Anuarul Institutului geologic al României, București.
AJA	American Journal of Archeology, Princeton.
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Budapesta.
ArchIug	Archaeologia jugoslavica, Belgrad.
ArchHung	Archaeologia Hungarica, Budapesta.
ArheologijaSofia	Arheologija, organ na arheologij institut i muzej, Sofia.
ArheologijaSSSR	Arheologija SSSR. Svod arheologičeskih istočnikov, Moscova.
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iași—București.
ArhPam	Arheologicni Pam'jatky URSR, Kiev.
ARMSI	Academia Română. Memoriile Secțiunii istorice, București.
BCH	Bulletin de correspondence hellenique, Paris.
BCMI	Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, București.
BMI	Buletinul monumentelor istorice, București.
BSPF	Bulletin de la Société préhistorique française, Paris.
BulStAcad	Buletinul științific al Academiei R.P. România, București.
BZ	Byzantintinische Zeitschrift, München.
CAB	Cercetări arheologice în București, București.
CIL	*Corpus inscriptionum latinarum*, Berlin.
DA	Ch. Daremberg — Edmond Saglio, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, Paris, 1877 sqq.
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București.
Dacia, N.S.	Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.
DID	*Din istoria Dobrogei*, București, 1965—1971.
DolgCluj	Dólgozátok — Travaux de la Section numismatique et archéologique du Musée national de Transylvanie, Cluj.
DolgSzeged	Dólgozátok — Arbeiten des Archäologischen Instituts der Universität, Szeged.
FoliaArch	Folia Archaeologica, Budapesta.
HSCPhil	Harvard Studies in Classical Philology, Cambridge (Mass)
IGB	*Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, Sofia.
IOSPE	Latyschew, *Inscriptiones antique orae septentrionalis. Ponti Euxini, graecae et latinae*, Petersburg, 1914.
JHS	Journal of hellenic studies, Londra.
JRS	Journal of roman studies, Londra.
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București.
MEFR	*Mélanges de l'école française de Rome*, Paris—Roma.
MemAntiq	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
MIA (Moscova)	Materialy i issledovania po arheologii SSSR, Moscova.

OGIS	*Orientis Graeci Inscriptione Selectae*, Leipzig.
PamArch	Památky Archeologické, Praga.
REA	Revue des études anciennes, Bordeaux.
REG	Revue des études grecques, Paris.
RESEE	Revue des études sud-est européennes, București.
RHDFÉ	Revue historique de droit français et étranger, Paris.
RMM—MIA	Revista muzeelor și monumentelor — monumente istorice și de artă. București.
SA	Sovetskaja Arheologija, Moscova.
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
SCN	Studii și cercetări de numismatică, București.
SIG	Vezi Syll.
StCl	Studii clasice, București.
Syll	*Sylloge inscriptionum graecorum*, Hildesheim, 1960.
TAPhA	Transactions of the American Philological Asociation, Cleveland, Ohio/ Baltimore.
VDI	Vestnik drevnej istorii, Moscova.

La publication „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie" parait 4 fois par an. Pris d'un abonnement annuel : 50 $. Toute commande de l'étranger sera adressée à ILEXIM, departamentul import-export presă, P. O. Box 136—137, telex 11 226, 70 116, str. 13 Dcembrie 3, București, România, ou à ses représentants à l'étranger.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79 717, Calea Victoriei 125, București
tel. 50 76 80

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

D. M. PIPPIDI şi EM. POPESCU (sub redacţia), **Epigraphica**, 1977, 287 p., 25 lei.

GR. FLORESCU şi C. C. PETOLESCU, **Inscripţiile Daciei romane, II**, 1977, 276 p., 23 pl., 27 lei.

I. I. RUSSU, **Inscripţiile Daciei romane, III/1**, 1977, 288 p., 2 pl., 26 lei.

* * * **Inventaria archaeologica**, fasc. 8, R. 42-R. 51, 1977, 15 file, 5 lei; fasc. 9, R. 52-R. 63, 1977, 154 file, 5 lei; fasc. 10. R. 64-R. 70, 1977, 23 file, 9.50 lei.

EUGENIA ZAHARIA, **Populaţia românească în Transilvania în secolele VII—VIII. Cimitirul nr. 2 de la Bratei**, 1977, 139 p., 2 pl., 10,75 lei.

PETRE DIACONU, **Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles**, 1978, 158 p., 8,25 lei.

MARIA COMŞA, **Cultura materială veche românească (Aşezările din secolele VIII—IX de la Bucov-Ploieşti)**, 1978, 183 p., 4 pl., 30 lei.

FLOREA MOGOŞANU, **Paleoliticul în Banat**, 1978, 152 p., 2 pl., 11 lei.

PETRE ROMAN şi IOAN NÉMETI, **Cultura Baden în România**, 1978, 160 p., 8 pl., 18 lei.

D. TUDOR, **Oltenia romană**, 1978, 520 p., 5 pl., 41 lei.

S. MORINTZ, **Contribuţii la istoria tracilor timpurii, I. Epoca bronzului în spaţiul carpato-balcanic**, 1978, 215 p., 27 lei.

I. BARNEA ŞI COLAB. **Tropaeum Traiani, I. Cetatea**, 1979, 257 p., 38 lei.

ION HORAŢIU CRIŞAN, **Burebista and his time**, 1978, 253 p., 22 lei.

PETRE ALEXANDRESCU, **Histria IV**, 1978, 145 p., 71 pl., 34 lei.

MARIA COJA şi PIERRE DUPONT, **Histria V**, 1979, 170 p., 20 pl., 39 lei.

LIGIA BÂRZU, **Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii**, 1979, 110 p., 19 pl., 6 lei.

RADU POPA şi MONICA MĂRGINEANU CÂRSTOIU, **Mărturii de civilizaţie medievală românească**, 1979, 163 p., 28 lei.

EMILIA DORUŢIU-BOILĂ, **Inscripţiile din Scythia Minor, V**, 1980, 351 p., 32 pl., 35 lei.

C. PREDA, **Callatis. Necropola romano-bizantină**, 1980, 225 p., 35 lei.

MARIN CÂRCIUMARU, **Mediul geografic în pleistocenul superior şi culturile paleolitice din România**, 1980, 268 p., 88 fig., 29 lei.

I. I. RUSSU, **Inscripţiile Daciei romane, III/2**, 1980, 484 p., 34 lei.

V. MIHĂILESCU BÎRLIBA, **La monnaie romaine chez les daces orientaux**, 1980, 312 p., 19,50 lei.

I. I. RUSSU, **Daco-geţii în Imperiul roman (în afara provinciei Dacia Traiană)**, Bucureşti, 1980, 116 p., 7,75 lei.

D. BERCIU, **Buridava dacică**, Bucureşti, 1981, 287 p., 34 lei.

ALEXANDRU SUCEVEANU, **Histria**, VI, 1982, 236 p., 36 pl., 38 lei.

* * * **Arhivele Olteniei**, 1981, 351 p., 21,50 lei.

S C I V A, tomul 33, nr. 2, Bucureşti, aprilie—iunie 1982, p. 161—262

I. P. „Informaţia" cd. 2168

Lei 35